

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

**1980'DEN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'DE GREVİN HUKUKİ DÜZENLENİŞİ**

Muhammet Yağız AYGÜN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

1980'DEN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE'DE GREVİN HUKUKİ DÜZENLENİŞİ

Muhammet Yağız AYGÜN

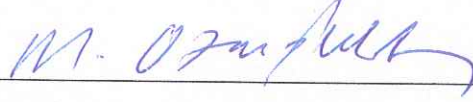
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

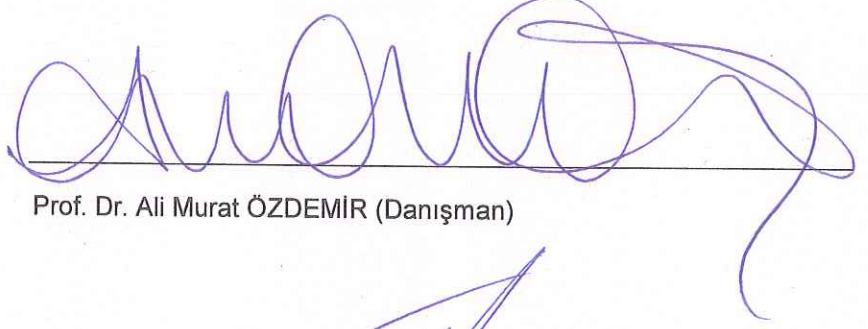
Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Muhammet Yağız AYGÜN tarafından hazırlanan "1980'den Günümüze Türkiye'de Grevin Hukuki Düzenlenişi" başlıklı bu çalışma, 28.05.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ÖZÜĞURLU (Başkan)

Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Muammer KETİZMEN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

26 / 06 / 2019

Muhammet Yağız AYGÜN

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Ali Murat ÖZDEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Muhammet Yağız AYGÜN

TEŞEKKÜR

Değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ali Murat Özdemir'e; öğrettikleri, katkıları ve anlayışı için minnettarım. Kendisinin önceki çalışmaları ve yardımları olmasaydı tezimde benimsediğim kuramsal yaklaşımı kavrayabilmek mümkün olmazdı. Beni akademisyenliğe uygun gören saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nükhet Yılmaz Turgut'a teşekkürü borç bilirim. Kendisinden çok şey öğrendim, daha da öğrenecek çok şeyim olduğunu biliyor, haksızlıklar ve hukuksuzluklar karşısındaki duruşundan ilham alıyorum.

Sayın hocalarım Prof. Dr. Metin Özüğurlu ve Dr. Öğr. Üyesi Muammer Ketizmen'e savunma sınavı ve öncesindeki değerli katkıları ve eleştirileri için; Dr. Öğr. Üyesi Aslı Şimşek'e ayırdığı vakit, sağladığı kolaylıklar ile katkıları ve anlayışı için teşekkür ederim.

Girdiğim her teorik çıkmazda kendimi yanında bulduğum dayım Doğan Bol'a, düşüncelerimin şekillenmesi ve netleşmesindeki büyük payı için minnettarım. Murat Can Arasan, Şeyma Sağdıç, Aynur Demirli ve Can Yalçın ile burada ismini zikredemediğim tüm arkadaşlarıma yardımları ve değerli fikirlerini esirgemedikleri için teşekkür ederim.

Beni büyüten, okutan, destekleri ve sevgilerini hiçbir zaman esirgemeyen annem ve babam ile varlığıyla hayatıma anlam katan kardeşim İlay'a minnettarım. Başta çocukluğumda çok yordduğum anneannem ile dedelerim ve babaannem olmak üzere bugünlere gelmemde emeği olan tüm aile fertlerine teşekkür ederim. Ancak tezi yazarken fazlasıyla ihmal ettiğim sevgili eşim Leyla'ya; teze sunduğu katkılar için özel bir teşekkür, yalnız bıraktığım günler için ise özür borçluyum. Kendisi bu süreçte belki de benden daha çok yıprandı ve kaygılandı. Bu tez için kendisi de saatlerini ve günlerini verdi. Varlığı ve sevgisiyle güç buluyorum. O olmasaydı tezimi bitirebilir miydim bilemiyorum.

Bu tez, çalışmalarım nedeniyle ömrünün son aylarında yeterince ziyaretine gidemediğim, üzerimde büyük emeği ve hakkı olan dedem Mustafa Bol'a ithaf edilmiştir.

ÖZET

AYGÜN, Muhammet Yağız. *1980'den Günümüze Türkiye'de Grevin Hukuki Düzenlenişi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Grev, kapitalizmin tarihi boyunca siyasal iktidarlar tarafından daima engellenmeye ve sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen yaklaşık otuz yıllık dönemde grev; toplu pazarlık ve sendikalar ile birlikte birikim rejimini istikrara kavuşturan bir kurum olarak işlev kazanmış, bu bağlamda grev hakkı da anayasal düzeyde tanınmıştır. Neoliberal dönemde ise anılan kurumlar ve örgütler küresel ölçekte yeniden bir tasfiyeye tâbi tutulmuştur. Türkiye'de de neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1980'den bu yana benzer bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu tezde söz konusu dönüşümü mümkün kılan toplumsal düzenleme süreci içinde hukuk alanının yeri sorgulanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de neoliberal dönemde hukuki düzenlemenin dönüşümü; yapısal biçimlerde gözlemlenen dönüşümle bağlantısı içinde anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Grev, Grev Hakkı, Düzenleme Okulu, Neoliberalizm.

ABSTRACT

AYGÜN, Muhammet Yağız. *Judicial Regulation of Strike in Turkey From 1980 to Today*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

Throughout the history of capitalism, the strike has always been tried to be prevented and limited by political powers. On the other hand, in the period that lasted for almost thirty years after the Second World War; with collective bargaining and trade unions, the strike has functioned as an institution that stabilizes the accumulation regime and the right to strike has been recognized at the constitutional level. In the neoliberal period, these institutions and organizations were subjected to elimination again on a global scale. There has been also a similar transformation in Turkey, since 1980 when neoliberal policies started to implement. In this thesis, the place of law within the social regulation process that makes this transformation possible is questioned. In this context, the transformation of the legal regulations in the neoliberal era in Turkey; it is tried to be interpreted in connection with the transformation observed in structural forms.

Keywords

Strike, Right to Strike, Regulation School, Neoliberalism.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. HUKUKİ DÜZENLEME.....	6
1.1.1. Düzenleme Okulu: Teorik Program ve Anahtar Kavramlar	6
1.1.2. Toplumsal Düzenleme İçerisinde Devletin Konumu	9
1.1.3. Toplumsal Düzenleme İçerisinde Hukukun Konumu.....	12
1.2. GREV.....	16
1.2.1. Tanım	16
1.2.2. Yapısal ve İşlevsel İnceleme: Grevin Toplumsal İlişkiler İçerisinde Konumu	18
1.2.3. Tarihsel Gelişim: Yasaklamadan, Özgürlüğe, Özgürlükten Hak Boyutuna	24
2. BÖLÜM: FORDİST DÖNEMDE BİRİKİM VE DÜZENLEME	32
2.1. FORDİZM ÖNCESİ BİRİKİM VE DÜZENLEME	34
2.1.1. Yaygın Birikim Rejiminde Üretimin Siyaseti.....	35
2.1.2. Tekelci Düzenlemeden Önce Yoğun Birikim	38

2.2. FORDİST DÖNEMDE SERMAYE BİRİKİMİNİN DİNAMİKLERİ ...	40
2.2.1. Fordizm: Yoğun Birikim, Tekelci Düzenleme.....	40
2.2.2. Uluslararası İşbölümü: Fordist Dönemde Çevresel Formasyonların Durumu.....	51
2.2.3. İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Türkiye'de Birikim Rejimi.....	54
2.3. FORDİST DÖNEMDE ÜCRETLERİN DÜZENLENME TARZI.....	59
2.3.1. Fordist Sosyo-Teknik Sistemin Genel Özellikleri	60
2.3.2. İthal İkameci Dönemde Türkiye'de Sosyo-Teknik Sistem ve Grevin Hukuki Düzenlenişi.....	63
3. BÖLÜM: NEOLİBERAL DÖNEMDE BİRİKİM VE DÜZENLEME	71
3.1. NEOLİBERAL DÖNEMDE SERMAYE BİRİKİMİNİN DİNAMİKLERİ.....	72
3.1.1. Post Fordizm: Esnek Birikim, Neoliberal Düzenleme	73
3.1.2. Neoliberal Dönemde Uluslararası İşbölümü	81
3.1.3. Neoliberal Dönemde Türkiye'de Birikimin Dinamikleri.....	85
3.2. NEO LİBERAL DÖNEMDE ÜCRETLERİN DÜZENLENME TARZI	88
3.2.1. Neoliberal / Esnek Sosyo-Teknik Sistemin Genel Özellikleri	89
3.2.2. Neoliberal Dönemde Türkiye'de Sosyo-Teknik Sistem ve Grevin Hukuki Düzenlenişi.....	92
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA	117
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	128
EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU.....	130

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AP:	Adalet Partisi
BM:	Birleşmiş Milletler
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DB:	Dünya Bankası
DİSK:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
GATT:	General Agreement on Trade and Tariffs (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
HAK-İŞ:	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ILO:	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF:	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KOBİ:	Küçük ve Orta Boy İşletme
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK:	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
OECD:	Organisation for Economic Co-Operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

- OPEC: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
- TİP: Türkiye İşçi Partisi
- TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
- TKY: Toplam Kalite Yönetimi
- TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
- YHK: Yüksek Hakem Kurulu
- YSÜ: Yeni Sanayileşen Ülkeler
- YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Geniş anlamda grev; emek gücünü satmak suretiyle geçinenlerin belirli taleplerini hayata geçirmek amacıyla, işverenlere veya siyasal iktidara karşı, üretimi durdurmak vasıtasıyla giriştikleri kolektif bir eylemdir. Bu eylem hem emek ve sermaye arasındaki ücret ve iş günü mücadelesinde emeğin en önemli araçlarından biridir, hem de işçi sınıfının “kendinde” halden “kendisi için” hale geçişinde, yani politik / sınıfsal bilincin ortaya çıkmasında kritik bir rol oynar.

Emek ve sermaye arasındaki iş günü ve ücret mücadelesi, kapitalist üretim ilişkilerinde başlı başına önemli bir pozisyonu işgal etmektedir. Zira emek gücünün ne kadarlık bir süre için, karşılığında ne kadar ödenerek alınıp satılacağı dolaysız şekilde sermaye birikimi üzerinde etkide bulunmaktadır. Grevin politik anlam ve sonuç üretme kapasitesi ise sermayenin ve dolayısıyla kapitalizmin bekası açısından da bir tehdit olarak değerlendirilmesine neden olur. İş günü ve ücret mücadelesini de kapsayan ekonomik mücadele, sermaye birikimine dönük bir saldırıdır, bu sınırlar içinde kaldığı müddetçe kapitalist üretim biçimini hedef almaz; politik mücadele ise üretim biçimine dönük yıkıcı ve devrimci nüveler içermektedir. Bu nedenle grevin politik dolayimleri, iktidar ilişkileri bakımından daha önemli sonuçlar doğurur. Öte yandan aslında işçi sınıfının ekonomik mücadelesinin her biçiminin politik mücadeleye temel oluşturduğunu öne sürmek mümkündür. Zira işçi sınıfının politik bir özne olarak kurulmasının nesnel koşulları da üretim ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Grevin de ekonomik mücadelenin bir türü olarak, mücadelenin politik bir boyuta evrilmesi için gündeme getirdiği olanaklar bakımından en radikal eylem biçimlerinden biri olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Grevin anılan iki genel özelliği, siyasal iktidarlara, kapitalizmin tarihi boyunca grevleri engelleme ve sınırlandırmaya sevk etmiştir. Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başta kapitalist merkezler olmak üzere birçok ülkede, grev bir hak olarak hukuk düzeni tarafından kabul edilmiştir. Bu gelişme, Batı’da yeni emek süreci örgütlenmeleri ve teknolojik yeniliklerle sağlanan üretkenlik artışının, yükselen işçi sınıfı hareketi ve Sovyetler Birliği’nin küresel etkisi sayesinde ortaya çıkan ücret

artışları ile birleştiği, Fordizm olarak kavramlaştırılan birikim rejimine karakterini veren özel bir tarihsel uzlaşının ürünüdür. Bu uzlaşa kabaca, işçi sınıfının devrimci heveslerinden vazgeçmesi karşılığında reformist taleplerin ve (grev hakkını da kapsayan sendikal haklar başta olmak üzere) mücadele biçimlerinin bir kısmının, üretkenlik artışının altında kalmak kaydıyla ücret artışlarını mümkün kılacak şekilde kullanımına izin verilmesini ifade etmektedir.

Grevin bir hak olarak kabul edilmesi her ne kadar işçi sınıfının tarihsel bir kazanımı olsa da tümüyle işçi sınıfı lehine sonuçlar doğuran bir gelişme olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Hak olarak düzenlenişi ile birlikte, grevin yıkıcı etkilerinin de belirli ölçüde sınırlandırılması mümkün olabilir. Kanuni grev ve kanuna aykırı grev ayırımının ortaya çıkmasıyla, grevlerin radikalleşmesi ve politik talepleri içermesi ihtimalleri de kısmen zayıflatılmış olur. Grevin zamanlamasının önceden bilinebilir kılınması sayesinde planlanmamış iş durdurmaları ve üretimin sürekliliğinin kesilmesi bir ölçüde engellenebilir.

Fordist birikim rejiminin krize girmesinin ardından 1980'li yıllar, yukarıda ifade edilen tarihsel uzlaşının çöküşüyle sonuçlanmıştır. Bu dönemle birlikte sermaye, küresel ölçekte Fordist dönemin kurumlarına dönük sistematik bir saldırıya girişmiştir. Neoliberalizm, bu kapsamda yürütülen politikalar setini ve buna karşılık düşen ideolojik yapılanmayı tanımlayan bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Geçmişten devreden koşullarda kendi tarihini yapan bir varlık olarak insanın (Marx, 2010, s. 30) nesnel ve öznel unsurları diyalektik bir ilişki içinde bir arada bulunmaktadır. Kendi zorunlulukları ve sınırlılıkları üzerinde etki edebilme kapasitesi onun öznel yönünü ifade eder. Çalışan kesimlerin ekonomik ve politik mücadelelerinin bir aracı olarak grev, bir başka soyutlama düzeyinde öznel hareketin bir unsuru olarak da değerlendirilebilir. Bu anlamda grev, çalışanların tâbi oldukları nesnel koşullar üzerinde müdahalede bulunma araçları içinde en önemlilerindedir.

Neoliberalizm, işçi sınıfının politik, iktisadi ve ideolojik gücünü kırmaya dönük kapsamlı bir projedir. Söz konusu projenin amacı işçi sınıfının kolektif eyleme ve örgütlenme kapasitesinin bütün araç ve kurumlarını dağıtmak, parçalamak ve çözmektir.

(Benlisoy, 2017). Bu kurumların ve araçların arasında, birbirini tamamlayan sendikal örgütlülük, toplu sözleşme ve grev üçlüsü önemli bir yer tutmaktadır. Bu birleşim içinde ise grev hakkı özel bir konuma sahiptir. Zira toplu sözleşme kuramlarında sendikaların gücünün büyük ölçüde grev tehdidinden kaynaklandığı genel bir kabul görmektedir.

Neoliberal dönüşümün etkisi, toplumsal yapının tüm boyutlarında gözlemlenmektedir. Hukuki düzenleme de bu dönüşümün bir boyutunu teşkil etmektedir. Yaşanan sürecin farklı alanlardaki etki ve sonuçları ancak birbirleriyle ilişki içinde ele alındığında doğru şekilde kavranabilecektir. Öyleyse hukuki düzenlemenin dönüşümü de iktisadi, politik ve ideolojik dönüşümün bir bileşeni olarak incelenmelidir.

Bu tez, neoliberal politikaların sonucu olarak emeğin serbest piyasa düzenine müdahale edebilme kapasitesini yitirerek anayasal kuruluştan dışlandığı (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 15) ve kolektif eyleme kabiliyetini büyük ölçüde yitirdiği 1980 sonrası dönemde, grevin ve grev hakkının hukuki düzenlenişini konu almaktadır. Araştırma yukarıdaki paragrafta açıklandığı şekliyle, hukuki süreçleri toplumsal ilişkiler alanının diğer düzeylerindeki süreçlerle rabitası içinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu maksat doğrultusunda düzenleme okulunun kuramsal yaklaşımı benimsenecektir. Zira düzenleme okulu Marksizm'in, hukuku üretim ilişkilerinin basit bir yansımasından ibaret sayan metafizik yorumlarının ötesine geçerek üretim ilişkileri ile hukuk arasındaki rabıtayı tesis etmeye yarayacak kuramsal bir perspektif sunmaktadır.

Bu kapsamda tezin kavramsal çerçevesinin ele alınacağı birinci bölümde öncelikle "hukuki düzenleme"nin tez kapsamında nasıl kavramlaştırıldığına açıklığa kavuşturulabilmesi için, düzenleme okulunun teorik açılımı ile anahtar kavramları ele alınacaktır. Birinci kesim, anılan kuramsal yaklaşım içinde devletin ve hukukun yerini ve işlevini saptamaya dönük iki alt başlık ile sona erecektir. Daha sonra ikinci kesimde grevin ne olduğu, sınıf mücadelesindeki yeri ve önemi irdelenerek tarihsel gelişimi incelenecektir.

Tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesinin çizileceği birinci bölümün ardından ikinci ve üçüncü bölümde, 1980 öncesi ve sonrası dönemde grevin hukuki düzenlenişi ele alınacaktır. Bu iki bölümde farklı dönemler içinde, toplumsal ilişkiler bütünlüğünün

büyük ölçüde aynı alanlarında ortaya çıkan gelişmeler ve olgular inceleneceğinden birbirine benzer şablonlar kullanılacaktır. Her iki bölümde de grevin hukuki düzenlenişi, dönemin sermaye birikiminin dinamikleri ve düzenleme biçimleri ile rabitası içinde ele alınacaktır.

1980 öncesi dönemin ele alınacağı ikinci bölüm, esas olarak 1980 sonrası neoliberal dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için kurgulanmıştır. Zira yukarıda da belirtildiği gibi neoliberalizm, Fordizm ile bunun çevresel formasyonlardaki türevlerinin yapısal bütünlüğüne karşı bir anti-tez olarak ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin Fordist refah devletinin yapısında esaslı dönüşümleri içeren bir projeyi ifade etmesi, neoliberal döneme ilişkin yapılacak araştırmalar için Fordizmin incelenmesini de gerekli kılmaktadır. Bölümün ilk kesiminde Fordizm öncesi birikim ve düzenlemenin genel özellikleri kısaca ele alınacaktır. İkinci kesimde ilk olarak Fordizmin yapısı ve kapitalist merkezlerde ortaya çıkışını mümkün kılan tarihsel koşullar incelenecektir. Ardından Fordist dönemde çevresel formasyonlarda birikim rejiminin aldığı yeni biçimler ve bu kapsamda Türkiye’de hâkim birikim stratejisinin genel özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Üçüncü ve son kesimde ise Fordist ücret düzenlemesinin genel özellikleri ve bu dönemde Türkiye’de sosyo-teknik sistemin düzenleme tarzının somut görünüşleri incelenecektir. Söz konusu inceleme, grevin ve sendikal hakların kurumsallaşması sürecini merkezi bir konuma yerleştirmek suretiyle yapılacaktır.

Üçüncü ve son bölüm, tezin esas inceleme konusu olan 1980 sonrası döneme odaklanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu bölümde taksonomik açıdan ikinci bölümdekine benzer bir şablon kullanılacaktır ve grevin hukuki düzenlenişi, dönemin iktisadi, politik ve ideolojik dinamikleriyle bağlantısı içinde ele alınacaktır. Bölümün birinci kesiminde ilk olarak ücret ilişkisi ve üretim süreci başta olmak üzere çeşitli yapısal biçimler düzeyinde yaşanan dönüşümle birlikte ortaya çıkan esnek birikim rejimi genel hatlarıyla incelenecek, bu birikim rejiminin tam olarak oluşup oluşmadığı, dolayısıyla istikrarlı bir sermaye birikimine imkân sağlayıp sağlamadığı sorgulanacaktır. İkinci olarak, bu dönemde uluslararası işbölümünde gözlemlenen yeni gelişmeler ve bu gelişmeler sonucunda şekillenen kompozisyon irdelenecektir. Üçüncü olarak ise neoliberal dönemde Türkiye’nin uluslararası işbölümüne eklenme biçimi

ele alınacaktır. Bölümün ikinci kesiminde ise önce neoliberal dönemde ücret düzenlemesinin genel özellikleri, ardından bu bağlamda Türkiye'nin sosyo-tekniik sistemine dönük normatif düzenleme alanında grevin ve sendikal hakların konumu incelenecektir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türkiye’de neoliberal dönemde grevin hukuki düzenlenişi gibi somut bir incelemeye geçmeden önce, hukuki düzenlemenin ne olduğunun ya da daha doğru bir ifadeyle bu tezde nasıl kavramlaştırıldığına açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu yönde bir çaba, tezin teorik öncülleri hakkında kısa da olsa önemli ve gerekli açıklamaları da içereceğinden elzemdir. Tezin konusu “grevin” hukuki düzenlenişi olduğundan, greve ilişkin bir yapısal irdelemeye de ihtiyaç duyulacaktır. Burada amaç hukuki düzenlemenin nesnesinin, üretim ilişkileri içindeki konumu ve işlevinin saptanmasına dönük bir soyutlama yapmaktır. Anılan maksatlarla bu bölümün ilk kesiminde hukuki düzenleme, ikinci kesiminde ise grev incelenecektir.

1.1. HUKUKİ DÜZENLEME

Hukuki düzenleme denildiğinde hemen herkesin aklına ilk önce hukuk normları gelir. Herhangi bir hukuksal konuda bir düzenlemeden bahsedildiğinde o alandaki normlar kastediliyordur. Bu tezde ise düzenleme kavramı “düzenleme okulu”nun terminolojisinden ödünç alınacaktır. Öyleyse öncelikle düzenleme okulunun teorik açılımı hakkında kısa da olsa bir açıklama yapmak, bu açıklamalar çerçevesinde düzenlemenin nasıl kavramsallaştırıldığı ve düzenlemenin bir vechesi olarak hukuki düzenlemeyi incelemek gerekmektedir.

1.1.1. Düzenleme Okulu: Teorik Program ve Anahtar Kavramlar

Düzenleme okulu 1970’li yıllarda Fransa’da ortaya çıkan, daha sonra etkisi dünyanın dört bir yanına yayılmış;¹ en ünlü yazarları arasında Michel Aglietta, Alain Lipietz ve Robert Boyer’in bulunduğu düşünce okuludur. Okulun teorik programı, kapitalist birikimin tarihinin dönemleştirilmesi çabasına karşılık gelmektedir (Savran, 2010, s. 89). Kapitalizmin dönemleştirilmesi, bunalım ya da krizlerle bölünen dönemler içinde

¹ Düzenleme Okulu bu yayılım sırasında farklı varyantlar oluşturacak bir dönüşüm ve gelişime tâbi tutulmuştur. Okulun çeşitli varyantları ve bu varyantlar arasındaki teorik farklılıklar için bkz. (Jessop, 2008, s. 410-428).

sermaye birikiminin ve emek gücünün yeniden üretiminde geçici olarak oluşmuş düzenliliklerin ve bunu sağlayan iktisadi ve gayri iktisadi mekanizmaların incelenmesini ifade eder.

Kapitalizm yapısal olarak krizlerle malul bir üretim biçimidir ve sermaye ilişkisi sürekli birikimi olanaksız kılacak çelişkiler² üretmektedir (Jessop, 2008, s. 411). Sınıf mücadelesinden kaynaklanan tehditler de kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için sınırlı ve geçici de olsa belli uzlaşmalar neticesinde ertelenmeye muhtaçtırlar. Sistem, kriz dönemleri dışında her şeye rağmen işlemektedir. Bu işleyişin nasıl olduğunu saptayabilmek için düzenleme okulunun önerdiği anahtar kavramlar “birikim rejimi” ile “düzenleme tarzı”dır (Jessop, 2008, s. 411).

Birikim rejimi, kapitalist birikimin yapısal krizlerle kesilen (Boyer & Saillard, 2005, s. 38) görece uzun zaman dilimleri arasında, üretim ve tüketimin özel bir bileşimini (Jessop, 2008, s. 411) ya da bir başka ifadeyle tekrarlanan özgül bir şablonunu ifade eder (Özdemir, 2008, s. 114). Kapitalist üretim biçiminde ücret, maliyet unsuru olmasının yanı sıra bir talep kaynağıdır (Özdemir, 2008, s. 122). Zira emek gücü (biyolojik) yeniden üretimi için ücret gelirini geçim araçlarının tüketimi suretiyle harcamak durumundadır. Görüldüğü üzere birikim rejimi kavramlaştırması “üretim koşulları ile ücretli emeğin yeniden üretiminin koşulları arasındaki bir bağıntı”yı ima etmektedir (Lipietz, 1993, s. 61). Buna göre sermaye birikiminin istikrarlı ve “krizsiz” dönemlerinde üretim ile tüketim arasındaki uyumun sağlanması bakımından emek gücünün yeniden üretimi koşulları kritik önemdedir.

Düzenleme tarzı ise bir birikim rejiminin istikrarlılığını mümkün kılan “normlar, kurumlar ve örgütsel biçimler, toplumsal ağlar ve davranış kalıpları seti” (Özdemir, 2008, s. 115) olarak tanımlanabilir. Tek tek bireysel kapitalistleri ve kurumsal örgütlenmeleri birikim rejiminin yapısına uygun şekilde davranmaya yönelten, düzenleme tarzı olduğu ileri sürülebilir (Lipietz, 1993, s. 51-52).

² Bu çelişkilerin en önemlilerinden birisi “realize olma” (gerçekleşme) sorunudur (Lipietz, 1993, s. 61).

Kapitalizmde diğler sınıflı toplumların aksine, sınıf sömürüsü ekonomi dışı araçlarla değil doğrudan ekonomik araçlarla, piyasanın ekonomik aracılığıyla gerçekleşmektedir. Örneğin feodal beylerin ekonomik sömürüsü, askeri, yargısal ve siyasal güçlerin bir bileşkesi üzerinden gerçekleşirken; kapitalizmde ekonomik itkiler sömürüyü mümkün kılmaktadır (Wood, 2003, s. 240; 2011, s. 55-56). Egemen sınıfların devlet dolayımıyla uyguladıkları pre-kapitalist şiddet / zor biçimleri, kapitalizmde yerini piyasanın şiddetine bırakmıştır. Piyasanın şiddeti ise doğrudan üreticileri kendisine bağımlı kılması yoluyla, bir diğler deyişle dolaysız üreticilerin üretim araçlarından “özgürleşmiş” olması nedeniyle emek güçlerini satmaya zorlanmaları sayesinde tatbik edilebilmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan kapitalist el koymanın ne ekonomi dışı zorun desteğine hiç ihtiyaç duymadığı ne de ekonomik düzenlemenin kendiliğinden piyasanın dinamikleriyle oluştuğı gibi bir anlam çıkarılmalıdır. Sermaye, esasen diğler tüm toplumsal formasyonlardan daha fazla devletin düzeni korumasına ihtiyaç duyar. Zira doğası gereğı kapitalizm, piyasa yasalarının toplumsal düzeni durmaksızın bozmakla tehdit ettiği anarşik bir sistemdir (Wood, 2003, s. 242). Kapitalist toplumsal formasyonda egemen ve sömürücü sınıf olan burjuvazinin diğler toplumsal formasyonlardan farklı olarak siyasal ve askeri gücünü “tarafsız” görünen devlete devretmesi nedeniyle sermaye birikimi ve bunun için gerekli olan emek gücünün yeniden üretiminin gerekli koşullarını yerine getirmek için dışsal bir güce de ihtiyaç duyulur.

Sömürüyü mümkün kılan mekanizmalar nasıl hem iktisadi hem de gayrı iktisadi toplumsal dinamiklerden besleniyorsa; üretimin (dolayısıyla sömürünün) ve tüketimin belirli dönemler içinde tekrarlanan özgül şablonunu mümkün kılan düzenleme tarzları da hem iktisadi hem de gayrı iktisadi mekanizmaları içermektedir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 9). Dolayısıyla düzenleme, devletin yegâne fail olarak konumlandığı

bir sürece denk düşmediği gibi yalnızca üst yapıya ait bir unsur olarak da düşünülmemelidir.³

Düzenleme tarzının temelinde her biri birer yapısal / kurumsal biçim olan beş farklı unsur vardır (Jessop, 2008, s. 416; Özdemir, 2008, s. 115). Bunlar, “ücret ilişkisi”, “rekabet biçimlerini de kapsayan girişim formu”, “parasal rejim”, “uluslararası ticari ve finansal sistemler / rejimler ile ulusal ekonominin buna eklenme biçimi” ve “devlet”tir (Boyer & Saillard, 2005, s. 44; Jessop, 2008, s. 416; Özdemir, 2008, s. 115). Yapısal biçimlerin kendi aralarındaki hiyerarşi, zamana ve mekâna bağlı olarak değişmektedir. Bir başka deyişle, hangi yapısal biçimlerin diğerlerine oranla daha önemli bir konumda olduğu, düzenlediği birikim rejiminin yapısal özellikleri tarafından belirlenen bir meseledir (Boyer, 1990, s. 39). Öte yandan, yapısal biçimlerin işlevsel tutarlılığı devleti oluşturan yapılaşmış ilişkiler seti ile girdikleri zaman ve mekân bağımlı ilişkinin dinamiklerine bağlıdır (Özdemir, 2008, s. 154).

1.1.2. Toplumsal Düzenleme İçerisinde Devletin Konumu

Lipietz (Aktaran: Jessop, 2008, s. 424); birikim rejimi, düzenleme tarzı ve hegemonik blok⁴ arasında birbirlerini karşılıklı olarak besleyen döngüsel bir üçlü ilişki kurar. Buna göre bir birikim rejiminin yeniden üretimini düzenleme tarzı yönlendirmektedir. Bu düzenleme tarzının garantörü ise bir hegemonik blok olmalıdır. Burada sözü edilen hegemonik bloğun maddi varlığının temelini ise anılan birikim rejimi oluşturmaktadır.

³ Boyer (1990, s. 20-21), “düzenleme” sözcüğünün ekonomik alanın büyük ölçüde devlet tarafından düzenlenmesi varsayımını içeren (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 9) dar anlamıyla kullanılmasının, sözcüğün Fransızca’dan İngilizce’ye çevrilirken yaşanan anlam kaymasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu durum, düzenleme yaklaşımının Keynesçiliğin bir varyantı olarak ele alındığı örneklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Boyer, 1990, s. 20-21). Türkçe’de düzenleme okulunun teorik çerçevesini çizerken, düzenlemeyi devlet müdahalesi olarak tanımlayarak “üst yapı”ya denk düşecek şekilde ele alan iki örnek için bkz. (Savran, 2010, s. 90); (Ünal, 2012, s. 34).

⁴“Hegemonya” bir sınıf fraksiyonunun, diğer egemen fraksiyonlar ve madun sınıflar üzerindeki politik, entelektüel ve ahlaki önderliğini tanımlayan bir kavramdır (Gramsci, 2016). Egemen sınıf olarak burjuvazi, çeşitli fraksiyonlardan müteşekkil parçalı bir yapıyı haizdir. Poulantzas (2013, s. 291), bu fraksiyonların bir bölümünün aralarında kurdukları ittifakı, iktidar bloğu / hegemonik blok olarak kavramlaştırmaktadır. Hegemonik bloğun istikrarlı olarak işlev kazanması ancak bu sınıf fraksiyonlarından birinin (hegemonik fraksiyon) liderliği altında söz konusu olmaktadır.

Görüldüğü üzere betimlenen üçgen en sonda tekrar başa dönmek suretiyle döngüsel bir ilişkiyi ifade etmektedir. Bu bileşim düzenleme yaklaşımının devlet teorisi alanına geçişini mümkün kılan bir bağlantı noktası tesis etmesi bakımından işlevseldir. Zira üçgenin tutarlılığı yapısal biçimlerde somutlaşmaktadır ve bu bağlamda merkezi biçim olarak öne çıkan devlet aynı zamanda diğer yapısal biçimlerin de garantörü konumundadır (Aktaran: Jessop, 2008, s. 424-425).

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere düzenleme yaklaşımı, devleti düzenlemenin faili; iktisadi alanı da düzenlemenin nesnesi olarak ele almaktan çok uzaktadır.⁵ Düzenleme yaklaşımının, liberal sivil toplum / devlet karşıtlığı anlayışıyla bağdaşması da mümkün değildir. Yapısal biçimler kategorisi böyle bir tahayyülün önünde teorik bir engel olarak dikilmektedir (Özdemir, 2008, s. 151). Zira yapısal biçimler; iktisadi, politik ve ideolojik alanlara hasredilebilecek ilişkilerin toplumsal olarak kurumsallaşmasıyla oluşmaktadır (Özdemir, 2008, s. 153) ve toplumsal alanın farklı düzeylerinde vuku bulan ilişkilerin anayasal düzen, kurumlar ve örgütler altında iç içe geçtiği (imbricatedness) bir kavram olarak ortaya atılmıştır (Özdemir, 2004, s. 52).⁶

Daha önce belirtildiği gibi düzenleme okulu sermaye ilişkisinin ve dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin içerdiği onca çelişkiye rağmen nasıl yeniden üretilebildiği sorusuna cevap aramaktadır. Bu sorunsal etrafında yapılan araştırma, sermaye birikiminde gözlenen düzenlilikler ile bu düzenlilikleri mümkün kılan sosyal mekanizmalara odaklanmaktadır. Sermaye ilişkisinin yeniden üretiminin önündeki engellerin başında üretimin anarşik ve kaotik yapısı ile sınıf mücadelesinin yıkıcı etkiler üretme kapasitesi geldiğinden, böyle bir sorunsal için araçsalcı ve işlevselci açıklamaların işlemeyeceği ortadadır.

Düzenleme yaklaşımının teorik kurgusuyla nasıl bir devlet tahayyülünün uyuşamayacağına ilişkin bu kısa saptamadan sonra, okulun devlet açıklamasının

⁵ Devletin kendisi bir düzenlemenin faili olduğu kadar nesnesidir de (Jessop, 2008, s. 422).

⁶ Boyer (2002, s. 326-329); anayasal düzen, kurumlar ve örgütleri, “yapısal biçimlerde dönüşümün biçimsel göstergeleri” (Özdemir, 2008, s. 154) olarak ele almaktadır. Boyer, bu göstergelere “rutinler” (routines), “teamüller / eğilimler” (conventions) ile “habitus” u da eklemektedir [Kavramların Türkçe karşılıkları, Özdemir’e (2008, s. 154-160) aittir].

zayıflığı konusunda da savunucuları ve eleştirmenleri arasında bir mutabakat olduğu (Jessop, 2008, s. 416) ifade edilmelidir. Bundan kasıt, bu yaklaşım içinden devlete dönük kuramsal açıklamaların yeterince ayrıntılı şekilde ele alınmamış olmasıdır. Bu boşluğu doldurmaya dönük çabanın en ünlü temsilcisi Jessop olmuştur.⁷ Althusserci Marksizm ve Poulantzas'dan çokça etkilenecek geliştirdiği devlet yaklaşımında Jessop, hali hazırda yapısalcı varyanttan türemiş olan düzenleme okulunun perspektifinden de yararlanmışır.⁸

Jessop (1991a, s. 169), devleti biçim belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak tanımlamaktadır. Jessop'ın devlet hakkındaki düzenlemeci yaklaşımında ilk vurgu devlete içkin özsel bir birliğin olmadığı üzerinedir. Bu, açıkça organizmacı veya araçsalcı teorilerin reddiyesinin bir ifadesidir. Sermayenin genel çıkarı nosyonunun çelişkili doğasına göndermede bulunur. Buna göre sermaye, devletten önce teşekkül etmiş bir organizma gibi davranıp, elinde bir ihtiyaçlar listesi ile siyasal alana talepler yöneltmez. Devletin görelî birliği, sistemin kendi içinde hegemonik projeler⁹ vasıtasıyla

⁷ Bkz. Jessop (2008, s. 410-428). Düzenleme yaklaşımını benimseyen devlet teorisyenleri içinde en bilinen isimlerden bir diğeri de Hirsch (2011)' dir.

⁸ Marx devleti pek çok farklı düzeyde ele almıştır. Klasik eserlerde sistematik ve ayrıntılı bir devlet teorisi geliştirmemiş olduğundan bu düzeyler genellikle somut tahliller içinden yahut toplumsal alanın başka düzeylerine dönük yapılan kuramsal açıklamalardan çıkartılmaktadır. Tarihsel çeşitliliği içinde Marksist devlet teorisindeki farklı yaklaşımlar da temelde bu farklı düzeylerden bir veya birkaçına odaklanarak diğerk düzeylere dönük bir yadsımayı ifade etmektedir. Buradan hareketle Ollman (2011, s. 30-39) bu çeşitliliğin kendi arasındaki tarihsel ihtilaflara rağmen büyük ölçüde bir uzlaşıya tâbi tutulabileceğini, öne sürmektedir. Zira her bir yaklaşım belirli bir konumlanma noktasından nesnel gerçekliğin belirli bir veçhesine dönük açıklayıcı potansiyeller barındırmaktadır. Diyalektik hakikat, görünüşte çelişkin olan bu açıklamaların biraradalığına imkân sağlamaktadır (Ollman, 2011, s. 34). Buna göre söz gelimi devleti egemen sınıfın baskı aracı olarak kurgulayan yaklaşım ile sınıf mücadelesi alanı olarak kurgulayan yaklaşım arasındaki fark, ele alınan meselenin ne olduğu, araştırmaya nereden başlandığı gibi sorulara verilecek cevaplar neticesinde önem kazanacaktır. Farklı yaklaşımlar ve düzeyler, düşünsel olarak analitik ayrışmaya uğratılmış nesnel gerçekliğin çeşitli parçalarını ifade etmektedirler.

⁹ Hegemonyanın inşası kapsamında çeşitli sınıf fraksiyonlarının özel çıkarları ile genel çıkar arasındaki gerilimlerin çözülebilmesi hegemonik projeler vasıtası ile mümkün olabilir ve genellikle hegemonik fraksiyonun kısa vadeli çıkarlarının feda edilmesi suretiyle diğerk fraksiyonlara taviz akışını zorunlu olarak içermektedir (Jessop, 2008, s. 279-280). Bu yönüyle hegemonik projeler birikim stratejileri tarafından koşullandırılmakta ve sınırlandırılmakta olsalar da birebir örtüşmek durumunda değildirler. Üretim ilişkileri düzeyiyle sınırlı bir kapsamda anlam kazanan birikim stratejilerinin aksine hegemonik projeler sivil toplum ve devlet alanına dâhil edilebilecek düzeyleri de içine alan daha kapsamlı bir hedefi içerirler

yaratılmalıdır (Jessop, 2008, s. 423). Öte yandan devlet tüm toplumsal güç odakları açısından aynı seviyede erişilebilir özellik göstermez. Bu Jessop'ın (2008, s. 423) stratejik seçicilik¹⁰ olarak ifade ettiği politik sınıf hâkimiyeti biçiminin bir sonucudur. Böyle bir yaklaşım gerçekten devletin diğer yapısal biçimlerin garantörü olmasını da açıklar gözükmektedir.

Toplumsal düzenleme içinde devletin konumu saptanırken, işlevinin de açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Toplumsal bütünlük verili değildir, her gün yeniden üretilmesi gerekir. Bu nedenle kapitalist devletin en temel işlevinin “toplumsal bütünlüğün korunması ve yeniden üretilmesi” olduğu ileri sürülebilir (Özdemir, 2014b, s. 56). Tanımdaki devlet kapitalist devlet olduğundan, söz konusu toplum da kapitalist üretim ilişkileri içinde örgütlenmiş bir toplum olmalıdır. Öyleyse toplumsal bütünlüğün korunması; ancak üretici güçlerin (en başta emek gücü)¹¹ ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimi ile mümkün olabilir (Althusser, 2014, s. 36).

1.1.3. Toplumsal Düzenleme İçerisinde Hukukun Konumu

Toplumsal düzenleme içinde hukukun konumunu saptamaya çalışırken ilk vurgulanacak husus tekrara düşmek pahasına, toplumsal düzenlemenin asla tek başına hukuksal düzenleme demek olmadığıdır (Özdemir & Ketizmen, 2014, s. 17). Devleti düzenlemenin faili, iktisadi alanı düzenlemenin nesnesi olarak ele alan bir perspektif içinden hukuk da bu düzenlemenin bir aracı olarak gündeme gelecek, “düzenleme” terimi de hukuksal düzenlemeye indirgenecektir. Bu bölümün başında vurguyla ifade

(Jessop, 2008, s. 280). Öte yandan başarılı hegemonik projeler, altyapı ve üstyapı arasında organik bir birleşimi ifade eden “tarihsel blok” (Gramsci, 2016, s. 196-197) oluşturma kapasitesini haizdirler.

¹⁰ Devletin yapısal / stratejik seçiciliği, biçim belirlenimli bir yapıda olmasının sonucudur. Buna göre siyasal alanda üretilen çeşitli taleplerin tümü, devleti oluşturan yapısal bütünlükte temsil kabiliyetini haiz değildir. Taleplerin bir kısmı olduğu gibi devlet iktidarına tahvil edilirken, bir kısmı ancak belirli bir dönüşüme uğrayarak kendisine yer bulur, bazıları ise hiçbir şartla yapısal biçimlerde temsil imkânı bulamazlar.

¹¹ Emek gücünün yeniden üretimi yalnızca iktisadi düzeyde örgütlenmiş mekanizmalardan (ücret vb.) müteşekkil değildir. “biyolojik ve teknik yeniden üretim” ücret ile sağlanırken, “toplumsal ve kültürel yeniden üretim” ideolojik tâbi olma biçimleri içinde ve bu biçimler altında sağlanır (Althusser, 2014, s. 41).

edildiği üzere Düzenleme Okulu'nun teorik açılımında “düzenleme”, toplumsal ilişkilerin karmaşık yapısı içinde anlam kazanan çok kaynaklı diyalektik bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Hukuk, düzenlemenin üzerinde somutlaştığı öznesi belli (devlet ya da sermaye) mekanik bir müdahale aracı değilse nedir öyleyse? Hukukun çeşitli belirlenimlerinden bu tez açısından belki de en önemlisi devleti oluşturan yapısal bütünlüğün işlevi olmasıdır (Özdemir, 2008, s. 171). Bu tanım, yapısal biçimlerin hareketinin (diğer imkânlar ile birlikte) öncelikli olarak hukuk dolayımı ile gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Hukuk, toplumsal ilişkiler alanını düzenlerken, bu alanda eyleyen sınıfsal güçlerin pozisyonları üzerinde belirleyici etkiler yaratmaktadır (Özdemir, 2004). Hukuk normları bir kere akdedildikten sonra toplumsal mücadelenin tarafları arasında tebarüz eden güç dengesine etki etmeye başlarlar. Taraflar mücadelelerini bu normlara referansla yürütüp, strateji üretirler (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 108). Öyleyse hukuk yalnızca toplumsal ilişkilerin bir ürünü olmayıp, bu ilişkilerin oluşturduğu tarihsel yapının şekillenmesinde de belirli sınırlar içinde rol oynamaktadır (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 108-109). Buradan hareketle hukukun üretim ilişkileri ile korelasyon içinde bulunduğunu; ancak bu durumun basitçe tek taraflı bir belirlenim ilişkisine referansla anlaşılabilir bir biçimlenmeye işaret etmediğini söylemek mümkündür. Zaten hukuk, Marksizm'in metafizik¹² yorumlarında olduğu gibi, bir üst yapı kurumu olarak üretim ilişkilerini basitçe yansıtan bir alan olarak değerlendirilecek olursa, incelenmeye de gerek duyulmayacak bir nesne haline gelecektir.

Hukuk, sistem¹³ ve ideoloji olarak iki farklı içeriği haiz bir kavramdır (Özdemir, 2014a, s. 127). Böyle bir ayırım devlet aygıtını baskıcı ve ideolojik olarak ikiye ayırmak

¹² Metafizik, “Diyalektiğin karşıtı olan tüm düşünme biçimlerinin ve yöntemler” (Akdere, 2014, s. 159) in karşılığı olarak ifade edilmektedir.

¹³ “Sistemler pratiklerden, tekniklerden ve pratiklerin biçimlendirdiği örgüt, kurum, düzenek, ilke ve kavramlar arasındaki –görel olarak- düzenli ilişkilerden oluşur” (Özdemir, 2014a, s. 129).

suretiyle ele alan Althusser'ci yaklaşımla uyumludur.¹⁴ Öte yandan hukuka ilişkin bu türden bir saptamaya Marksizm'in klasik eserlerinde de rastlamak mümkündür.¹⁵

Kant, Hegel, Marx ve Engels hukuka ilişkin üç karakteristik üzerinde durmuşlardır: hukukun “sistematiği”, “biçimselliği” ve “baskıcılığı” (Althusser, 2005, s. 80). Hukuk, toplumsal gerçeklik içinde ortaya çıkan tüm olası durumları kapsama hususunda yeterli olmalı ve kendi iç tutarlılığını sağlamak zorundadır. Bu sebeple profesyonel hukukçular olağanüstü bir sistematiğe çabası içine girerler (Althusser, 2005, s. 80-81). Hukukun iç tutarlılığının sağlanması için devamlı olarak harcanan çabanın sonucunda iktisadi koşulların yansıması git gide bozulur. Bir sonraki aşamada iktisadi koşulların etkisiyle hukukun ihlali olağanlaşır. Bu gerilim ise bu ihlalleri hukuksallaştırmak suretiyle iç tutarlılığın yeniden inşasını beraberinde getirir (Engels, 2000, s. 23-24). Görüldüğü üzere burada bir döngü söz konusudur ve bu döngü hukukun görece özerkliğine işaret etmektedir. Döngüde hukukun ihlalinin olağanlaşması, belli bir süre için iktisadi yapıyla uyumu bozulan hukukun aynı şekilde üretim ilişkileri üzerindeki etkisini de ortaya çıkaracaktır. Zira olağanlaşma olarak ifade edilen bu durumun gerçek yaşamda sürtünmesiz şekilde işlemesi mümkün değildir.

Hukukun biçimselliği de sistematiği ile doğrudan ilişkili olarak anlam kazanmaktadır. Hukuk, “ancak mevcut üretim ilişkilerine bağlı olarak vardır ... [ve] ancak varlığını borçlu olduğu üretim ilişkilerinin hukukun kendisinde tamamen var olmaması koşuluyla hukuk biçimine, yani biçimsel sistematiğe sahiptir” (Althusser, 2005, s. 82). Öte yandan hukuk sistematiği yansıttığı üretim ilişkilerini asla zikretmemektedir, hatta tersine onları gizlemektedir (Althusser, 2005, s. 82).

Hukukun baskıcı olması, bağlantılı bir cezalandırma sistemi olmadan var olamamasıyla ilgilidir (Althusser, 2005, s. 88-89). “Hukuk düzeyinde Medeni Kanun'un gerçekleşmesi demek olan Ceza Kanunu olmadan Medeni Kanun mümkün değildir”

¹⁴ “ ‘Hukuk’ aynı zamanda hem (baskıcı) Devlet Aygıtına hem de DİA’lar[Devletin İdeolojik Aygıtları] sistemine aittir” (Althusser, 2014, s. 51).

¹⁵ Örneğin bkz. Engels (2013b); (2000).

(Althusser, 2005, s. 89).¹⁶ Devlet iktidarının bir işlevi olarak hukuk, parçası olduğu siyasal alanla bir bütün oluşturmaktadır.¹⁷ Zira zorlama, cezalandırma, baskı gibi kavramlar birbirleriyle doğrudan ilişki içindedirler ve baskı, kapitalist toplumsal formasyonda (baskıcı) devlet aygıtında cisimleşmiştir (Althusser, 2005, s. 90).

Öyleyse hukuk normuna mündemiç şiddet, normu oluşturan siyasal alanın biçim belirlenimli yapısında aranmalıdır. Devlet iktidarı, siyasal alanda üretilen çeşitli taleplerin yapısal biçimleri oluşturan örgütler içinde kendilerine yer bulmaları suretiyle kullanılmaktadır (Özdemir, 2008, s. 166). Bir üst başlık altında da ifade edildiği gibi devleti oluşturan yapısal bütünlük biçim belirlenimli bir yapıda olduğundan (Jessop, 2008, s. 201-202), her türden talebin bu alanda temsili mümkün olmayacaktır. Buradan hareketle sınıfsal güç ilişkileri devlet iktidarının biçimini belirlerken, devlet iktidarının da kendisini şekillendiren ilişkiler üzerinde yapısal seçicilik vasıtasıyla etkide bulunduğu ileri sürülebilir (Özdemir, 2008, s. 161). Tahakküm altında bulunan sınıflar da dâhil olmak üzere tüm siyasal aktörler, taleplerini bu yapısal seçicilik koşullarında savunmak durumunda kalırlar. Bu da bazı taleplerin devlet iktidarı içinde temsilini en başından engellerken, bazılarının ise ancak egemen sınıfların ideolojisi ile uyumlu hale getirilerek ileri sürülebilmesine neden olmaktadır. Söz konusu yapısal seçiciliği işleten mekanizmalardan birisi de hukuksal biçimlerdir. Devlet içinde temsil edilmesi istenen taleplerin ayıklanması ideolojik belirlenime olduğu kadar hukuksal biçimler tarafından üretilen çeşitli sınırlamalara da tâbidir. Hegemonik projeye çelişkili taleplerin savunulması, yaptırımlara bağlanıp engellenmek suretiyle hukuki düzenlemenin konusunu oluştururlar.

Bu noktada belirtmelidir ki, hukuki düzenleme yalnızca mevzuat metninin oluşturulmasıyla sınırlı bir etkiye sahip değildir. Hukukun tatbiki ve yorumlanması da doğurduğu pratik sonuçlar ile düzenleme sürecinin önemli bir parçasını teşkil eder.

¹⁶ Bilindiği üzere modern burjuva hukukunda medeni hukukun ihlali ceza hukuku kapsamında değerlendirilmemektedir. Öte yandan gelişiminin daha ilkel aşamalarında hukuk normları cezai anlamda suç ile özel hukuka aykırılık teşkil eden fiilleri ayırmamaktaydı (Pasukanis, 2013). Althusser de bu ortak tarihsel kökene referansla böyle bir anlatıma başvurmuş olmalıdır.

¹⁷ Ancak siyasal alan toplumsal alanın karşısında yer alan ve onunla antagonistik bir ilişki kuran bir düzlem değildir. Aksine bizatihi toplumsallığın bir parçasıdır. Toplumsal ilişkilerin eşitsiz yapılanmasının ve gelişiminin ürünüdür.

Birikimin farklı dönemleri arasındaki geçişlerde hukuki düzenleme, yeni birikim dönemine uygun biçimsel dönüşüme uğramadan evvel farklı hukuki yorumlar üzerinden varlığını sürdürebilir (Özdemir, 2008, s. 181-182).

Buraya kadar tez kapsamında hukuki düzenlemenin nasıl kavramsallaştırıldığı, düzenleme okuluna referansla açıklanmaya çalışıldı. Bu açıklama girişimi içinde düzenleme okulunun teorik açılımına ilişkin özet niteliğinde bilgiler aktarıldı. Okulun yaklaşımı içinde devletin ve hukukun konumu sorgulandı. Şimdi ise hukuki düzenlemenin konusunu teşkil eden “grev”e ilişkin bir soyutlama yapılacaktır.

1.2. GREV

Belirli bir toplumsal ilişkiyi ifade eden kavramların pek çoğu gibi grev de çeşitli bağlam ve anlayışlar içinde farklı anlamlar içermektedir. Bölümün kurgulanmasının sebebi çalışmanın kavramsal çerçevesini saptamak olduğundan bu başlıkta öncelikle grevin tanımına ilişkin birtakım açıklamalara yer verilecektir. Daha sonra yapısal ve işlevsel bir irdeleme yapılacak, ardından grevin ve grev hakkının tarihsel gelişim süreci ele alınacaktır.

1.2.1. Tanım

Tarih boyunca çalışanların iş bırakmak suretiyle birtakım isteklerini kabul ettirmeye çalıştıkları bilinmektedir (Güzel, 1980, s. 8). Sanayi devrimi ile birlikte tarih sahnesinde yerini alan çağdaş işçi sınıfı da zaman zaman belirli taleplerini yaşama geçirmek üzere iş bırakmakta, diğer bir deyişle grev yapmaktadır.

“Grev” Türkçe’ye, Fransızca “grève” sözcüğünden geçmiştir. Fransızca’da bugünkü anlamını kazanması ise tedricen olmuştur (Sur, 1987). Sözcüğün ilk anlamı deniz veya nehir kenarındaki kumsal arazidir. Paris’te Seine nehri kenarında bulunan Grev Meydanı (La Place de la Grève) bir zamanlar, iş arayanların toplu şekilde bekledikleri bir meydan olarak kullanılmıştır (Güzel, 1980, s. 8; Sur, 1987, s. 6; Işıklı, 2010, s. 330). İşverenlerle anlaştıktan sonra herhangi bir nedenle topluca iş bırakarak meydana dönen işçilerin bu eylemi “greve gitmek” deyimini ile ifade edilmeye başlanmıştır (Işıklı, 2010,

s. 330). 19. yüzyılla birlikte o tarihlere kadar “iş bırakma” eylemi için farklı sözcükler kullanılan Fransızca’da, bugünkü anlamıyla “grève” kelimesinin kullanımı yaygınlaşmıştır (Aktaran. Güzel, 1980, s. 8).¹⁸

Türkçe’de ise grev yerine önceleri “tatil-i mesalih”, “terk-i hizmet”, “tatil-i eşgal”, “terk-i işgal”, “i’tisap” (Sülker, 1976, s. 8) gibi sözcükler kullanılırken, Cumhuriyet dönemiyle birlikte “grev” sözcüğünün kullanımı yaygınlaşarak resmi metinlerde de yer almaya başlamıştır (Sur, 1987, s. 7).¹⁹

Grevin literatürde çok farklı tanımları yapılagelmiştir. Yine de en temelde iki farklı grev tanımı olduğu öne sürülebilir. Bunlar sosyolojik ve hukuki tanımlardır. Grevin sosyolojik tanımı, grevi genel anlamda ele alır ve grev eyleminin temel özellikleri ile unsurlarını içerir. Hukuki tanımında ise hukuken caiz kabul edilen sınırlar içinde kalan unsurlar içerilirken, bu sınırlara dâhil olmayan unsurlar dışarıda bırakılmaktadır.

Geniş anlamıyla grev; emek gücünü satmak suretiyle geçinenlerin, belirli taleplerini hayata geçirmek amacıyla, işverenlere veya siyasal iktidara karşı, üretimi durdurmak vasıtasıyla giriştikleri kolektif bir eylem olarak tanımlanabilir.²⁰ Genel anlamda bu şekilde tanımlansa da günümüz liberal demokrasilerinin hepsi grevi hukuken belli sınırlamalara tâbi tutmuştur. Bu sebeple greve ve grev hakkına ilişkin normatif ve dogmatik hukuk bilimi²¹ içinden yapılan çalışmaların pek çoğu için bu tanımlama anlamsızdır.²² Zira bu alanlarda hegemonik bir konumda olan hukuki / normativist pozitivizm, insan davranışlarını hukuk normlarının düzenlemesine konu oldukları

¹⁸ Sözcüğün Académie Française sözlüğüne girişi 1877 yılına denk düşmektedir (Sur, 1987, s. 6).

¹⁹ Grev sözcüğü resmi metinlere ilk olarak 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu ile girmiştir (Narmanlıoğlu, İş Hukuku: Toplu İş İlişkileri, 2016, s. 553).

²⁰ Sosyolojik veya genel anlamda grev tanımlarının çeşitli örnekleri için bkz. Güzel (1980, s. 12-13); Sur (1987, s. 7); Talas (1979, s. 302); Makal (1987, s. 7); Işıklı (2010, s. 330).

²¹ Normatif ve dogmatik hukuk bilimi; medeni hukuk, ticaret hukuku, ceza hukuku, iş hukuku, idare hukuku vb. disiplinleri tanımlamaktadır. Buna karşın hukuk tarihi, hukuk antropolojisi, hukuk sosyolojisi gibi alanlar yöntemsel olarak diğerlerinden ayrılmaktadır (Serozan, 2013, s. 2427).

²² Hukuki araştırmaların hiçbirinde sosyolojik tanıma yer verilmediğini iddia etmek mümkün değildir. Zira aksi yönde birçok örnek de mevcuttur. Öte yandan böyle bir eğilim olduğu ileri sürülebilir (Sur, 1987, s. 17). Greve ilişkin hukuki araştırmalarda sosyolojik tanıma yer vermeme eğiliminin ve böyle bir tanıma ihtiyaç duyulmamasının nedenlerini başka gerekçelere bağlayan bir görüş için bkz. (Sur, 1987, s. 17).

müddetçe (Akbaş, 2015, s. 31-32) ve yalnızca bu normatif biçimlerle sınırlı kalmak üzere (Kelsen, 2008, s. 70) araştırma nesnesi olarak incelemektedir.

1.2.2. Yapısal ve İşlevsel İnceleme: Grevin Toplumsal İlişkiler İçerisinde Konumu

Hukuki pozitivizmin metodolojik olarak değerini inkâr etmek mümkün olmamakla birlikte, hukuk normlarının kapalı bir alan olarak tasarlanan (Aykut, 2011, s. 22) hukukun dışına çıkılarak incelenmesi de gerekmektedir. Zira hukuk kurallarının kendi iç tutarlılıkları kadar toplumsal ilişkiler içindeki rolleri ve anlamları da araştırmaya değerdir.

Grevin ve onun hukuki düzenlenişinin tarihsel bir incelemesinin de grevin üretim ilişkileri içindeki konumu, işlevi ve toplumsal olarak içinde barındırdığı potansiyeller kavranmadan doğru şekilde yapılamayacağını ifade etmek gerekir. Bu niteliklerin kavranabilmesi için grevi öncelikle en soyut şekilde tanımlayarak başlamak isabetli olacaktır: Grev hem sınıf mücadelesinin araçlarından hem de sınıflar arası ilişkilerin düzenlendiği alanlardan birisidir. Burada sözü edilen sınıf mücadelesi, kapitalist bir toplumda en temelde iki sınıf bulunduğundan proletarya ile burjuvazi arasında cereyan etmektedir. Böyle bir açıklama, sınıf mücadelesinin en somut ve nihai hedefinin siyasal iktidar olduğu göz önünde bulundurulacak olursa (Marx, 1996, s. 55) grevi salt ekonomik alan içinde kurgulayan bir kuramsal perspektiften bakıldığında radikal gelecektir. Zira proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirmesi, üretim biçiminde radikal bir değişikliği ve devrimci bir dönüşümü ifade etmektedir. Oysa grev çoğu kez verili üretim ilişkileri içinde, çalışanların hayat şartlarının iyileştirilmesi için başvurdukları bir eylem olarak tahayyül edilir. Nitekim çoğunlukla grev belirli bir emekçi topluluğunun ekonomik kazanımlar elde etmek için başvurduğu bir mücadele biçimidir. Bu haliyle üretim ilişkilerine dönük doğrudan bir tehdit arz etmez. Grev siyasal / hukuksal kazanımlara dönük taleplerle örgütlendiğinde dahi bu talepler, çok özel ve istisnai tarihsel momentler haricinde üretim ilişkilerine dönük radikal bir değişikliği kapsamayacaktır. Zaten yukarıdaki tanım, sınıf mücadelesinin yalnızca “nihai” hedefinin siyasal iktidarın ele geçirilmesi olduğunu söylemektedir. Bu hedefin dile

getirilmesi ve gerçekleştirilmesi için devreye sokulacak pratikler ancak devrimci bir dönüşüm imkân dâhilinde olduğunda söz konusu olabilecektir.

Tüm bunlara karşın sınıf mücadelesinin nihai hedefinin siyasal iktidar olması, görünürde somut bir iktidar talebi olmadığında dahi önemli bir anlam taşımaktadır. Mücadelenin ekonomik taleplerden siyasal taleplere ve siyasal taleplerin daha ileri ve radikal aşamalarına doğru evrilme ihtimali, kısa vadede çoğu zaman mümkün olmasa bile bir olasılık olarak daima mevcuttur. Sonuç olarak sınıf mücadelesinin anılan gelişim evrelerindeki her bir safhasını, taraflar açısından karşılıklı olarak sürecin aşılması veya geri döndürülmesi gereken bir çarpışma noktası olarak ele almak yanlış olmayacaktır. Buradan hareketle sermayenin greve ilişkin hukuksal talebinin, eğer bir özgürlük olarak tanınacaksa en azından bu özgürlüğün ekonomik alana dönük taleplerle sınırlandırılması olduğu söylenebilir. Öte yandan kendisine çizilen hukuksal sınırlar ne olursa olsun grevin politik bir içerik kazanması potansiyel olarak bu eylemin doğasında mevcuttur.²³ Temelde ekonomik taleplerle ortaya çıkan küçük bir grevin bile politik anlam ve sonuçları söz konusudur. Belli niteliklere sahip bir grev ise çok daha büyük ve etkili politik etki üretme kapasitesine sahiptir. Bu potansiyel görmezden gelindiğinde grevin siyasal ve hukuki bakımdan ifade ettiği anlam da tam olarak anlaşılacaktır. Öyleyse ekonomik mücadele ve politik mücadele, ekonomik grev ile politik grev arasındaki ayırım ve diyalektik ilişkinin ortaya konulması gerekmektedir.

Ekonomik mücadele ile politik mücadele yahut ekonomik grev ile politik grev arasındaki diyalektik ilişki ve ayırım, politikanın sınıf perspektifli ele alınışı üzerinden biçim kazanmaktadır. Sınıfın küçük bir bölümünün kendi sınırlı talepleri üzerinden giriştikleri eylemlilik ekonomik sınırlar içinde kalır. Buna karşın bu talepler sınıfsal talepler olarak, işçi sınıfı tarafından burjuvalar sınıfı ve kapitalist devlete karşı geliştirilmiş talepler olarak makro düzeyde ifade edildiğinde politik alanın sınırları içine adım atılmış olur (Marx, 1996, s. 55-56).²⁴ Fakat böyle bir kategorik ayırımın yapılması,

²³ Ancak her politik tavır topyekûn bir dışlama ve savaş anlamına gelmez. Belirli ölçüde bir uzlaşımın kurumsallaşması sonucunu da doğurabilir.

²⁴ “Örneğin, grevler ve benzeri yollarla belli bir fabrikada ya da belli bir işkolunda tek tek kapitalistleri, işgünü azaltmaya zorlama girişimi salt bir ekonomik harekettir. Öte yandan,

ekonomik alan ile politik alanın ilişkisiz ve geçirimsiz olması anlamına gelmemektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi mücadelenin ekonomik alandan politik alana ve politik alanın daha radikal ve ileri noktalarına doğru ilerleme ihtimali, potansiyel olarak daima mevcuttur. Bu sebeple ekonomik olanın hangi durumlarda politik içerimler edinebileceğinin tespiti önem arz etmektedir.

Ekonomik mücadelenin ifade ettiği politik anlam, grevin zaman ve mekânı ile doğrudan ilişkilidir. Grevin bir ulusal ekonomi için kritik önemdeki bir sektörde patlak vermesi ile başka bir üretim dalında patlak vermesi arasında büyük fark vardır (Losovsky, 1988, s. 16-17). Bir ulusal ekonomi için hangi sektörlerin kritik önemde olduğu ise çeşitli parametreler üzerinden değerlendirilir. Bu parametrelerin başında grev yapılan sektörün ekonomik büyüklüğü ile verili birikim stratejisi açısından önemi gelmektedir. Bir sanayi dalının ekonomik büyüklüğü ilişkili olduğu diğer üretim dalları da hesaba katılmak suretiyle ölçülebilir. Örneğin cam sanayiinde örgütlenen bir grev, bu üretim dalında yalnızca bardak vb. üretilmediğinden otomotiv sektörünü de etkileme potansiyeline sahiptir.²⁵ Dolayısıyla bir ülkede otomotiv sanayiinde ara mal olarak kullanılan camlar ülke içinde üretiliyorsa, cam sanayiindeki bir grevin etkisi ele alınırken, otomotiv sektörünün ekonomik büyüklüğü de göz önünde bulundurulmalıdır.

Losovsky (1988, s. 17), ekonomik mücadelenin yürütüldüğü sanayi dalının nicel büyüklüğünün niceliğin niteliğe dönüşmesi yasası gereğince nitel bir anlamı da ifade ettiğini öne sürer. Buna göre yukarıda “kritik önemdeki sektörler” olarak ifade edilen sanayi dalları yalnızca nicel büyüklükleri gereği bu önemi kazanmazlar. Bu nicel

sekiz saatlik işgünü, vb. için bir yasa çıkmasını zorlama hareketi siyasal bir harekettir” (Marx, 1996, s. 56).

²⁵ 2014 yılının Haziran ayında Bakanlar Kurulu tarafından “genel sağlığı ve milli güvenliği bozucu” olduğu gerekçesiyle ertelenen Kristal-İş grevi, “ince belli çay bardağı” ile milli güvenliğin bağdaştırılmasına ilişkin nükteli bir politik dille haber ve köşe yazılarına konu olmuştur. Medyada çıkan bu minvaldeki yazılar grev erteleme kararına karşı politik bir tutumu ifade etmekle birlikte, maddi bir gerçekliğin de üstünü örtme tehlikesi taşımaktadır. Zira milli güvenlik, sermayenin güvenliği şeklinde ele alındığı müddetçe –ki çoğu kez kapitalist devlet yönetimi bunu bu şekilde ele almaya hazırdır- otomotiv sektörünün Türkiye ekonomisi açısından önemi nedeniyle söz konusu grevin milli güvenliği bozucu nitelikte olduğu tespiti anlaşılırdır.

büyükluğün, sanayinin farklı dallarını temsil eden egemen sınıfın farklı fraksiyonlarıyla ilgili olduğu ölçüde nitel etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Ek olarak, grevin; rekabet gücü (üretkenlik vb. nedenlerle) görece yüksek merkez ekonomiler ile uluslararası rekabetteki gücünü bol ve ucuz emek bulma imkânı üzerinden kazanan ihracata dönük ekonomi politikalarının benimsendiği az gelişmiş ekonomilerde işgal ettiği konumun da farklı olacağı ön görülebilmelidir. İkinci kategoriye dâhil olan ülkelerde meydana gelecek kitlesel grev dalgaları politik ve ideolojik açıdan yıkıcı sonuçlar doğurma potansiyeli taşırlar. Bu türden eylemliliklerde ileri sürülen ekonomik ve ekonomik sonuçları içeren politik taleplerin karşılanması, bu kategorideki ülkeler açısından çok zor olabilir. Bu durum işçilere dönük sert tedbir ve müdahalelere yol açabilir. Grevin savaş okulu olduğu yönündeki Leninist yaklaşım da²⁶ esasen böyle durumlarda ortaya çıkan örgütlü mücadeleler açısından anlam kazanmaktadır.

Ekonomik mücadelenin yürütüldüğü tarihsel dönem de mücadelenin önemi ve sonuçlarını belirleyen unsurlardandır (Losovsky, 1988, s. 17). Savaş dönemleri ile barış dönemleri; ekonomik gönenç dönemleri ile kriz ve bunalım dönemleri arasında, ekonomik mücadelenin kazanım elde etme olasılığı ve karşılaşacağı reaksiyonlar ile üreteceği sonuçlar bakımından büyük fark söz konusudur. Fakat, düzenleme okulunun teorik perspektifinden konuya yaklaşıldığında asıl önemli olan, rekabetçi düzenlemenin hâkim olduğu bir dönem ile tekelci düzenlemenin hâkim olduğu dönem arasında grevin işlevi ve sonuçlarında ortaya çıkan farklılıktır.

Yukarıda grevin, sınıf mücadelesinin araçlarından birisi olmakla birlikte sınıflar arası ilişkilerin düzenlendiği alanlardan da birisi olduğu ifade edilmişti. İşte sınıflararası ilişkilerin düzenlendiği bir alan olarak grev en yetkin şekilde, tekelci düzenleme biçiminin hâkim olduğu dönem içinde kurumsallaşmıştır. Bu dönem, ikinci bölümde detaylı bir incelemeye tâbi tutulacak olan İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayıp 1970'lere kadar uzayan, Hobsbawm'ın (2013) Altın Çağ olarak adlandırdığı 30 yıllık sürece tekabül etmektedir. Fordist birikim rejiminin hâkim olduğu söz konusu tarihsel

²⁶ Bkz. Lenin (1975, s. 167).

kesitte emek ve sermaye arasındaki ilişki, üretkenlik artışları karşılığında yüksek ücret artışlarına dayanan örtülü bir uzlaşmayı içermiştir. Bu uzlaşmaya göre işçi sınıfı devrimci mücadeleye tevessül etmeme ve yüksek oranda vasıfsızlaşmanın getirdiği yabancılaştırma vb. koşullara rıza göstermesi karşılığında düzenli ve yüksek düzeyde ücret artışları ile bu artışları belirli ölçüde garanti altına alacak (grev hakkını da kapsayan toplu pazarlık ve sendikalaştırma hakkı gibi) örgütsel ve kurumsal kazanımlara kavuşmuştur (Özdemir, 2004, s. 132).

Ekonomik mücadelenin taşıdığı politik unsurlardan bahsedildikten sonra karşılaşılabilecek direncin veya toleransın marjı açısından önem taşıyan sermayenin organik bileşimine de kısaca değinmek faydalı olacaktır. Şöyle ki, emek yoğun bir üretim faaliyetinin yürütüldüğü işletme / sektör / bölge vb. için emek maliyetlerinde ortaya çıkacak küçük değişimlerin rekabet açısından telafisi, emek üretkenliğinin görece yüksek olduğu teknolojik açıdan gelişmiş üretim yapan örneklere göre çok daha zor olacaktır (Marx, 1966, s. 187). Bu sebeple emek üretkenliğinin düşük olmasının, ekonomik mücadelenin kazanım elde etmesinin önündeki engellerden biri olduğu savunulabilir.²⁷

Aslında genellikle sınıfın ekonomik mücadele biçiminde sürdürdüğü eylemlilikler nihai olarak yenilgiyle sonuçlanır. Bir başka deyişle taleplerin hayata geçirilebildiği örnekler sonuçları itibariyle geçici olabilir (Marx & Engels, 2014, s. 51). Zira sermaye, emeğin kısa vadeli (kurumsallaşamayan) kazanımlarının telafisini mümkün kılacak, devlet iktidarının bahşettiği çok sayıda araca sahiptir. Kazanımların kurumsallaşmasının politik dolaylımlar (hukuki vb.) yoluyla mümkün olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, sınıf mücadelesinin ekonomik alandan politik alana doğru genişletilmesinin ifade ettiği anlam da açıklığa kavuşacaktır.

Ekonomik hareketin kurumsallaşmış kazanımlar elde edemediği durumlarda da mücadele çok büyük bir politik sonuca gebe değildir: sınıf bilincinin gelişimi. Mücadelenin asıl kazanımı mücadele edilmiş, dolayısıyla birleşilmiş olmasıdır (Marx & Engels, 2014, s. 51). Tek tek işçiler emek gücü piyasasında birbirlerinin rakipleri konumunda

²⁷ Böyle bir iddia elbette gümrük vergileri vb. rekabete müdahale eden bir takım faktörlerin etkilerinin soyutlanmış olması kaydıyla geçerli ve anlamlı olacaktır.

iken ancak bir başka sınıfa, burjuvaziye karşı kolektif mücadele yürütmek zorunda oldukları ölçüde bir sınıf teşkil ederler (Marx & Engels, 2013, s. 58-59). Çıkarların sınıfsal değil de çeşitli kimlikler ve aidiyetler üzerinden anlamlandırıldığı burjuva ideolojisinin çeşitli biçimlerinin etkisi kolektif hareketin sonucunda kırılma eğilimi taşır. Kolektif mücadeleyle işçiler, “kendi öz-imgelerini çeşitli biçimler altında ortaya koyarlar” ve sınıf oluşumunu tamamlarlar (Özğür, 2002, s. 91). İşçi sınıfı ancak mücadele içinde “kendisini kendisi için sınıf olarak kurar” (Marx, 1966, s. 193).²⁸

Grev aynı zamanda bir güç gösterisidir. Artı-değerin yaratıcısı olarak işçiler, kapitalist toplumsallığı felce uğratabilecek kapasiteyi haizdirler. İş bırakıp üretimi durdurarak hem kendilerine hem de bütün bir topluma “üretimden gelen güçleri”ni ispat ederler. Toplumsal eşitsizliklerden kaynaklanan her türden taleplerin savunucusu konumundaki çeşitli sosyal gruplar (kadın hareketi, LGBTİ hareketi, çevreci hareket, çeşitli etnik veya dini azınlıklar vb.) işçi sınıfının sahip olduğu toplumsal güce dayanarak kendi projelerini yaşama geçirme imkânı bulabilirler. İşçi sınıfının üretim ilişkileri içindeki nesnel konumu gereği toplumsal eşitliği ve demokrasiyi en radikal biçimde savunabilecek sosyal güç olması da bu durumu imkân dâhiline sokan önemli bir faktördür.²⁹

Sonuç olarak grevi yalnızca ekonomik mücadelenin sınırları içinde cereyan eden ve bu sınırlar içinde etki ve sonuç doğuran bir eylem olarak ele alan yaklaşımlar çok önemli bir boyutu kaçırmaktadırlar. Böyle bir perspektif, en başta ekonomik alanı politikadan soyutlaması sebebiyle bu iki alan arasındaki etkileşim ve belirlenim ilişkisini görmezden geldiğinden, politik ve hukuksal mekanizmaların ekonomik alana müdahalesini anlamlandırabilme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Bunun sonucu

²⁸ Bu noktada sınıf bilinci için işçi sınıfına “dışarıdan” (ekonomik alanın dışından, politik alandan) sınıf intiharını gerçekleştirmiş burjuva aydınlar (Marx & Engels, 2014, s. 52) tarafından taşınması gereken bilincin (Lenin, 2010) de olmaması olmaz bir unsur olduğu belirtilmelidir.

²⁹ İşçi sınıfının güçlü bir mücadele yürütebilmek için her şeyden önce kendi içinde birliğini sağlamaya ve muhafaza etmeye ihtiyacı vardır. Bu birliğin sağlanabilmesi için ise nesnel koşullar işçi sınıfına, her türden anlayışa, tercihe, tutuma, inanca ve aidiyete hoşgörü ile yaklaşmayı dayatır.

olarak da grevin neden bu kadar ciddi şekilde sürekli bir baskı ve sınırlamayla karşı karşıya kaldığı ya hiç anlaşılammakta ya da böyle bir tespit hiç zikredilmemektedir.

1.2.3. Tarihsel Gelişim: Yasaklamadan, Özgürlüğe, Özgürlükten Hak Boyutuna

Tarih boyunca çalışanların belli isteklerini kabul ettirmek amacıyla iş bıraktığı örneklerin olduğu ifade edilmişti. Bilinen ilk grevin Mısır'da III. Ramses döneminde firavun mezarlarında çalışan işçiler tarafından, aynı biçimde sağlanan ücretlerin ödemelerinde yaşanan düzensizlikler nedeniyle (Tunçomağ, 1980, s. 263) yapıldığı ileri sürülmektedir (Esener, 1978, s. 590). Babil ve Roma İmparatorluğu'nda görülen çeşitli iş bırakma eylemleri de grevin ilk örnekleri olarak değerlendirilmektedir (Tunçomağ, 1980, s. 263). Öte yandan grevlerin tekil örnekler olmaktan çıkıp kitleselleşmesi ve geniş boyutlara ulaşması kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte gelişen bir olgudur (Tunçomağ, 1980, s. 264). Çünkü kapitalizm öncesi üretim tarzlarının hiç biri, emek gücünü kapitalizm kadar yaygın ve genel bir biçimde üretim araçlarından özgürleştirememiştir. Özgür ve ücretli emek gücü, kapitalizm öncesi toplumlarda ya hiç görülmemiş ya da çok istisnai bir konumda olmuştur (Makal, 1997, s. 32).

1.2.3.1. Batı'da Grevin ve Hukuki Düzenlenişinin Kısa Tarihi

On sekizinci yüzyılda Avrupa'da, üretimde makinelerin kullanılmasıyla ortaya çıkan modern sanayiyle birlikte, işçiler daha önce hiç olmadığı kadar kitlesel şekilde istihdam edilmeye başlanmıştır. Aynı dönemde, hızla büyüyen sermaye birikiminin ve buna paralel olarak daha büyük bir politik güç olmaya başlayan burjuvazinin devlet iktidarını ele geçirmesi sonucu, politik süreçler ilkel birikimin önünü açmak üzere devreye sokulmuş, emekçilerin topraktan ve üretim araçlarından kopartılması (proleterleşme) süreci hızlanmıştır. Kısacası, git gide insanların daha büyük bir kısmı yaşamak için emek gücünü satmaya zorlanmış, modern anlamda işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.

Çalışma ilişkilerinin devlet tarafından düzenlenmediği bu dönemde, kadın ve çocuk emeği de dâhil olmak üzere emek gücü, sermayenin sınırsız (yalnızca doğal sınırlara

tâbi şekilde) sömürüsüne maruz kalmıştır. Uzun çalışma saatlerine karşılık sefalet ücreti ve yaygın işsizlik bu dönemde sanayi havzalarının karakteristik özelliklerindedir (Güzel, 1980, s. 9). Oluşum sürecinin başındaki işçi sınıfının bu zorlu yaşam ve çalışma koşullarına karşı ilk tepkileri makine kırıncılığı (Ludizm) vb. şekillerde olmuştur. Zamanla bu türden eylemlerin faydasızlığı anlaşılmış, sınıfın tecrübe ve deneyimleri işçileri birlikte ve örgütlü mücadele biçimlerine yöneltmiştir. Bu mücadele biçimlerinden biri de grevdir. Fakat işçiler greve çıktıklarında çoğu kez ciddi bir şiddetle karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin, 1816'da Nottingham'da tarım işçilerinin grevini örgütleyenler idam edilmiş, 1819'da Lancashire'de grev hakkı için yapılan mitinge 80.000 kişilik mitinge dönük saldırıda atlı polisler tarafından 15 işçi ezilerek can vermiş, 1905'te Çarlık Rusya'sında çeşitli grevlerde 3000'e yakın kişi öldürülmüştür (Güzel, 1980, s. 8).

İşçilerin birlik kurma ve grev haklarının hukuken tanınması çok uzun süren mücadeleler sonucunda olmuştur. Genellikle işçilerin birlik kurma ve grev hakkı, tarihsel olarak üç dönem içinde ele alınmaktadır: yasaklama, özgürlük ve hakkın tanınması (Narmanlıoğlu, 1990, s. 21-22). Fakat bu dönemleri tarihsel olarak düz bir çizgide daima ileriye doğru gelişim gösteren bir hareketin fazları olarak düşünmemek gerekmektedir. Zira toplumsal mücadeleler tarihinde, mücadele mefhumunun doğası gereği asla ortadan kalkmayan çatışmalar mevcuttur. Bu çatışmalar modern devlet çağında vukuu buluyorsa –ki burada proletarya ile burjuvazi arasındaki mücadele ele alındığından söz konusu olan modern devlettir- taraflar kazanımlarını hukuken ifade edilebilir şekilde güvence altına almak isterler. Dolayısıyla söz gelimi herhangi bir ulus devletin tarihi incelendiğinde, yasaklama döneminin ardından, özgürlük, özgürlük döneminin ardından ise yeniden bir yasaklama dönemi başlamış olabilir. Hukuksal düzenlemenin biçimini belirleyen unsurlardan biri sınıf mücadelesindeki güç dengeleri olduğu müddetçe bunun böyle olması olağan karşılanmalıdır. Öte yandan tarihsel

hareket, eğilimleri takip etmek suretiyle ele alındığında, bu dönemlerin defalarca geriye dönüşler söz konusu olsa da kronolojik olarak bu sırayı takip ettiği ileri sürülebilir.³⁰

Avrupa’da modern sanayinin ve işçi sınıfının ortaya çıktığı 18. yüzyılın ikinci yarısında işçilerin birlik kurmaları yasaklanmıştır. Fransa’da 1791 tarihli Le Chapelier Yasası ile İngiltere’de 1799 tarihli Combination of Workmen Acts birleşme yasaklarını düzenleyen yasaların örneklerindedir (Sur, 2017, s. 10). On dokuzuncu yüzyılda ise işçi mücadeleleri sonucu ve ekonomik sistemin de zorlamasıyla (Marx, 1975, s. 50-51) birleşme yasakları adım adım ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. İngiltere’de, işçilerin birlik kurmalarını yasaklayan hükümler 1825 yılında parlamento tarafından ilga edilirken (Marx, 1975, s. 50-51),³¹ grev de 1875’te suç olmaktan çıkartılmıştır (Sur, 2017, s. 11). Fransa’da ise 1864 yılında hem birleşmelere getirilen yasak kaldırılmış (Sur, 2017, s. 11); hem de grev bir hak olarak tanınmıştır. Fakat çeşitli nedenlerle birçok dönemde hakkın kullanılması mümkün olmamıştır.

Kuşkusuz birlik kurmaya veya greve ilişkin yasakların kaldırılması, işçilerin hiçbir kısıtlama ve baskı olmadan özgürce örgütlenebilmeleri ve grev yapabilmeleri anlamına gelmemektedir (Sur, 2017, s. 11). Aslında grevin hak olarak tanınması durumunda bile daima hukuken belli sınırlamalar ve yasaklamalar söz konusu olmaktadır. Ayrıca hukuken tanınan bir hakkın devlet tarafından ihlal edilmeyeceğinin garantisi de yoktur. Elbette hukuk, hakkın ihlaline karşı belli yaptırımlar da öngörür. Fakat bu yaptırımlar, etki ve güçleri sınırlı olduğu ölçüde devleti söz konusu hakkı ihlal etmekten alıkoymayabilir. Mahkemeler de açıkça bir hakkın ihlali sayılabilecek bir görüşü uzun yıllar benimseyebilirler. Kısacası hukuk, toplumsal mücadelede hem bir araç hem de bir amaç olarak rol oynamaktadır. Bir eylem ancak elverişli araçlarla yürütülebilir. Toplumsal mücadelenin aracı hukuk olacaksa mücadele eden taraflar, bazı durumlarda hukukun ideolojik işlevini arkasına alır, bazı durumlarda ise yaptırım gücüne dayanarak

³⁰ Örneğin önceleri hak olarak tanınırken 1926 - 44 yılları arasında İtalya’da, 1933 - 45 yılları arasında Almanya’da, 1940 - 44 yılları arasında Fransa’da grev yapmak yasaklanmıştır (Esener, 1978, s. 590). Söz konusu dönemlere denk düşen yıllardan da anlaşılacağı üzere grev yasakları, Faşist ve Nasyonal Sosyalist rejimler tarafından uygulamaya sokulmuştur.

³¹ Sülker (1976, s. 10-11) ve Sur (2017, s. 11) bu tarihi 1824 olarak aktarmaktadır.

karşısındakini tehdit eder. Kazanımlarını da hukuken güvence altına almak isterler ya da zaten mücadelenin nihai amacı hukuki düzenlemedir.

Grev, hak olarak tanınmadan önce hem ceza kanunları tarafından suç olarak düzenleniyor; hem de sözleşmeye aykırılık teşkil etmesi nedeniyle hukuka aykırı bir eylem olarak nitelendiriliyordu. Yukarıda grev özgürlüğü olarak ifade edilen rejimde ise grev suç olmaktan çıkarılmış; fakat hukuka aykırı bir eylem olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla her ne kadar literatürde “özgürlük” rejimi olarak ifade edilse de, bu rejimde işçiler işverenin işten çıkarması gibi yaptırımlarla karşı karşıya kalabilmektedir (Makal, 1987, s. 18).

Grevin hak olarak tanınması büyük ölçüde 20. yüzyıla ait bir olgudur (Makal, 1987, s. 18; Talas, 1979, s. 309). Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından demokrasi ve insan hakları alanında yaşanan gelişmeler grev hakkının tanınması sürecine olumlu katkı sağlamıştır (Millioğulları, 2007, s. 25). Erken kapitalistleşmiş ülkelerin bir kısmında ise 19. yüzyılda bile grev hakkının varlığından söz edilebilir. Örneğin Hollanda ve Belçika'da 1870'li yıllardan itibaren yasal düzenlemeler mevcut olmasa da grev fiilen hak olarak tanınmıştır. İngiltere'de grev hakkı 1906 yılında tanınmış; Fransa'da ise iki dünya savaşı arasındaki dönemde grevin iş sözleşmesine son vermeyeceği görüşü mahkemeler tarafından benimsenmeye başlamıştır (Talas, 1979, s. 309).³²

³² Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan önceki dönem için grev hakkının mevcudiyetine ilişkin saptamalara bir nebze ihtiyatlı yaklaşmakta fayda olabilir. Zira çeşitli kaynaklarda grevin hak olarak tanındığı belirtilen ülke ve dönemin bir başka kaynakta grev özgürlüğü rejimi kapsamında ele alındığı görülmektedir. Örneğin Talas'ın (1979, s. 309) grev hakkının tanındığını ileri sürdüğü iki dünya savaşı arası dönemin Fransa'sını; Sur (1987, s. 19), grev özgürlüğü rejimi olarak değerlendirmektedir. Aynı şekilde Kutal&Tuna (1962, s. 79-83), İngiltere'de grev hakkının tanındığını ileri sürerlerken; Narmanlıoğlu (1990, s. 24-25), ülkede ancak grev özgürlüğü rejiminden bahsedilebileceği tespitini yapmaktadır. Bu türden çelişkilerin iki sebebi olduğu ileri sürülebilir. İlki yazarlar arasında mevcut bulunan kavramsallaştırma farklılıklarıdır. Bazı yazarlar grev hakkını grev özgürlüğü rejimini kapsayacak şekilde ele almaktadırlar. Örneğin Kutal&Tuna'nın (1962) grev hakkını bu şekilde ele aldığı anlaşılmaktadır. İkinci sebep grev hakkının henüz kurumsallaşmadığı bu dönemde grev özgürlüğü rejiminin pratik olarak grev hakkının mevcut olduğu bir durumla benzer sonuçlar doğurabilmesi olabilir. Fransa'da bu dönemde (1946 öncesi) grev hakkı yasal olarak düzenlenmemiş olmasına rağmen Yüksek Hakem Divanı'nın grevin iş akdini sona erdirmeyeceği yönündeki içtihatlarıyla (Sur, 1987, s. 19) grev hakkını dolaylı olarak mevcut kılan tutumu bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle gelişmiş ülkelerde grev konusunda belirli normlar oluşmuş, “grev toplu pazarlık sürecinin muhtemel sonuçlarından birisi olarak kurumlaşmıştır” (Makal, 1987, s. 18). Bu dönemde özellikle Avrupa düzeyinde grev hakkına doğrudan ya da dolaylı olarak yer veren birçok uluslararası sözleşme de akdedilmiştir. Bu döneme ilişkin daha detaylı bir inceleme ikinci ve üçüncü bölümde yapılacağından, bu noktada bir de Türkiye’de greve ve hukuki düzenlenişine ilişkin kısa bir tarihsel özet yapılması yerinde olacaktır.

1.2.3.2. Türkiye’de Grevin ve Hukuki Düzenlenişinin Kısa Tarihi

Türkiye’de grevler ilk olarak 19. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. 19. yüzyıldan önce Osmanlı İmparatorluğu’nda büyük ölçekli imalat sanayi yahut fabrikalar mevcut değildi. Bu dönemde imalat sanayi görece küçük atölyelerden müteşekkildi ve geleneksel üretim dallarında yoğunlaşmıştı (Akkaya, 2002a, s. 132). Üretim birimlerinin küçük ölçekli olmasına karşın bu dönemde azımsanamayacak nicelikte bir ücretli emek istihdamından bahsetmek mümkündür. Örneğin 19. yüzyılın başlarında dokuma sanayiinde istihdam edilen kadın ve çocuk işçilerin sayısı on binlerle ifade edilmektedir (Akkaya, 2002a, s. 132).

19. yüzyıla gelindiğinde küçük ölçekli üretim yapan atölyeler, kapitülasyonlar ve liberal nitelikli dış ticaret anlaşmaları vasıtasıyla Osmanlı pazarının Batı menşeli sanayi mallarına açılmasıyla birlikte büyük bir yıkıma uğramıştır (Ekin, 1986, s. 36). Zira bu küçük işletmelerin serbest ticaret koşullarında Avrupa’dan ithal edilen modern sanayi ürünleriyle rekabet etme güçleri söz konusu olmamıştır. Bu durum ilk etapta kentli ücretli emek istihdamında da ciddi bir azalmaya yol açmıştır (Keyder, 1990, s. 31-32).

Küçük ölçekli üretim düşerken öbür taraftan modern sanayinin ilk örnekleri bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. II. Mahmut zamanında başlatılan ve Abdülmecit zamanında sürdürülen sanayileşme hamlesi kapsamında devlet eliyle kurulan fabrikalar, sanayi proletaryasının oluşumunun ilk halkasını teşkil etmiş; fakat bu dönemde uygulanan serbest ticaret rejimi başta olmak üzere birtakım nedenlerle bunların birçoğu uzun ömürlü olmamıştır (Fişek, 1969, s. 40; Sencer, 1969, s. 81-85). Bu dönemde yabancı sermayedarlar ve

azınlıkların kurduğu, ağırlıklı olarak tarımsal kaynaklı sanayi dallarında üretim yapan (Makal, 1997, s. 145-146; Boratav, 2015, s. 20) fabrikalar ise nispeten daha uzun ömürlü olmuştur (Fişek, 1969, s. 40).

Bu yüzyılda kentli ücretli emek gücünün istihdam edildiği diğer başlıca alanlar demiryolları, madenler, inşaatlar ve liman kentlerindeki tersanelerdir (Akkaya, 2002a, s. 133). İşçi kütlesinin yavaş yavaş büyümeye başladığı bu dönemde yaygın ve kitlesel bir işçi hareketinden bahsetmek güçtür. Yabancı sermayeli fabrikalar ile küçük ölçekli imalathaneler dışında kalan alanlarda istihdam edilen işçilerin büyük çoğunluğu asker-işçi veya köylü / çiftçi-işçilerdi. Ciddi miktarda istihdamın görüldüğü dokuma sanayiinde ise çoğunlukla kadın ve çocuk emeği kullanılmaktaydı (Sencer, 1969, s. 93-94). İlk kategorideki işçilerin geçici nitelikte olması ve üretim araçlarından tam anlamıyla kopmamış olmaları, ikinci kategorideki emek gücünün ise kontrolünün görece kolay olması (Akkaya, 2002a, s. 134) gibi nedenlerin bu yüzyıldaki işçi sınıfı hareketlerinin zayıf olmasına yol açan etmenlerden olduğu iddia edilebilir. Bu kategorilere dâhil edilemeyecek işçi kesimlerinin de ezici çoğunluğunun başka bir takım sebeplerle geçici nitelikte işlerde istihdam edildiği belirtilmelidir. Sonuç itibariyle 1870'lere kadar Osmanlı'da ancak bir işçi kitlesinden bahsetmek mümkün olabilir; bu kitle henüz sınıf niteliği kazanmak için nesnel koşullara dahi sahip değildir.

Osmanlı'da polis teşkilatının kurulduğu 1845 tarihinde, bu teşkilatın görevlerini düzenleyen aynı tarihli Polis Nizamnamesi, işçi birlikleri ve grev konusunda yasaklayıcı hükümler getirmiş, ihtilalin önlenmesini de teşkilatın görevleri arasında saymıştır. Fişek (1969, s. 43), bu durumun 1845 yılı öncesinde de örgütsüz de olsa işçi hareketlerinin varlığına delil olarak gösterilebileceğini belirtmektedir. Sencer ise (1969, s. 98-99) Nizamname'de "ihtilal vukuunun önünün kesilmesi" gibi bir amaçtan bahsedilmesini Avrupa'da yayılmaya başlayan işçi sınıfı hareketinin Osmanlı sınırlarına da sirayet etmesinden duyulan korkudan kaynaklanmış olması gerektiği yorumunu yapmaktadır. Öte yandan Nizamnamenin 1 Temmuz 1800 tarihli "Paris Emniyet Müdürünün Görevlerini Düzenleyen Kararname" esas alınarak hazırlanmış olduğu bilgisi (Osmanlılarda Polis) ve yukarıdaki tespitlerden hareketle esasen işçi hareketlerine

ilişkin bu düzenlemelerin somut vakalara dayanmamış olma ihtimalinin güçlü olduğu göstermektedir.

19. yüzyılda görülen ilk işçi hareketleri makine kırıncılığı şeklinde tebarüz etmiş, belgelerle tespit edilebilen ilk grevler ise 1870'li yıllarda (Koç, t.y., s. 10-13) görülmeye başlanmıştır (Sencer, 1969, s. 69).³³ Bu dönemde grevler hem devlet işletmeleri hem de özel işletmelerde vuku bulmuş; grev kararı alınması ve yürütülmesi süreçlerinde anlık olarak ortaya çıkıp grevin ardından dağılan türde kurumsallaşmamış örgütlülükler etkili olmuşlardır. Öte yandan 20. yüzyılın başlarına doğru sendika benzeri kalıcı ve görece düzenli örgütlenme hareketlerinin de başladığı belirtilmelidir. Sonuç olarak, Osmanlı'da işçi külesinden işçi sınıfına doğru bir oluşum sürecinin ilk basamaklarının bu yıllarda aşıldığı ileri sürülebilir (Sencer, 1969, s. 161-162).

Cumhuriyet öncesinde grevlerin en yoğun yaşandığı dönem II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen 1908 yılının Ağustos ve Eylül aylarıdır. 1913 yılına kadar genellikle ekonomik talepleri haiz bir grev dalgası etkisini göstermeye devam etmiştir (Akkaya, 2002a, s. 138). 1908 yılı itibarıyla İmparatorluk'ta ortaya çıkan siyasi hareketten endüstri ilişkileri de nasibini almıştır (Sencer, 1969, s. 210-211). Tersine de ileri sürülebilir, işçilerin örgütlülüğü ve eylemliliği siyasal alana yeni bir boyut kazandırmıştır. İşçiler arasında sosyalist fikirler bu yıllarda yayılmaya başlamıştır (Akkaya, 2002a, s. 139).

Dönemin İttihat ve Terakki yönetiminin 1908 yılında yükselen grev hareketlerine karşı tepkisi sendika hakkını yasaklayan, greve gitmeyi aşılması gereken belirli prosedürlere bağlayarak zorlaştıran, içerdiği muğlak ve yoruma açık birtakım düzenlemelerle iktidarın keyfi yasaklamalarına hukuken imkân tanıyan Tatil-i Eşgal Yasası'nı çıkarmak olmuştur (Gülmez, 1983, s. 288-312).³⁴ İşçiler iktidarın bu hamlesine karşı çeşitli mitingler düzenleyerek politize olsalar da gerek yasanın çıkarılması, gerek sert polisiye

³³ 1872'den 1906'ya kadar tarihsel belgelerde saptanabilen grev hareketlerinin bir listesi için bkz. (Sencer, 1969, s. 147-148).

³⁴ Gülmez (1983, s. 311), Tatil-i Eşgal yasası ile birlikte Osmanlı'da "grev özgürlüğü" döneminin açıldığı tespitini yapmaktadır. Burada, özgürlük rejimine geçişin salt demokratik bir ilerleme olarak ele alınamayabileceği görülmektedir. Söz konusu somut örnekte hukuki düzenlemenin, düzenleme nesnesinin hareketini sınırlandırması ve biçimlendirmesi münasebetiyle "özgürlük" olarak tanımlanan bir rejimi "yasaklama" olarak tanımlanan bir rejimden daha baskıcı niteliklere büründürdüğü görülmektedir.

önlemler nedeniyle ilerleyen yıllarda grev hareketlerinde önemli ölçüde bir azalma olmuştur (Akkaya, 2002a, s. 140).

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte ise gerek savaş gerekse göç nedeniyle (Osmanlı'da ücretli emek gücü içinde Rum işçilerin sayısı bir hayli fazlaydı.) ciddi bir işgücü açığı ortaya çıkmıştır (Akkaya, 2002a, s. 144-145). Bu dönemde işçilik genellikle sürekli bir geçim kaynağı olarak görülmemektedir. İşçiler köy yaşamından tam olarak kopmadıklarından “sanayi işçiliğini ve yaşam biçimini” benimseyememişler, bu da işçiler arasında sendikalarda örgütlenme ve örgütlü eylem biçimlerine karşı soğuk yaklaşımlara neden olmuştur (Akkaya, 2002a, s. 145).

1930'lu yıllarda ortaya çıkan korumacı ve devletçi sanayileşme hamlesi (Boratav, 2015, s. 59-83) “devletin işçisi”ni yaratma girişimlerini de beraberinde getirmiştir. İktisadi devlet teşekküllerinde istihdam edilen işçilerin “potansiyel sınıf çatışmalarından uzak tutmak” ve “devlet düzeniyle bütünleştirmek” fikri dönemin tek parti rejimi tarafından benimsenmiştir (Akkaya, 2002a, s. 150). Bu türden saiklerle 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu ile sendika, toplu sözleşme ve grev hakkı yasaklanmıştır (Sur, 1987, s. 25-28). Zira bu hakların toplumda sınıfsal ayrılıklar ve çatışmalara neden olabilecek, milli bütünlüğe zarar verebilecek yıkıcı etkileri haiz olduğu ileri sürülmüştür (Akkaya, 2002a, s. 151).

Birinci bölümün bu ikinci kesiminde ilk olarak grevin tanımına ilişkin bir takım açıklamalara yer verildi. Ardından grev, yapısal ve işlevsel bir irdelemeye tâbi tutularak, bu eylemin toplumsal ilişkiler düzlemindeki konumu, içerdiği potansiyeller ile etki ve sonuç üretme kapasitesine ilişkin bir tartışma yürütüldü. Son olarak ise grevin ve grev hakkının II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde önce Batı'da, ardından da Türkiye'de nasıl bir tarihsel süreçten geçtiği, nesnel ve öznel koşullarla bağlantılı olarak özetlenmeye çalışıldı. İkinci bölümde ise II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan ekonomi politik koşullarda grevin uluslararası işbölümündeki pozisyonuyla da bağlantılı olarak Türkiye'de hukuki olarak nasıl düzenlendiği, bu bölümdekinden farklı olarak detaylı şekilde tartışılacaktır.

2. BÖLÜM: FORDİST DÖNEMDE BİRİKİM VE DÜZENLEME

Neoliberalizm büyük ölçüde 2. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan "refah" dönemine özgü emeğin kazanımlarının tasfiyesi olgusuna referansla ele alınan bir kavram olagelmıştır. Bu durum neoliberal dönemde hâkim olan birikim rejimini incelemeden evvel, kendisinden önce gelen refah dönemini ele almayı gerekli kılmaktadır.

Çalışma tarihsel olarak belirli bir dönemde hâkim olan birikim rejiminde görülen dönüşümün hukuki düzenleme ile karşılıklı ilişkisini incelemeyi amaçladığından ilk olarak bu dönemin iktisadi ve politik özellikleri ele alınmalıdır. Böyle bir analiz çok çeşitli toplumsal kategoriler düzeyinde mümkün olabilir. Bu çalışmada esas alınan düzenleme yaklaşımı açısından birikim rejimi ve düzenleme tarzı kategorilerinin, toplumsal ilişkileri oluşturan yapısal bütünlüğün anlaşılması kapsamında edindiği anahtar role değinilmiştir. Öyleyse bu (ikinci) bölüm ile üçüncü bölümün konusunu teşkil eden dönemlerin ekonomi politik analizi de bu kategorileri merkezine yerleştirmek durumundadır.

Birinci bölümdeki tanımdan çıkartılabileceği üzere birikim rejimi; üretim ve tüketimin, birikimi görece istikrara kavuşturabilecek düzeyde kurumsallaşmış olmaları durumunu ifade etmektedir. Bu nedenle belirli bir birikim rejiminin incelenmesi için üretimin örgütlendiği emek sürecine özel olarak yoğunlaşmak gerekmektedir. Öte yandan emek süreci, yalnızca metaların üretildiği bir faaliyet alanı olarak konumlandırılmamalıdır. Zira fabrika / atölye ya da en geniş anlamıyla işyeri yalnızca malların ya da hizmetlerin üretildiği mekânlar değildir. Burada çalışanlar, aynı zamanda işverenleri veya işveren temsilcileriyle ve birbirleriyle olan toplumsal ilişkileri de üretirler (Burawoy, 1985, s. 7-8). Bu somut ilişki biçimleri fabrika dışında siyasal alana özgü ilişkiler alanına sirayet eden etkileri haizdir. Aynı şekilde siyasal ve ideolojik alana hasredilebilecek ilişki setlerinin de fabrika içerisini yapısal olarak sınırlandırdığı ve biçimlendirdiği (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 52) hem ampirik hem de mantıksal olarak kanıtlanabilir. Anılan sebeplerle her ne kadar genellikle emek süreci ile devlet ve siyaset analizleri birbirlerinden ayrı şekilde yapılagelmiş olsa da (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s.

51) bu çalışmada söz konusu iki alanı birlikte incelemeyi esas alan bir yöntem izlenecektir.³⁵ Zira üretimin, üretimi ve sermaye birikimini düzenleyen yapısal biçimlerle birlikte ele alınmasını ifade eden bu türden bir yöntem, düzenleme yaklaşımı için de elzemdir.

Tezin bu bölümü üç kesimden oluşmaktadır. Bunlardan ilki Fordizmin tarihsel olarak hangi dinamiklerden etkilenecek ortaya çıktığı ve şekillendiğinin anlaşılabilmesi için kurgulanmış, rekabetçi düzenlemenin hâkim olduğu İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemin üretim siyasetini ele alan oldukça kısa bir kesimdir. Bu kesimde ilk olarak yaygın birikim rejimi ve rekabetçi düzenlemenin genel özellikleri ele alınacaktır. Ardından birikim rejiminde yaşanan dönüşüme karşın düzenleme biçiminde buna karşılık gelecek bir değişikliğin gündeme gelmemesi nedeniyle ortaya çıkan yapısal krizden bahsedilecektir. Zira söz konusu kriz, Fordizmin ortaya çıkışında kritik önemde bir tarihsel olgu olarak değerlendirilmektedir.

İkinci kesimde Fordizmin merkez ülkelerde yaygınlaştığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem incelenecektir. Bu bağlamda ilk olarak, Fordizmin genel yapısı ve Avrupa ve Japonya’da ortaya çıkışına sebep olan iktisadi ve politik gelişmeler, dönemin uluslararası güç dengeleri gibi çeşitli dinamikler ele alınacaktır. Ardından Fordizmin çevresel formasyonlara genişlemesine neden olan tarihsel olgular ile bu genişleme sonucunda ortaya çıkan özgül biçimler irdelenecek; daha sonra ise bu özgül biçimler içinde Türkiye’nin yeri sorgulanarak, 1945-1980 yılları arasında Türkiye’nin birikim rejiminin niteliği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu bölümün üçüncü ve son kesimi, Fordist dönemde ücretlerin düzenlenme tarzının incelenmesine hasredilmiştir. Söz konusu inceleme grevin düzenlenişini merkezine almak suretiyle yapılacaktır. Bu maksatla önce ücret düzenlemesinin realize olduğu ve sosyo-teknik sistem olarak ifade edilen yapısal biçimin Fordizme özgü genel özellikleri ele alınacaktır. Daha sonra ise dönem içinde Türkiye’de grevin hukuki düzenlenişinin

³⁵ Bu yönde bir bakış açısı “üretimin siyaseti” kavramı üzerinden literatürde yer bulmuştur. Kavramı ilk kullanan Burawoy’dur. Bkz. Burawoy (1985, s. 10).

aldığı somut tarihsel biçimler ile bu biçimlerin birikim rejiminin oluşması ve istikrarlı biçimde sürdürülebilmesi açısından oynadığı rol tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. FORDİZM ÖNCESİ BİRİKİM VE DÜZENLEME

Fordizm, “üretim örgütlenmesi”, “makroekonomik yapı”, “düzenleme tarzı (yoğun birikim rejimine özel)” ve “gelişme modeli” olmak üzere en az dört farklı düzeyde anlamı haiz bir kavramdır (Özdemir, 2004, s. 117). Kavramın belirli bir tarihsel döneme ait bir birikim rejimi olarak kullanılması da sık rastlanan bir durumdur. Sonuç itibariyle tüm bu düzeyleri kapsayan bir analizin yapılabilmesi için Fordist gelişme modelindeki sermaye birikiminin temel özelliklerinin ve birikimi düzenleyen yapısal biçimlerin ele alınması gerekmektedir (Özdemir, 2004, s. 118). Ancak Fordizme ilişkin bir betimlemeye geçmeden önce kapitalist birikimin ilk formlarından Fordizme doğru, kısa bir tarihsel özetleme yapmak faydalı olacaktır. Zira Fordizm, tarihin belirli bir aşamasında kendisinden önceki biçimlerden ani bir kopuş ile ortaya çıkmamıştır. Sermaye birikimi ve emek süreci, tarihsel bir süreklilik içinde piyasanın ve sınıf mücadelelerinin şekillendirdiği bir yapının ürünü olarak algılanmalıdır.

Birikim rejimi, farklı toplumsal formasyonların her birinde farklı özellikleri haiz karmaşık bir bileşkedir. Tarihsel açıdan “oluşmuş” çok sayıda farklı birikim rejiminden bahsetmek mümkün olmakla birlikte en temelde iki farklı birikim rejimi söz konusudur: “yaygın” ve “yoğun” birikim rejimi (Lipietz, 1987, s. 33; Julliard, 2005, s. 154). Yaygın birikim rejiminde, sermaye birikiminin temel dinamiği üretimin skalasının / ölçeğinin genişlemesiyken; yoğun birikim rejiminde sermayenin veya üretim sürecinin yeniden örgütlenmesidir (Lipietz, 1987, s. 33; Julliard, 2005, s. 154). Bir diğer deyişle yaygın birikim rejimi mutlak artı değer artırılmasına, yoğun birikim rejimi ise göreceli artı değer artırılmasına dayanmaktadır (Topak, 2012, s. 111).³⁶ Öte yandan bir birikim rejiminin temel dinamiği ancak “öncelikli / ağırlıklı olarak” (primarily) belirlenebilir (Julliard, 2005, s. 154; Lipietz, 1987, s. 33). Zira tarihte sermaye birikiminin yalnızca

³⁶ “İşgününün uzatılmasıyla üretilen artı-değere, ben, mutlak artı değer diyorum. Buna karşılık, gerekli emek zamanının kısaltılması, ve bunun sonucu, işgününün iki kısmının uzunluklarındaki değişiklikten doğan artı-değere, nispi artı değer diyorum” (Marx, 2011, s. 306).

mutlak artı değere yahut görelî artı değere dayandığı bir konjonktürün var olması mümkün değildir. Her iki biçimin daima bir arada mevcut olduğu ileri sürülebilir.

Sanayi Devrimi'nden Birinci Paylaşım Savaşı'na kadar olan dönemde, ileri kapitalist ülkelerde merkezi faaliyeti sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi olan yaygın birikim rejimi hüküm sürmüştür (Lipietz, 1987, s. 33). Bu dönemde emek gücünün saf bir meta olarak sözleşme özgürlüğü prensipleri doğrultusunda serbestçe alınıp satılabildiği rekabetçi düzenleme tarzı egemendir ve üretimin çok küçük bir bölümü ücretli emekçilerin tüketimine ayrılmaktadır (Özdemir, 2004, s. 122). Rekabetçi düzenleme tarzı içinde ücretler iş gücü piyasasının koşullarına bağlı olarak belirlenirken (Savran, 2010, s. 90), fiyat hareketleri talebe karşı fazlasıyla duyarlıdır (Lipietz, 1993, s. 68).

Rekabetçi düzenleme tarzı açısından en ciddi sorun; ücretli emekçilerin geçim araçları olan tüketim mallarının kapitalist üretimin çok küçük bir parçasına denk düşmesi ve ticaretin uluslararası niteliği nedeniyle, dış pazar arayışı ve aşırı üretim riski (Lipietz, 1993, s. 68) olmuştur. Zira rekabetçi düzenleme içinde talebin öngörülmesi anılan nedenlerle neredeyse imkânsızdır ve sürekli bir mücadeleye konu olmuştur.

2.1.1. Yaygın Birikim Rejiminde Üretimin Siyaseti

18. yüzyılın sonlarında üretimde makinelerin kullanılmaya başlanması ile emek sürecinin denetimi boyut değiştirmiştir. Emek sürecinin bütünlüklü kontrolünü belli ölçüde elinde tutan zanaatkâr emeği önemini yitirmeye başlamış, iş az vasıflı ve vasıfsız emek gücü tarafından, teknik iş bölümü ile bölünmüş küçük parçaların yürütülmesi sürecine dönüşmeye başlamıştır (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 53-54). Bir başka deyişle işçi bu süreçle, üretimin öznel bir unsuruyken nesnel bir unsura dönüşmüştür (Burawoy, 1985, s. 89). Bu dönüşüm, üretim sürecinin manüfaktür

biçiminde örgütlenmesinden fabrika ve büyük sanayi biçiminde örgütlenmesine geçişine denk düşmektedir.³⁷

19. yüzyıla kadar, emek gücünün yeniden üretimini güvence altına alan hukuki düzenlemeler söz konusu olmamıştır (Burawoy, 1985, s. 89-90). Piyasa despotizmi olarak ifade edilen bu anarşik yapıda, kapitalist ile işçi arasında tam bir sözleşme özgürlüğü hüküm sürmektedir. Üretim araçlarından “özgürleşmiş” bireyler olarak işçiler piyasada emek güçlerini belirli süreler için satın almayı bekleyen kapitalistlerle “özgür” ve tam bir “hukuki eşitlik” içinde sözleşme yapmaktadırlar. Fakat özgürce akdedilen bu sözleşmenin ardından sözleşmenin taraflarının yüzlerinde ortaya çıkan değişikliği Marx (2011, s. 179) edebi bir üslupla şöyle betimlemektedir:

Eski para sahibi, şimdi kapitalist olarak önde çalımla yürüyor; emek-gücü sahibi onun emekçisi olarak peşisıra onu izliyor. Biri önemli insan pozunda, sırtıkan, işbilir; öteki sıkılğan, çekingen, kendi derisini pazara götüren ve yüzülmekten başka umudu olmayan bir kimse gibi.

Bu dönemde asgari ücret, azami çalışma saatleri, iş güvencesi gibi bu özgürlüğü kısıtlayan mekanizmaların olmayışı (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 54) kapitalistler açısından ilkel birikimin önemli bir ayağını oluşturmuştur (Burawoy, 1985, s. 89). Avrupa’da yüzyıllarca uygulanan rejim, bugünkü anlamıyla emek gücünün yeniden üretimini güvence altına alan “asgari ücret” uygulaması değil; piyasayı ve rekabet koşullarını güvence altına alan “azami ücret” uygulamasıdır.³⁸ Bu uygulama, belirli üretim dalları için belirlenen azami ücretlerin üstünde ödeme yapan veya ödeme alanlar için çeşitli yaptırımlar öngörmektedir.³⁹

³⁷ Manüfaktürün kapitalist üretim sürecinin egemen karakteristik biçimi olduğu dönem kabaca 16. yüzyılın ortasından 18. yüzyılın son üçte-birine kadar uzanır (Marx, 2011, s. 327). Kuşkusuz manüfaktür üretimi de başlı başına tarihsel olarak zanaatkâr emeğini vasıfsızlaştıran bir süreci harekete geçirmiştir. Fakat fabrika ile birlikte toplumsal ilişkilerde denetim zanaatçıdan veya işçiden makineye geçmiştir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 54).

³⁸ 19. yüzyıla kadar “asgari ücret” uygulaması yerine “azami ücret” uygulamasının Avrupa’daki yaygınlığı için bkz. (Marx, 2011, s. 698-705).

³⁹ Bu yaptırımlar konusunda burjuvazinin sözleşme özgürlüğüne yönelik hassasiyetinin hukuki eşitlik mevzu bahis olduğunda geçerli olmadığı görülmektedir. Zira örneğin Elizabeth’in

Emek gücünün yeniden üretimini güvenceye bağlayan hukuki düzenlemeler ancak 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde görülmeye başlanmıştır (Akkaya, 2005, s. 24). Çocuklar da dâhil olmak üzere işçilerin çalışma yaşamlarındaki korkunç sömürü koşulları ve emek gücünün değerinin altında seyreden ücretler işçi nesillerinin sakatlanmalarına yol açmış; fiziksel olarak yetersiz, bağışıklık sistemi zayıf, kolayca sakatlanan ve hastalanan, mental olarak (sermayenin ihtiyaç duyduğu) gerekli gelişimi gösteremeyen bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Emek gücünün yeniden üretimi, sermayenin yeniden üretiminin de bir koşulu olduğundan, bu durum bürokrasi içinde tedirginliğe yol açmıştır. Bu aşamada sermayenin genel çıkarının korunması adına, aralarındaki rekabet nedeniyle sömürü koşullarını sonuna değin zorlama eğiliminde olan bireysel kapitalistlerin çalıştırdıkları işçileri “serbestçe sömürme hakkı”na dönük sınırlamaları içeren düzenlemeler gündeme gelmiştir. Çalışma ortamının sağlık açısından belli şartları yerine getirmesi zorunluluğu, çocuk işçilerin çalıştırılmasına dönük sınırlamalar, zorunlu eğitim, bazı üretim dallarında asgari ücret benzeri uygulamalar, işgününe sınırlar getirilmesi gibi birtakım önlemler bu müdahaleye örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰

Devletin emek sürecine müdahalesine dönük düzenlemeyi ortaya çıkaran toplumsal dinamikler yukarıda betimlendiği haliyle tek taraflı bir tarihsel süreç olarak algılanmaya müsaittir. Öte yandan kuşkusuz emek gücünün yeniden üretimini tahkim edecek türden önlemler yalnızca sermayenin bekasını değil; aynı zamanda bizzat emekçilerin yaşam koşullarını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bu önlemlere dönük talepler sınıfsal ilişkinin doğası gereği daima işçi sınıfı tarafından da öne sürülecektir. 19. yüzyıl işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin dönem dönem güçlendiği ve yaygınlaştığı bir yüzyıl olmuştur.

çıraklarla ilgili yasası gereğince yüksek ücret alanlar yirmi bir gün hapis cezasına çarptırılırlarken, bu ücreti ödeyenler için on günlük bir hapis cezası öngörülmüştür (Marx, 2011, s. 702).

⁴⁰ Burada sayılan örnekler, Marx’ın İngiliz Fabrika Yasaları’nın ortaya çıkışına ilişkin olarak aktardığı örneklerdir. İktisadi gelişimin belli bir aşamasında birçok kapitalist devlet emek gücünün yeniden üretimi konusunda bu ve benzeri müdahaleleri gündemine almak durumunda kalmaktadır. Bu müdahalenin bugün dahi izini sürmek mümkündür. Geçtiğimiz yıllarda ülkemizde uygulanan ilköğretim okulu öğrencilerine süt dağıtılması gibi projelerin, kamuoyunda farklı yorumlarla ele alınsa da burada ifade edilen gerekçeler ve motivasyonla gündeme gelmiş olması muhtemeldir.

Emekçilerin yaşam koşullarını iyileştiren çeşitli kazanımlar aynı zamanda bu mücadelenin de sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Rekabetçi dönemde emek gücünün yeniden üretimine dönük anılan düzenlemeler, işçi sınıfının kolektif olarak ücretlerin belirlenmesinde kurumsallaşmış bir pratiğinin olduğu anlamına gelmemektedir. Düzenleme tarzı henüz işçi sınıfının hukuksal bir özne olarak mevcudiyetini ve yaşam koşulları üzerinde kolektif etkide bulunabilmesini imkân dâhiline sokacak kurumlar ve örgütsel biçimleri haiz değildir. Bir başka deyişle bahsi geçen kazanımlar ücret ilişkisinin doğasında radikal bir dönüşümü ifade etmemektedir.

2.1.2. Tekelci Düzenlemeden Önce Yoğun Birikim

Emek sürecinin teknik iş bölümü ile birden çok vasıfsız parçaya bölünmesinin manüfaktür ile başlayıp üretimde makinelerin kullanılmaya başlanmasıyla hızlandığına ve emek sürecinin genelleşmiş ve yerleşmiş merkezi bir unsuru haline geldiğine yukarıda değinilmişti. 19. Yüzyılın son çeyreğinde emek üretkenliğinde yeni bir aşamaya denk düşen gelişme ise Taylorist “Bilimsel İş Yönetimi”⁴¹ ile olmuştur. Taylorizmin temel motivasyonu emek gücünün tümüyle vasıfsızlaştırılmasıdır (Belek, 1999, s. 56-58). Bu bağlamda Taylorizm, kapitalizm ile birlikte emek sürecinde görülen yenilikler ile teknik işbölümündeki⁴² ilerlemeyi daha da derinleştirmek suretiyle sistematize etmiş; bu yolla sermayenin emek üzerindeki kontrolünü bilimsel yöntemlerle en üst aşamasına ulaştırmıştır (Savran, 2007, s. 140).

Her ne kadar Taylorizmden önce de emek süreci teknik işbölümü ile vasıfsız parçalara bölünmüş bir yapı arz ediyor ise de, işin planlanması ve kontrolü vasıflı / kalifiye işçiler

⁴¹ Frederick Winslow Taylor’ın 1911 yılında yayımlanan kitabı “Bilimsel İş Yönetiminin İlkeleri” (The Principles of Scientific Management), Taylorizm ve “Bilimsel İş Yönetimi” olarak ifade edilen teknik / teorik yaklaşımın geliştirildiği temel eserdir.

⁴² Kapitalist üretim, teknik ve toplumsal (sosyal) olarak iki farklı düzeyde kavramlaştırılabilecek bir işbölümünü örgütlemiştir. Teknik işbölümü, üretim mekânındaki ayrışmayı ifade ederken, toplumsal işbölümü ise farklı üretim birimleri arasındaki ayrışmayı ifade etmektedir. Teknik işbölümü yatay düzlemde, belirli bir üretim sürecinde farklı işleri yapan işçiler arasındaki örgütlenmeyi; dikey düzlemde ise emeğin denetimi kapsamında kurulan hiyerarşik ilişkiler bütünlüğünün yapılanışını imler (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 93-94).

tarafından üstleniliyordu. Bir başka deyişle işçiler arasındaki deneyimli ve vasıflı zanaatkâr işçiler üretim sürecinin bütünlüklü bilgisine sahiptiler. İşin temposu da üretimde kullanılan makineler tarafından belirlenmesine rağmen bu, kalifiye işçilerin belirli sınırlar içinde “kaytarmalarının” tümüyle önüne geçebilecek bir unsur değildi (Savran, 2007, s. 141).

Taylor’un emek sürecine getirdiği en büyük yenilik, üretim sürecinin bütünlüklü bilgisinin sermaye lehine emekten gaspı olmuştur. Taylorizmde emek sürecinin planlanması ve kontrolü bu iş için kurulmuş departmanlar tarafından yürütülmektedir. Böylece işin tasarımı ile uygulaması tümüyle birbirinden ayrı süreçler haline gelmektedir (Belek, 1999, s. 56-58). Bu ayrıştırma işin her bir küçük parçasının süresini net bir şekilde tespit ederek, tümünün ne kadar sürede tamamlanacağını kesin olarak belirleme imkânını da beraberinde getirmektedir. Buna “zaman ve hareket etüdüleri” denmektedir (Savran, 2007, s. 142).

Kuşkusuz planlama, kontrol ve tasarım için yeni bir departmanın kurulması ek bir maliyet gerektirecektir. Dolayısıyla Taylorist emek sürecinin kârlı olabilmesi için bu maliyetleri tolere edebilecek kadar büyük ölçekli bir üretim söz konusu olmalıdır. Buradan hareketle Taylorizmin emperyalizm çağında ortaya çıkmış olmasının tesadüf olmadığı söylenebilir (Savran, 2007, s. 140). Taylorizmin bu dönemde geliştirilmesinin bir diğer sebebi de kuşkusuz basit denetim tekniklerinin, işletmelerde çalışan işçi sayılarındaki büyük artış ile birlikte yetersiz kalmaya başlamasıdır.

Bilimsel İş Yönetimi görece artık değeri, teknoloji verili iken üretim örgütlenmesinde ve teknik işbölümündeki dönüşümlerle ciddi miktarda artırmıştır. Bu, yoğun birikim rejiminin oluşmasında önemli bir eşik olsa da tek başına yeterli olmayacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, birkaç işletmede uygulanan bir emek süreci örgütlenmesi, birikim rejimi üzerinde esaslı değişikliklere neden olmaz. Ayrıca tek başına üretim alanında yaşanan bir gelişmenin tüketim alanıyla uyumlu bir eklemlenmesi mevcut olmadan da birikim rejiminin dönüşümünden bahsedilemeyecektir. Bunun için birkaç on yıl daha beklenmesi, Fordist üretim modelinin Taylorizmin açtığı yoldan teknolojik yenilikler ile devasa bir toplumsal dönüşümün tetikleyicisi olması ve sınıf mücadelesini önce keskinleştirip daha sonra özgül bir tarihsel uzlaşma biçiminde kurumsallaştıracak

toplumsal dinamikleri harekete geçirmesi gerekmiştir. Bir sonraki kesimde bu gelişmeler ele alınacaktır.

2.2. FORDİST DÖNEMDE SERMAYE BİRİKİMİNİN DİNAMİKLERİ

Fordizmin “emek süreci örgütlenmesi, birikim rejimi, düzenleme tarzı ve gelişim modeli gibi farklı düzeylerde çeşitli anlamları olan bir kavram olduğu ifade edilmişti. Bu kesimde ilk olarak Fordist emek süreci örgütlenmesinin temel özelliklerinden başlanarak, diğer düzeylerdeki anlamlara tekabül eden içeriğe doğru ilerlenecek bir sunuş benimsenecektir. Bu yolla Fordizmin genel yapısına ilişkin bütünlüklü bir inceleme yapmak ve merkez kapitalist ülkelerde ortaya çıkması ve şekillenmesine yol açan tarihsel koşulları irdelemek hedeflenmektedir. İkinci olarak, bu dönemde çevresel formasyonların uluslararası işbölümü içinde genel durumu ele alınacaktır. Daha sonra ise söz konusu süreçte Türkiye’nin büyüme tarzı, dönemin iktisadi olguları üzerinden incelenecektir.

2.2.1. Fordizm: Yoğun Birikim, Tekelci Düzenleme

Bu bölümün bir önceki kesiminde betimlenen “Taylorist Bilimsel İş Yönetimi” ile teknolojik bir atılım olmaksızın emek üretkenliğinde sağlanan gelişmeye, Ford’un Michigan’daki otomobil fabrikasında uygulanmaya başlanan Fordist üretim örgütlenmesi ile teknolojik yenilikler eklenmiştir. Bu yenilik, kurulan montaj hattında çalışan işçilerin bant sistemi yoluyla yerlerinden kıpırdamadan çalışmalarının mümkün hale getirilmesinden ibaretti. Dolayısıyla Fordist model, üretimin çok sayıda harekete bölünerek yürütülmesine ve bu iş organizasyonunu sağlamak üzere emek gücü üzerinde sıkı bir disiplini tesis etmeye dayanan Taylorist üretim süreci örgütlenmesinin bir adım öteye taşınması anlamına geliyordu (Harvey, 2014, s. 147). Böylelikle Fordist emek süreci örgütlenmesi, Taylorizmin yerini alıyordu (Aglietta, 2015, s. 82).

Emek gücünün vasıfsızlaştırılarak, uzun saatler boyunca yerinden kıpırdamadan aynı hareketleri durmaksızın tekrar etmesini öngören bu üretim modelinde çalışmak, her

şeyden önce “insan doğası”na aykırı bir durum teşkil ediyordu.⁴³ Fakat sermaye, tarihsel olarak insan doğasını (en genel ve soyut anlamıyla) kapitalist emek sürecine uygun hale nasıl getirdiyse, bu zorluğun da üstesinden gelmiştir. En azından bugünden bakıldığında bu tespiti yapmak zor değildir. Ford’un Michigan’daki fabrikasında çoğunlukla göçmenleri çalıştırması (Harvey, 2014, s. 150) ve iş gününü kısaltarak ücretleri artırmasının arkasında da emek gücünü Fordist modelde istihdama ikna etmek (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 55-56) veya (göçmen işçiler örneğinde olduğu gibi) mecbur bırakmak olmalıdır.⁴⁴

1920’lerde Amerika Birleşik Devletleri’nde Taylorizmin ve ardından Fordizmin yaygınlaşmaya ve genelleşmeye başlamasıyla emek üretkenliğinde büyük artış kaydedilmiş; buna karşılık rekabetçi düzenlemenin varlığını sürdürmesi 1929 Buhranı’na neden olmuştur (Lipietz, 1987, s. 34-35).⁴⁵ Zira nihai talep, üretkenlikte kaydedilen artışa yetişememiş; görece artı değerdeki yükseliş, aşırı üretim / eksik tüketime yol açmıştır (Lipietz, 1987, s. 34-35).

Kapitalizm, içerdiği çelişkiler nedeniyle daima bir aşırı üretim krizine potansiyel olarak gebe dir. Üretkenlik artışına, yani görece artı değer üretimine yaslanan yoğun birikim dönemi ise bu potansiyelin gerçekleşme ihtimalini artıran çeşitli yapısal eğilimleri içinde barındırmaktadır. Bu sorunun sebeplerinin anlaşılabilmesi için ücret ilişkisinin doğasına ilişkin bazı hususların aydınlatılması isabetli olacaktır.

Kapitalist üretim süreci, (emek sürecinin yanı sıra) bir değer ve artı değer yaratma sürecini ifade etmektedir (Marx, 2011, s. 188, 196). Bu, emek ürünlerinin (kullanım değerlerinin) değişim ilişkisine tâbi tutulmak, bir diğer ifadeyle piyasaya arz edilmek maksadıyla üretildiği anlamına gelir ve meta üretiminin genel bir özelliğidir. Genel

⁴³ Bu yeni çalışma biçiminin zorlukları, o yıllarda Charlie Chaplin’in Modern Times (1936) filmindeki meşhur montaj hattı sahnesine de konu olmuştur.

⁴⁴ Öte yandan Harvey (2014, s. 148), Ford’un ücret artışı ve iş gününün kısaltılmasını, kitlesel üretimin çıktılarının (üretile metalenin), kitlesel tüketim ile realize olabilmesinin ön koşulu olarak gördüğü için hayata geçirdiğini ileri sürmektedir. Bu türden bir yaklaşımın, sınıf mücadelesini birikim rejimi ile yapısal biçimler arasındaki karşılıklı ilişkinin karmaşık doğasından soyutladığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

⁴⁵ Lipietz (1987, s. 34), Büyük Buhranı yoğun birikimin ilk; rekabetçi düzenlemenin ise son krizi olarak ifade etmektedir.

anlamda meta üretiminden farklı olarak kapitalist üretim, sermaye ilişkisi (dolayısıyla ücret ilişkisi) kapsamında gerçekleşir. Bu, üretim araçlarının özel mülkiyete tâbi olduğu ve doğrudan üreticilerin bu üretim araçlarından “özgürleşmiş” oldukları tarihsel bir ilişki biçimidir.

Üretime katılan sermaye, değişmeyen ve değişen sermaye olarak iki kategoriye ayrılır (Marx, 2011, s. 200-211). Değişen sermaye emek gücüne; değişmeyen sermaye ise üretim araçlarına⁴⁶ karşılık gelmektedir. Kavramların Marx tarafından bu şekilde seçilmesinin sebebi, üretim sürecine dâhil olan üretim araçlarının nicel bakımdan bir değişikliğe uğramazken; değişen sermaye, yani emek gücünün kendi değerinden daha büyük miktarda bir değer yaratmasıdır (Marx, 2011, s. 209).

Fiktif (kurgusal) bir meta olan emek gücünün (Özdemir, 2008, s. 121) bu eşsiz özelliği, metanın iç çelişkisinden ve bunun mümkün kıldığı ücret ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu çelişki metanın iki ögesi, kullanım değeri ile değişim değerinin çelişkisidir (Marx, 2011, s. 47-53). Emek gücünün kullanım değeri, değer yaratma işlevine karşılık gelmektedir. (Değişim) değeri ise diğer tüm metalar gibi üretimi ve yeniden üretimi için gerekli ortalama toplumsal emek zamanı ile belirlenir ve ücret biçiminde ifadesini bulur (Marx, 2011, s. 173-174). Dolayısıyla emek gücünün değeri işçinin kendisini bir sonraki güne hazır edebilmesi için tüketmesi gereken geçim araçlarının toplam değerine tekabül etmektedir (Marx, 2011, s. 174). Öyleyse işçi, emek gücünün değerine tekabül eden süreden sonraki çalışmasında, “artı değer” üretmektedir. Bir başka deyişle, üretim sürecine katılan emek gücü kendi (değişim) değerinden daha büyük miktarda bir değer yaratmakta (Lipietz, 1987, s. 31); yaratılan toplam değerden emek gücü için ödenen ücret çıkartıldığında ise artı değere ulaşılmaktadır. Ücret ilişkisinin sermaye birikimini mümkün kılan mekanizması bu şekilde işlemektedir.

Kuşkusuz kapitalist üretim sürecinin sonucunda yaratılan artı değer, ancak üretilen metaların piyasada realize olması (gerçekleşmesi / satılması) koşuluyla anlam

⁴⁶ Üretim araçları; emek araçları, hammadde, enerji, yardımcı malzemeler gibi değişmeyen sermayenin tüm unsurlarını gösteren bir kavramdır (Marx, 2011, s. 209). Bununla birlikte literatürde zaman zaman kavramın (üretimde kullanılan aletlere, makinelere vb. karşılık gelen) emek araçlarına indirgenerek karıştırıldığına şahit olunmaktadır.

kazanacaktır. Bu, kapitalist üretim ilişkilerinin temel çelişkilerinden biridir (Lipietz, 1993, s. 61). Emek gücünün kendi değerinden daha büyük miktarda değer yaratıyor oluşu, potansiyel olarak piyasada gerçekleşme sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun sebebi, verili bir zaman ve mekânda üretilen toplam değer yalnızca belirli bir kısmının -ücret gelirleri toplamı daima yaratılan toplam değerden küçük olacağından- ücretle geçinenlerin tüketimleri yoluyla piyasada gerçekleşecek olmasıdır. Geriye kalan kısmın (artı değer) bir bölümü burjuvazinin geçim araçları ile lüks tüketimine ayrılrsa da bu kadar büyük bir kütlenin tamamı bu yolla emilemeyeceğinden kapitalist üretim ilişkileri potansiyel olarak daima bir eksik tüketim tehdidiyle maluldür. Fakat kapitalist üretim tarzında üretimin amacı tüketim (kullanım değeri) değil de üretim (değişim değeri) olduğundan (Hirsch, 2011, s. 182) eksik tüketim olgusu, ancak dolaylı olarak sermaye birikiminin krizine neden olmaktadır (Savran, 2010, s. 104). Zira artı değer burjuvazinin tüketiminden geriye kalan kısmı sermayenin genişletilmiş yeniden üretimine yatırılmaktadır. Öte yandan kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle belirli dönemlerde artı değer sermayeye dönüştürülmesi süreci sekteye uğrayacak; bu ise dolaşım alanında bir tıkanıklığa sebep olarak aşırı üretime neden olacaktır (Hirsch, 2011, s. 182; Savran, 2010, s. 104,105). Dolaşım alanındaki söz konusu tıkanıklık ile kriz kendisini talep yetersizliği (eksik tüketim) biçiminde ortaya koymaktadır (Savran, 2010, s. 105). “Son ürün doğrudan ve son tüketimde sınırına ulaşıncaya yetersizlik kendini gösterir” (Marx, 1999, s. 320).⁴⁷

⁴⁷ Savran (2010), düzenleme okulunu kapitalizmin krizlerini “eksik tüketime” bağlayan görüşlerle özdeşleştirerek bu yaklaşımı eleştirmekte; ücretli geçinenlerin alım gücündeki düşüklüğün kapitalizmin krizlerinin dolaysız sebebi olamayacağını belirtmektedir. Öte yandan her krizin mutlaka talep yetersizliği üzerinden görünüm kazanacağını belirttikten sonra, krizlerin hiç değişmeyen koşullarından birinin “kitlelerin tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak satın alma kapasitesine sahip olmamaları” olduğunu ifade etmektedir (Savran, 2010, s. 105). Savran’ın bu noktada temel itirazının, ücret artışlarının belirli koşullar altında kapitalizmin krizlerini ertelemesine olanak sağlayan bir olgu olarak ortaya çıkabileceği savına değil de bu olgunun her koşulda ve sonsuza dek sermaye birikiminin krizsiz sürdürülmesine imkân yaratacağı savına karşı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak düzenleme okulunun kriz teorisi kâr oranlarının düşme eğilimine dayanmaktadır (Arın, 1985, s. 108) ve temel olarak böyle bir savı söz konusu değildir. Nitekim Savran, tüm eksik tüketimci kriz yaklaşımlarının ortak özelliği olarak sermaye yatırımlarının yaratacağı talebin görmezden gelinmesini göstermesine rağmen, örneğin Hirsch (2011, s. 181-182) açıkça kapitalizmin istikrarı için kitlesel tüketim gücünün genişlemesinin zorunlu olmadığını; pekâlâ ekonomik döngünün, sermayeye olan talebin -

Yaygın birikim dönemlerinde gerçekleşme sorunu nispeten daha küçük bir sorun teşkil edecektir zira bu dönemlerde teknoloji görece sabit iken, ekonominin temel dinamiği üretim skalasının genişlemesidir. Bu nedenle yapılan her yeni yatırım, değişir sermayenin de büyümesine, dolayısıyla ek bir talebin de yaratılmasına sebep olmaktadır. Öte yandan yoğun birikim dönemlerinde sermayenin organik bileşimi değişir sermaye aleyhine bozulmaktadır (Julliard, 2005, s. 154). Emek üretkenliğindeki her artış, değişmeyen sermayenin büyümesine, değişir sermayenin ise görece olarak küçülmesine yol açmaktadır (Marx, 2015, s. 222-223). Böyle bir durumda ücretlerin de sabit kalması, nihai talebin azalması dolayısıyla talep yetersizliğiyle sonuçlanabilecektir. Tekelci düzenleme tarzı, çeşitli yapısal biçimler⁴⁸ aracılığıyla ücretlerin belirli sınırlar içinde de olsa düzenli olarak yükselmesini mümkün kılan koşulları yaratabilir. Bu yolla söz konusu tehdidi görece olarak baskılamak suretiyle, sermaye birikimine istikrar kazandıracak koşullara katkıda bulunur. Ücret artışlarının, üretkenlik artışı nedeniyle azalma eğilimi gösterecek olan kâr oranlarına ters yönde etki edecek bir unsur olması da anılan koşullara bir başka katkı olarak ortaya çıkmaktadır (Lipietz, 1987, s. 36-37). Öte yandan bu noktada belirtilmelidir ki, “ne bir birikim rejimi zorunlu olarak belli bir düzenleme tarzını beraberinde getirir, ne de tersi geçerlidir” (Hirsch, 2011, s. 95). Birikim rejimi ile düzenleme tarzı arasındaki uyum önceden belirlenmiş değildir; ancak sınıf mücadelesinin içinden gelişebilir (Özdemir, 2004, s. 126; Hirsch, 2011, s. 95).⁴⁹

yatırımlar için- sürekli artırılmasıyla da istikrarlı kılınabileceğini ifade etmektedir. Lipietz (1993, s. 68) de yaygın birikim rejiminde “merkezi faaliyet alanının” sermaye mallarının genişletilmiş yeniden üretimi; yoğun birikim rejiminde ise kitle tüketimi olduğunu ifade ederek sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi kategorisini doğrudan birikim süreçlerinin tarihsel aşamalarının incelenmesine dâhil etmektedir. Sonuç itibarıyla, düzenleme okulu “üretken tüketimi” de bir talep unsuru olarak görmekte, tüketim kategorisine yalnızca nihai talebi dâhil etmemektedir.

⁴⁸ Bu yapısal biçimlere ilişkin açıklama aşağıda yapılacaktır.

⁴⁹ Bu paragraftaki anlatımdan yaygın birikim rejimi için bir aşırı üretim ve eksik tüketim tehdidinin olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Kapitalist piyasanın kaotik ve anarşik yapısı söz konusu tehditleri durmaksızın yeniden üretme kapasitesini haizdir. Yaygın birikim rejiminde nihai talepteki yetersizlikler dış pazarlarda telafi edilmeye çalışılmıştır (Özdemir, 2004, s. 124). Öte yandan yoğun birikimin yerleşiklik ve istikrar kazandığı Fordist gelişim modelinde uluslararası ticaret ikinci planda olmuştur (Lipietz, 1987, s. 39). Kapitalist merkezlerde ihracatın Gayrı Safi Milli Hasıla’ya oranının en düşük olduğu dönem, Fordizmin en gelişkin dönemi olan

Ücretlerin tekelci düzenlenme tarzında, toplu pazarlık sistemi ile devletin kurumsal müdahalesini öngören korporatist bir yapı belirleyicidir (Savran, 2010, s. 90). Toplu pazarlık kurumu sayesinde işçiler düzenli olarak ayarlanan istikrarlı bir ücret geliri elde etme olanağına kavuşurlar (Topak, 2012, s. 121). Böylelikle Fordist üretim ile ortaya çıkan kitlesel üretime karşılık gelecek bir talep unsuru olarak kitlesel tüketim olgusu gelişir (Lipietz, 1987, s. 35; Durmaz, 2015, s. 130); “tüketim mallarının üretimi” sermaye açısından elverişli bir değerlendirme alanı haline gelir (Hirsch, 2011, s. 121). Daha yüksek bir soyutlama düzeyinde ifade etmek gerekirse tekelci düzenleme, üretim ile tüketim normları arasındaki uyumu sağlayacak yapısal biçimler vasıtasıyla Fordist birikim rejiminin şekillenmesini ve –belirli bir süre için- istikrara kavuşmasını sağlamaktadır.

Büyük Buhran’ın (1929) ardından kapitalist dünyada yaşanan ekonomik çöküşün sonucunda ortaya çıkan yaygın yoksulluk, iflaslar ve işsizlik gibi toplumsal felaketler, farklı ülkelerde farklı siyasal sonuçlar üretmiştir. Kapitalizm tarihinde derin izler bırakmış bu büyük krizden etkilenmeyen Sovyetler Birliği’nin, merkezi planlamaya dayalı sosyalist üretim biçimi sayesinde tarihin en büyük büyüme hızlarından birine erişmiş olması (Savran, 2007, s. 106), yaşanacak toplumsal patlamaların komünist devrimlere yol açacağı endişesini beraberinde getirmiştir (Hobsbawm, 2013, s. 126-127). İki büyük savaş arasında kalan dönemin bu on yıllık bölümünde İtalya, Almanya ve Japonya gibi ülkelerde komünist hareketin yükselişine karşı Faşizmin çeşitli biçimleri ortaya çıkmıştır (Savran, 2007, s. 106). Roosevelt’in iktidara geldiği 1932 yılının ardından Amerika Birleşik Devletleri’nde ise refah rejimi olarak tanımlanabilecek New Deal (Yeni Düzen) programı yürürlüğe konulmuş ve görece bir ekonomik iyileşme dönemi yaşanmıştır. Bu ülkede 1930’lar, çok sayıda grev ve fabrika işgali de dâhil olmak üzere ciddi bir işçi sınıfı eylemliliğinin ve sendikalaşma eğiliminin olduğu yıllardır (Harman, 2013, s. 493-497; Preis, 1974, s. 9-34). Bu dönemde Sosyal Güvenlik Sözleşmesi (1935) kabul edilmiş (Hobsbawm, 2013, s. 126), Keynesyen ekonomi politikaları kapsamında istihdam yaratıcı kamu müdahaleleri hayata geçirilmiş

1960’lı yılların ortalarıdır. Üstelik bu düşük düzeydeki ihracatın da büyük bölümü öteki merkezlere yapılmıştır (Lipietz, 1993, s. 73).

(Harvey, 2014, s. 149-151), sendikal haklarda birtakım kazanımlar söz konusu olmuştur.⁵⁰

New Deal ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nde Fordist üretim modelinin yaygınlaşması ile (pek çok açıdan tekelci olarak tanımlanabilecek) düzenleme tarzının uyumu,⁵¹ yoğun birikim rejimini kısmen ve belirli bir dönem için⁵² istikrara kavuşturmuştur (Lipietz, 1987, s. 35). Fakat Fordizmin kapitalist merkezlere yayılması ve tam anlamıyla gelişebilmesi için İkinci Dünya Savaşı'nın bitimini beklemek gerekmiştir (Lipietz, 1987, s. 34; Harvey, 2014, s. 151).

Fordizmin kapitalist merkezlere yayılmasını sağlayan tarihsel ve toplumsal dinamiklere geçmeden evvel, bu dinamikleri mekanik bir nedensellik sürecinin parçası olarak değerlendirmemek gerektiği vurgulanmalıdır. Fordizmin kurumsallaşması sürecinde yaşanan ücret artışları, üretim ilişkilerini düzenleyen bir toplumsal özne tarafından kitlesel üretimin realize olabilmesi için kurgulanmamıştır.⁵³ Sermayeye bu türden bir rasyonalite atfedilemez. Ampirik olarak gözlemlenen gelişme her ne kadar üretkenlik artışı ile ücret artışlarının eş zamanlı olarak ortaya çıkması olsa da; gerçekte bu iki olgu rastlantısal⁵⁴ şekilde bir araya gelerek (burada ilki, ikincinin gerçekleşmesine imkân tanıyan koşulları da yaratmaktadır) somut bir birikim rejiminin şekillenmesini sağlamışlardır. Emek sürecinin dönüşümü ve işçi sınıfının varoluş koşulları arasındaki

⁵⁰ Harman (2013, s. 492-493), bu müdahaleleri “sınırlı”, kazanımları ise “mütevazı” olarak değerlendirerek New Deal dönemine dair genel kanının aksine bu dönemde yaşanan ekonomik gelişmelerin Roosevelt yönetiminin bir başarısı olduğu inancını “mitos” olarak tanımlar. Buna göre bu dönemde devlet harcamaları sınırlı kalmış, kamu istihdamında kısıntıya gidilmiştir. Yaşanan ekonomik iyileşme Büyük Buhranda tabiri caizse dibi gören ülke ekonomisinin olağan koşullar içinde beklenilir şekilde normalleşmesiyle ilgilidir.

⁵¹ Bu özgül bileşimin sonucunda oluşan Amerikan toplumsal formasyonunu Gramsci (2000), Fordizm olarak tanımlamıştır. “Fordizm”, Marksizm’in içinden ilk kez Gramsci tarafından kavramsallaştırılmıştır (Savran, 2010, s. 110).

⁵² Bu dönemde yakalanan büyüme temposu 1933 ile başlayıp 1937’de sona ermiştir (Harman, 2013, s. 491-493).

⁵³ “... ne genel olarak sermaye ne de devlet özne / aktör / fail değildir” (Özdemir, 2011, s. 289).

⁵⁴ “Rastlantısallık / olumsuzluk”ın (contingency) burada, kelimenin post yapısalcı terminolojiye hâkim olan bilinemezci yaklaşımlardaki anlamından hayli farklı bir içerikle kullanıldığı belirtilmelidir. Söz konusu olumsuzluk zorunluluğun büründüğü bir kılıktan (Engels, 2013a, s. 181) ibarettir. Tarihsel olarak izah edilebilir ve “belirli ölçüde” öngörülebilir süreçleri varsayar.

uyum, nihai olarak sınıf mücadelesi tarafından belirlenmektedir (Özdemir, 2004, s. 126).

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde sosyalizm, kapitalizm karşısında küresel ölçekte etkisini artıran bir prestije sahipti. Sovyetler Birliği'nin⁵⁵ ve işgal altındaki çeşitli ülkelerin Partizan kuvvetlerinin Faşizmi yenilgiye uğratmış olması bu durumun temel sebeplerindendir (Hobsbawm, 2013). Ayrıca, Avrupa'nın sefalet koşullarında savaşın yaralarını sarmaya çalıştığı bu dönemde (Erhan, 1996), Sovyetler Birliği'nde işsizliğin kalıcı şekilde ortadan kaldırılmış olması, eğitim ve sağlığın genel ve parasız olması gibi nedenler de etkili olmuştur. 1950'lerin başında Doğu Avrupa, Çin, Vietnam ve Kore' de sosyalizmin çeşitli biçimleri iktidara gelmiş, sömürgelerde ulusal kurtuluş hareketleri güçlenmeye ve zaferler elde etmeye başlamıştır (Hobsbawm, 2013).

Söz konusu küresel kompozisyon; sosyalist blokla süren rekabet ve işçi sınıfının çıkarlarını çeşitli düzeylerde temsil eden sendikalar ve siyasi partilerin yürüttüğü sert ekonomik, sosyal ve politik mücadelelerin de etkisiyle sermayeyi merkezi formasyonlardan başlayarak çeşitli ödünlere vermeye zorlamıştır (Hirsch, 2011, s. 125). İşçi sendikaları, işveren örgütleri ve devletten oluşan üç ayaklı bir toplu pazarlık sistemini öngören korporatist bir yapının tesisi ve bu yapının ekonomi yönetiminin önemli bir parçası haline gelmesi böyle bir tarihsel sürecin sonucunda ortaya çıkan bir gelişmedir. Fordist düzenleme tarzı emek sermaye ilişkilerini Keynesyen Refah Devletinin dâhil olduğu korporatist bir yapı içinde kurumsallaştırmıştır (Hirsch, 2011, s. 124).

Burada kurumsallaşan ilişkiler tarihsel bir uzlaşmayı ortaya çıkarmıştır. Buna göre işçi sınıfı üretkenlikte muazzam artışların sağlanmasını mümkün kılan yeni üretim tekniklerinde istihdama razı gelecek ve devrimci heveslere kapılmayacak, bunun

⁵⁵ İkinci Dünya Savaşı'nda ölen 40 milyonun üstünde insanın yarısından fazlası Sovyetler Birliği vatandaşıydı. Bu rakamın yaklaşık 27 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Elman ve Maksudov'un (1994) ileri sürdüğü üzere bu rakam Stalin döneminde 7 milyon; Hruşçov döneminde 20 milyon; Gorbaçov döneminde ise 27 milyon olarak açıklanmıştır. Yazarlar rakamın Stalin döneminde az açıklanmasının sebebinin, yeni düşmanlara karşı savaş sonrasında ülkenin kaybedilen insan gücü nedeniyle yaşanan zafiyetlerin gizlenmek istenmesi olabileceğini belirtmektedirler.

karşılığında ise düzenli ücret artışları elde edecektir. İşçi sınıfını ve sendikaları ekonomik mücadele alanıyla sınırlayarak, ciddi bir depolitizasyona tâbi tutmak ve biteviye tekrarlanan hareketlere dayanan bir emek süreci içinde istihdama zorlamak anlamına gelen bu uzlaşıyla birlikte devletin toplumsal ve iktisadi müdahale faaliyeti de genişlemiştir. Büyümenin sürekliliği ve konjontürel krizlerin önlenmesi için talebi artıracak kapsamlı devlet müdahalelerini savunan Keynesyen makroekonomik teori hegemonik bir pozisyona yerleşmiş; sosyal politika, kalkınma ve sanayileşme politikası, sübvansiyonlar ile para ve vergi politikası gibi ulusal ölçekte kapsamlı iktisadi düzenleme mekanizmalarıyla donatılmış Keynesyen Refah Devleti Fordizmin hâkim devlet biçimi olarak kurumsallaşmıştır (Hirsch, 2011, s. 124).

Her ne kadar ücret ilişkisinin teknelci düzenlenmesine özgü yapısal biçimler, alttan gelen bir basınç neticesinde şekillenmiş olsa da söz konusu kazanımların ortaya çıkabilmesini sağlayan nesnel koşullara ilişkin bir saptamaya da ihtiyaç vardır. Zira sınıf mücadelesinin üzerinde cereyan ettiği zemin, mücadelenin biçimi ve sonuçları üzerinde belirleyicidir.

Anılan nesnel koşulların en belirleyici unsurunun, savaşın ardından ABD'nin kapitalist dünyanın yeni hegemonu olarak belirmesini (Özdemir, 2011, s. 267; Özdemir ve diğerleri, 2015, s. 27-28) mümkün kılan gelişmeler ile bu hegemonyanın tatbik biçimi olduğu ileri sürülebilir. ABD, hegemonyasını tesis ettiği bu yeni dönemde, bir önceki dönemden farklı olarak “sermayenin uluslararasılaşması”⁵⁶ ve “devlet biçiminin uluslararasılaşması”⁵⁷ olarak tanımlanabilecek iki yeni kurumsal dönüşümü hayata geçirmiş (Özdemir ve diğerleri, 2015, s. 29-30); bu yolla Fordist gelişim modelinin kapitalist merkezi formasyonlara yayılmasını sağlamıştır (Lipietz, 1987, s. 39-40).

⁵⁶ “Sermayenin birden ziyade ulus devlet içinde temel faaliyetini benzer hukuki düzenlemeler altında gerçekleştirebilmesi durumuna sermayenin uluslararasılaşması süreci diyoruz” (Özdemir ve diğerleri, 2015, s. 30).

⁵⁷ “Değişen meta üretim ve mübadelesine uyum göstermek maksadıyla iç hukukta çoğu kez uluslararası kurumların ürettiği çok taraflı anlaşmalar dolayısıyla –ama bununla sınırlı kalmaksızın- meydana gelen dönüşümlere de devlet biçiminin (ya da devletin) uluslararasılaşması denilebilir” (Özdemir ve diğerleri, 2015, s. 30).

Savaşın ardından Avrupa ekonomik olarak çökmüş durumdaydı;⁵⁸ ABD ise savaş sırasında ekonomik açıdan büyük gelişim göstermişti (Erhan, 1996, s. 268; Lipietz, 1987, s. 40). Öte yandan, Avrupa’da ekonomik canlanma olmadan ABD ekonomisinin genişlemesini sürdürmesi mümkün değildi (Erhan, 1996). Kapitalist merkezi formasyonların restorasyonu, ekonomik ve ideolojik açıdan, ABD için tarihsel bir zorunluluk olarak belirmişti. Fordizmin birinci genişleme evresi böyle bir işlevi yerine getirmiştir. Yeni hegemon güç tarafından sağlanan yardımlar ile uluslararası kurumlar ve örgütler⁵⁹ eliyle sermayenin yeniden üretiminin koşulları uluslararasılaşmış (Özdemir, 2004, s. 136); merkezi ekonomilerin yeniden inşası ve Fordist üretim ve tüketim kalıplarının bu toplumsal formasyonlara ithali mümkün kılınmıştır (Lipietz, 1987, s. 40). ABD, dönemin hegemon gücü olarak “çökmüş olan dünya pazarını yeniden örgütlemek” ve “kapitalist toplum düzenine dünya ölçüsünde maddi meşruluk ve gelişme perspektifi kazandırmak girişimiyle” birlikte askeri ve politik etki alanını güvenceye alarak genişletmiştir (Hirsch, 2011, s. 120). Anılan süreci daha somut bir düzeyde kabaca özetlemek gerekirse: ABD; Avrupa ve Japonya’yı bu ülkelerin emek gücü üzerindeki hakları karşılığında yeniden teçhizatlandırırken, çokuluslu şirketler Amerikan üretim mallarını satın alma hakları karşılığında emek gücü satın almışlardır. Bu durum, Fordizm’in hızlanan genelleşmesi ile Avrupa ve Japonya’nın ABD’nin üretkenlik seviyesine yaklaşımlarını mümkün kılmıştır (Lipietz, 1987, s. 40-41).

Fordist birikim rejiminin oluşumu ve genelleşmesini mümkün kılan koşulların bir diğeri de üretim modelinin uğradığı dönüşümler neticesinde şekillenmiştir. Standart ürünlerin kitlesel üretiminde Fordist emek süreci örgütlenmesinin hâkim kılınması, vasıflı emeğin büyük ölçüde tasfiyesi ile sonuçlanmış; bu durum da hem toplumsal hem de teknik işbölümünde esaslı değişiklikleri gündeme getirmiştir (Hirsch, 2011, s. 121). Bunun sonucunda “ev eksenli çalışma”, “küçük ziraat” ve “el işçiliğine dayanan üretim

⁵⁸ Savaş Avrupa kıtasında, başta kaybedilen emek gücü olmak üzere; zirai alanların, fabrikaların, yolların, köprülerin ve altyapı sistemlerinin tahribatına sebep olmuştur. Ekonomiler küçülmüş, zirai ve sınai üretimin yeniden örgütlenmesi için büyük miktarda değişen ve değişmeyen sermaye ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Erhan, 1996, s. 259-261).

⁵⁹ “Marshall ve MacArthur Planları”, “Bretton Woods Antlaşması” ve “Birleşmiş Milletler (BM)”, “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)”, “Uluslararası Para Fonu (IMF)”, “Dünya Bankası (DB)” ile “Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)” gibi kurumsal düzenlemeler örnek gösterilebilir (Özdemir ve diğerleri, 2015, s. 30).

şekillerinin” karşılık geldiği ekonomik hacim giderek küçülmüş, toplumsal formasyon ağırlıklı olarak ücretlilerden oluşan bir yapıya dönüşmüştür. Teknik işbölümündeki dönüşüm “emeğin sermayeye gerçek boyunduruğunu sistematik hale getirmiş” (Savran, 2007, s. 135-136), bunun toplumsal karşılığı “sermaye ilişkisinin ekolojik tahakkümünün”⁶⁰ güçlenmesi olmuştur.⁶¹ Anılan iki gelişme de görünüm itibariyle sermayenin emek karşısında kazandığı bir mevzi olsa da; sınıflı toplumların doğasından kaynaklanan çelişkiler nedeniyle aynı zamanda işçi sınıfı hareketinin kurumsallaşmış kazanımlarının da temellerini oluşturmuştur. “Genelleştirilip standartlaştırılmış ücretli işçilik ilişkileri temelinde ... gelir ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde hareket alanı bulan, güçlü ve sektörler üstü sendikalar oluşabilmiştir” (Hirsch, 2011, s. 123-124).

Fordist üretim modelinin, ücretlerin tekelci düzenlenişine imkân tanıyan bir başka katkısı da ortaya çıkardığı büyük üretkenlik artışıdır. Zira Fordizm üretkenlikte yakalanan muazzam artış seviyesinin altında kalmak kaydıyla, iş günü belli oranda kısılırken ücretlerin reel olarak arttığı bir birikim rejimini ifade etmektedir. Bir diğer deyişle mutlak artı değer azalırken, nispi artı değer bunu telafi edecek ölçüde artmaktadır. Üretkenlik artışı, yaşanan ücret artışlarının maddi koşulu olarak ortaya çıkmıştır.

Son olarak üretim süreci örgütlenmesindeki esaslı değişikliklerin, sendikal hareketin gelişmesine imkân tanıyan koşullara bir başka açıdan daha katkıda bulunduğu ifade edilmelidir. Kitlesele üretim merkezinde yer alan montaj bandı, “işçilerin üretimdeki doğrudan eylemleri karşısında sermayenin hassasiyetini artırır” (Silver, 2012, s. 14). Bunun sebebi, Fordizmle birlikte büyük işletmelerin kritik tesislerinden birinde örgütlenecek bir grevin, bütün bir üretim sürecini durdurabilecek konuma yerleşmiş

⁶⁰ Kavramın Türkçe karşılığı Özdemir’e (2008, s. 113) aittir. “Ekolojik tahakküm” biyolojiden sosyal bilimlere transfer edilmiş bir kavramdır ve birden çok sistemden oluşan bir yapı içinde, bu sistemlerden birinin kendi “gelişimsel mantığını” bütün bir yapının işleyişine etki eden mütehakkim unsur haline getirebilmesini ifade eder (Jessop, 2007, s. 24-25).

⁶¹ Bu gelişmeyle çelişkili gibi gözükmekte olan karşıt hareket de değer dışı biçimin (Özdemir, 2008, s. 129), sosyal refah devleti uygulamaları kapsamında genişlemesidir. Ücretsiz sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmetlerin piyasa dışı mekanizmalar biçiminde görünüm kazanan dolaylı ücretin hukuksal bir güvenceye kavuşması, söz konusu dönüşümün somut örneklerindendir.

olması; aynı şekilde kilit bir fabrika veya sektörde yapılacak bir grevin de ulusal ekonomiye etkisini arttırmış olmasıdır (Silver, 2012, s. 15). Öte yandan bu etkinin çelişkili olduğu da ileri sürülebilir. Bunun nedeni aynı koşulların, endüstriyel çalışmadaki rollerin homojenleşmesi / vasıfsızlaşmasıyla işgücü piyasasındaki rekabeti artırma ihtimalinin de olmasıdır (Silver, 2012, s. 14). Savaş sonrası dönemde, savaşta kaybedilen insan sayısının büyüklüğü nedeniyle emek gücü arzında yaşanan düşüş, bu eğilime ters yönde etki ederek söz konusu ihtimali ortadan kaldırmış olmalıdır.

2.2.2. Uluslararası İşbölümü: Fordist Dönemde Çevresel Formasyonların Durumu

1970’li yılların başlarına kadar uluslararası işbölümü; merkezin mamul mallar, çevrenin ise madensel veya tarımsal hammadde ya da emek gücü ihraç ettiği bir yapılanma üzerine kurulmuştu (Lipietz, 1993, s. 58, 70; Özdemir, 2004, s. 124-125). Söz konusu kompozisyon içinde çevre ülkelerin büyük bir bölümünde, mutlak artı değer üretimi ve hatta yer yer pre-kapitalist sömürü biçimleri üzerinde yükselen ve “geleneksel ihracata dayanan birikim rejimi” olarak tanımlanabilecek bir model görülmüştür. (Arın, 1986, s. 95). Bu birikim rejiminde ücretler uluslararası piyasalar tarafından düzenlendiğinden, ücretler genel düzeyinin düşük tutulması büyük önemdedir. Emek gücünün tümüyle mülksüzleşmemiş olması, meta biçiminin ve değer biçiminin yaygınlaşmamış olması gibi durumlar ücret genel düzeyinin düşük tutulabilmesinin temel koşullarını oluşturmuştur.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra⁶² sömürgeciliğin daha az etkisinde olan bazı azgelişmiş ülkelerde⁶³ ise ithal ikameci büyüme stratejisini benimseyen, “Alt-Fordizm” olarak adlandırılacak biçimler ortaya çıkmıştır (Lipietz, 1987, s. 39; Lipietz, 1993, s. 71-72). Bu dönem sömürge halklarının bağımsızlık mücadeleleri ve kazanımlarının

⁶² Aslında ithal ikameci modelin ilk örnekleri 1930’lu yıllarda görülmüştür. Büyük Buhran’la birlikte ortaya çıkan küresel kriz koşulları sayıları az da olsa bazı çevre ülkelerde içe dönük bir ekonomik anlayışla ulusal sanayileşme girişimlerinin önünü açmıştır. Türkiye de bu ülkeler arasındadır (Boratav, 2015, s. 65-66).

⁶³ Bu ülkelere Arjantin, Şili, Güney Kore (Lipietz, 1993, s. 71-72) ve Türkiye örnek olarak gösterilebilir.

yaygınlaştığı, çevre ülkelerin ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki küresel çekişmeden kaynaklanan elverişli koşullardan yararlanarak siyasal ve ekonomik bağımsızlıkla birlikte ulusal sanayileşme taleplerini hayata geçirebildikleri bir tarihsel evre olmuştur (Kara, 2013, s. 122). İthal ikameci kalkınma stratejileri, bir yandan az gelişmiş ülkeler için sosyalizme alternatif bir kalkınma ve sanayileşme modeli olarak gündeme gelmiş, diğer yandan kapitalist merkezlerde teknolojik yenilikler sebebiyle değersizleşme sürecine girmiş makineler için bir pazar yaratmanın yolu (Yarkın, 2010, s. 144) olmuştur.

İthal ikameci birikim rejimi, kapitalist merkezlerden ithal edilen gelişmiş yatırım malları vasıtasıyla daha önce ithal edilmekte olan ya da üretilmezse ithal edilecek olan çeşitli tüketim mallarının üretimi üzerine yapılanmıştır. Bu malların ithali için ise tarımsal artık, yeraltı kaynakları ve işgücünün dış satımı ile elde edilen döviz gelirleri kullanılır (Arın, 1986, s. 97). Ulusal sanayi, korumacı önlemler ve düzenlemeler ile dış rekabetten korunmaktadır (Kara, 2013, s. 121). Bu aşamada merkezle rekabet edilebilecek bir üretkenlik seviyesi söz konusu olmadığından üretim iç pazara yöneliktir.

İthal ikameci birikim rejiminin gelişmesi, üretim ve tüketim düzeyinde ortaya çıkabilecek iki olgu ile söz konusu olabilir. Üretim açısından gelişme, tüketim malları üretiminden çeşitli yatırım malları üretimine doğru bir genişleme ile mümkün olur (Arın, 1986, s. 97). Zira yatırım mallarının üretimi daha üst düzey bir teknolojik gelişmişliği gerektirecektir. Tüketim açısından ise iç pazarda nihai talebin üst ve orta sınıflardan giderek alt sınıflara doğru yayılması ile gündeme gelir. Bu ise tarihsel olarak Fordist refah devletine özgü çeşitli yapısal biçimlerin iktibasından somutluk kazanmıştır.

İthal ikameci birikim rejiminde merkezden ithal edilen Fordist makineler ile üretim yapılması, fordist emek sürecinin de transfer edilmesine imkân sağlamıştır. Bu sayede üretkenlik seviyesinde yakalanan artışlarla hızlı bir sanayileşme sürecinin de geliştiği söylenebilir. Bununla birlikte neticede ithal ikameci stratejiler ancak Fordizm'in alt versiyonları olarak değerlendirilebilir (Arın, 1985, s. 97). Zira ithal ikameci deneyimler, Fordist emek süreci örgütlenmesinin genelleşememesi (belirli sektörler ve bölgelerle

sınırlı kalması), ücret ilişkisinin genelleşmemesi (emek gücünün üretim araçlarından koparılması sürecinin tamamlanamaması), merkezdeki gibi yaygın ve düzenli ücret artışlarının hayata geçmemesi gibi pek çok nedenle istikrarlı bir birikim rejiminin tesisi hususunda başarılı olamamışlardır.⁶⁴

İthal ikameci gelişme tarzının temel çelişkilerinden birisi genişletilmiş yeniden üretim için gerekli finansmanın sağlanmasında yaşanan güçlüklerdir (Arın, 1986, s. 98). Zira tarımsal hammaddelerin ihracatı ile sağlanan döviz gelirleri ile teknolojik yatırım mallarının karşılanması çok zordur. Ayrıca üretim hacmi büyüdükçe yatırım mallarının ithalat hacmi de büyüyecek, bu da cari açığın büyümesine neden olacaktır (Schmitz, 2001, s. 259). Sonuç itibariyle ithalatın sürdürülebilmesi için giderek artan ölçüde dış borçlanma, mali bağımlılık durumunu derinleştirerek yapılaştracaktır (Başkaya, 2000, s. 114).

İthal ikameciliğin iç çelişkilerinden bir diğeri, belirli şartlar altında ücretlerin baskılanması zorunluluğunun baş göstermesidir (Arın, 1986, s. 98).⁶⁵ Zira her ne kadar ithal ikamecilik geniş kapsamlı bir korumacı ekonomi politikasıyla birlikte uygulansa da dış rekabete karşı mutlak bir korumanın daima mevcut olması mümkün değildir. Merkezle üretkenlik farklarını azaltarak rekabet gücünü yükseltebilmek için ücret maliyetlerinin düşürülmesi nihai talepte daralmaya sebep olarak içe dönük bir kalkınma stratejisi olan ithal ikamecilik açısından bir başka ciddi sorunu beraberinde getirir (Arın, 1986, s. 98).

Sonuç itibariyle ithal ikameci girişimler, merkezin üretkenlik seviyesini yakalayamamak, dış pazar olanaklarının sınırlılığı ve dış borçlanma gibi sorunlar nedeniyle başarısız olmuştur (Arın, 1986, s. 96-98; Lipietz, 1993, s. 71-72). 1970'li yıllarda ortaya çıkan küresel krizle birlikte "döviz cinsinden borca bağımlı, teknoloji transferine dayanan, iç pazara dönük" ithal ikameci kalkınma stratejisi hemen tüm

⁶⁴ Öte yandan ithal ikameci deneyimler, uygulandıkları pek çok ülkede ulusal bir sanayileşmenin ve kalkınmanın ilk adımlarının atıldığı örnekler olmuştur.

⁶⁵ Bu durum, ithal ikameci stratejiler içinde hassas bir dengenin sağlanması adına sübvansiyonlar, kamu yatırımları, vergi düzenlemeleri, para politikaları gibi pek çok alanda durmaksızın aktif bir devlet müdahalesine ihtiyaç duyulmasının da nedenidir (Arın, 1986, s. 98).

çevresel formasyonlarda yerini dışa dönük, ihracata dayanan çeşitli stratejilere bırakmıştır. Söz konusu küresel kriz, esasen Fordizmin yapısal krizidir ve küresel ölçekte bu krizin aşılması ancak makro düzeyde etkileri haiz radikal bir toplumsal dönüşüm ile mümkün olmuştur. Bu dönüşümün içeriği bir sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Bu başlık altında İkinci Dünya Savaşı'ndan ardından başlayıp 1970'li yılların sonlarına kadar süren dönemde, uluslararası işbölümünün genel kompozisyonuna ilişkin kısa bir inceleme yapıldı. Bu kapsamda esas olarak merkezi formasyonlarda Fordist birikim rejimi ve Fordizme özgü yapısal biçimlerin kurumsallaşma sürecine paralel şekilde bazı az gelişmiş çevresel formasyonlarda ortaya çıkan ithal ikameci büyüme tarzı ele alındı. Bir sonraki başlığın altında ise aynı dönemde Türkiye'de birikim rejiminin geçirdiği dönüşüm, somut iktisadi ve siyasal pratikler ve veriler üzerinden araştırma konusu yapılacaktır.

2.2.3. İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Türkiye'de Birikim Rejimi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından şekillenen dönemde Türkiye için 1946 yılı siyasal bakımdan çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıcı olması itibariyle büyük önem taşımaktadır. Bunun sonucunda geniş halk kesimlerinin toplumsal alanda etkinlikleri artmış; parlamenter yarış içindeki farklı partiler seçimden seçime de olsa işçi, köylü ve esnaf gibi kesimlerin taleplerini dikkate almak zorunda kalmışlardır (Boratav, 2015, s. 95-96).

1946 yılı, siyasal öneminin yanında iktisadi anlamda da bir dönüm noktası olmuştur. Bu yıldan itibaren önceki on altı yıl boyunca benimsenen kapalı ve korumacı iktisat politikaları terkedilmeye başlanmıştır. İthalat serbestleştirilmiş, dış açıklar kronikleşmeye başlamıştır. Dönemin gelişme modeli, üretimi dış pazarlara dönük şekilde kurgulayan, tarım, madencilik ve inşaat gibi sektörlere öncelik veren bir anlayışı temsil eder (Boratav, 2015, s. 96). Dolayısıyla bu dönem Türkiye'de hâkim birikim rejimini “geleneksel ihracata dayalı” olarak tanımlamak mümkün gözükmemektedir (Özdemir, 2004, s. 201).

Ekonomi alanında içeride yaşanan bu dönüşümler, uluslararası ekonomik ve siyasal gelişmelerle yakından ilişkilidir. Önceki başlıklarda da değinildiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın birçok ülkesinde sosyalist rejimler kurulmuş, geriye kalan ülkelerde ise ABD; Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde sunulan askeri ve mali desteklerin karşılığı olarak ekonomik ve siyasal konularda –ülkeden ülkeye değişen ağırlıkta- söz sahibi olmaya başlamıştır. Türkiye de Truman Doktrini çerçevesinde Yunanistan ile birlikte, Marshall Planı çerçevesinde ise 15 farklı Avrupa ülkesi ile birlikte ABD yardımı alan ülkeler arasında yer almaktaydı (Sander, 2013, s. 159-161; Savran, 2011, s. 159; Kepenek & Yentürk, 2001, s. 93-94). 1947 ve sonrasında ülke Amerika'lı inceleme uzmanlarının akınına uğramıştır (Boratav, 2015, s. 102; Kepenek & Yentürk, 2001, s. 93). Yine aynı yıl Türkiye; IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne üye olmuştur (Boratav, 2015, s. 102). Uzman raporlarında Türkiye'ye dayatılmak istenen ekonomi politikası, özel girişimlere daha çok serbesti, iç ve dış ticarete serbest piyasa koşullarının tahsisi, kamu kesiminin ekonomik alandaki faaliyetlerinin sınırlandırılması ve ağır sanayinin kurulmamasını öngörüyordu. Buna göre “tarım ürünlerinin işlenmesi, hafif metal, inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye” dönük bir üretim teşvik edilmeliydi (Kepenek & Yentürk, 2001, s. 93). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD hegemonyası altında yeniden inşaya tâbi tutulan kapitalizmin uluslararası işbölümünden Türkiye'nin payına bu ekonomik alanlar düşmüştür.

1946 yılından 1953 yılına kadarki süreçte Türkiye ekonomisi hızlı bir büyüme sürecinin içine girmiştir. Buradaki yüksek büyüme oranlarının gerisindeki faktörlerden biri de bu yılların savaşın hemen ardından gelen bir döneme denk düşmesidir. Öte yandan Boratav (2015, s. 104) 1950 yılına gelindiğinde, emekçi grupların gelir düzeylerinin reel olarak savaş öncesi dönemi geçtiğini ifade etmektedir.⁶⁶

⁶⁶ Bir ulusal formasyonda ücretli emek gücünün reel gelirlerindeki artış, mutlak olarak varsıllaştığı anlamına gelir. Bununla birlikte yoksulluğun veya varsıllığın nispi olarak da ölçülmesi mümkündür ki bu, çoğu zaman daha politik ve anlamlı sonuçlar üretmektedir. İşte 1946-1953 yılları arasındaki dönem emek gücünün mutlak olarak varsıllaşırken, nispi olarak yoksullaştığı bir dönem olmuştur. Zira bu yıllarda ücretlerde yaklaşık %100 oranında bir artış

1954 yılı, ekonominin görece bir durgunluk dönemine girdiği bir eşiği ifade etmektedir. Bu dönemle birlikte, ekonomik zorlamalar sebebiyle kontrollü bir dış ticaret rejimine geçilmiş, büyük ölçüde devlet yatırımlarıyla desteklenen ithal ikamesi politikalarının ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Fakat bu dönemde devlet yatırımları 1930’lu yıllardan farklı olarak özel teşebbüsleri desteklemek üzere örgütlenmiştir (Boratav, 2015, s. 109-111).

Türkiye’de kentsel burjuvazi bu yıllara kadar sermayesini büyük oranda ticari faaliyetlere yatırmıştır. Sınai üretim ise 1930’lu yıllarda devlet yatırımları ile kurulan teşebbüsler tarafından sürdürülmüş; 1954 yılında koşulların zorlaması ile geçilen yeni sınırlı korumacı rejimin etkisiyle birlikte ticaret sermayesinin sanayiye yönelmesi durumu ortaya çıkmıştır (Savran, 2011, s. 158-159). Bu durumun hâkim sınıflar arasındaki ittifak ve gerilimler açısından da önemli sonuçları olmuştur.

Bu dönemin öne çıkan özelliklerinden biri “devlet işletmelerinin özel sektöre devri” sloganını benimsemiş liberal Demokrat Parti iktidarının, 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında hayata geçirilen liberal ekonomi politikalarını dört yıl kadar sürdürmesinin (Savran, 2011, s. 160; Boratav, 2015, s. 109-110) ardından belli ölçüde tasfiye etmek zorunda kalan siyasal merkez olmasıdır. Boratav (2015, s. 111), bu dönem içinde Demokrat Parti iktidarının ekonomi politikasını “günü gününe yönlendirilen” / “plansız programsız” sıfatlarıyla tanımlamaktadır. Buradaki vurgu bu dönemde devleti yönetenlerin ortaya çıkan yeni ekonomik koşullar karşısında deneyimsiz ve acemice yaklaşımlar sergilemiş olduklarına yöneliktir. Bu acemilik ideolojik olarak benimsenen ideal kurgunun nesnel koşullar karşısında dönüşüme tâbi tutulması zorunluluğunun ortaya çıkmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Demokrat Parti’yi korumacı önlemler ile dış ticaret rejiminde kontrollere iten temel sebep sürekli ve giderek büyüyen dış açıklar ve kredi ve yardımların sağlanmasında yaşanan güçlükler olmuştur (Boratav, 2015, s. 112-113). Ayrıca bu yıllarda küresel piyasalarda hammadde fiyatlarının düşme eğilimi hızlanmış, sürüm sorunları baş

görüldükçe, sınai hasılda yaklaşık %114 oranında bir artış gözlemlenmiştir (Boratav, 2015, s. 104-105).

göstermiş, ticaret hadleri temel mallar aleyhine dönmeye başlamıştır (Başkaya, 2000, s. 120).

Bu yıllardaki ithal ikamesi anlayışının büyük ölçüde nihai tüketim mallarına yönelik olduğu belirtilmelidir. Zira üretken girdilerde bir ithal ikamesine yönelik yatırım politikaları bu dönemde söz konusu olmamıştır (Boratav, 2015, s. 113-114). 1946-1954 yılları arasında reel olarak iki misline yakın artan ücretler, 1954-1961 yılları arasında ise yıllık ortalama %3.2'lik bir artış göstermiştir. Dönemin bu çalışma açısından önemli olabilecek sosyolojik özelliklerinden biri de kentli nüfus içinde ücretli-maaşlı kesimlerin oranının; düzensiz, marjinal faaliyetlerle geçimini sağlayan kesimlerin oranı karşısında gerilemiş olmasıdır (Boratav, 2015, s. 110). Lümpen proletarya olarak da adlandırılabilir bu grupların, gerektiğinde iş gücü piyasalarına entegre edilebilme imkanı sebebiyle, ücretli çalışanlar üzerinde bir baskı aracı olarak devreye sokulabilecekleri akla gelse de, ilerleyen yıllarda bu durumun etkilerinin gözlemlenmediği söylenebilir. Türkiye işçi sınıfının tarihsel olarak altın çağını yaşayacağı dönem bu yılların ardından gelmiştir. Sanayideki genişleme, ücretli kesimler üzerindeki bu tehdidi telafi edecek bir rol oynamış olmalıdır.

Ekonomik konjontürün zorlaması neticesinde ithal ikameci anlayışı, plansız ve programsız şekilde uygulamaya sokmak durumunda kalan Demokrat Parti'nin iktidardan uzaklaştırıldığı 27 Mayıs darbesiyle birlikte planlı bir kalkınma stratejisinin ilk adımları atılmıştır. Bununla birlikte bu adımlar pratikte 1962 yılıyla birlikte somutluk kazanmıştır (Boratav, 2015, s. 111). 1962 yılı, aynı zamanda ekonomideki durgun konjonktürün de sona erdiği yıl olmuştur. Yaygın tüketim mallarının çeşitleri; servet miktarındaki artışa paralel olarak burjuvazinin tüketim tercihleri ve gelişmiş kapitalist toplumlardan neşet eden tüketim normları sebebiyle değişim göstermiştir. Üretimde ileri teknoloji ve yüksek katma değer barındıran dayanıklı tüketim malları bu dönemde yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk olarak burjuvazinin tüketimine sunulan dayanıklı tüketim malları, ilerleyen yıllarda yaşanan ücret artışlarıyla birlikte emekçilerin yaşamına da girmeye başlamıştır (Boratav, 2015, s. 121-122). Görüldüğü üzere 1962'den itibaren ithal ikameci model hızla gelişmiş, özellikle 1970'le birlikte yoğunlaşmıştır (Yeldan, 2016, s. 38).

İthal ikameci politikaların bir sonucu olarak bu metallerin üretimi yurt içinde gerçekleştirilmiş (Kepenek & Yentürk, 2001, s. 361), ilk etapta montaj sanayii biçiminde örgütlenen bu sektör ilerleyen yıllarda gelişmiş bir görünüme ulaşmıştır (Boratav, 2015, s. 119-121). Bu, emek gücü piyasasının genel yapısına karşıtlık oluşturacak şekilde, sektörel ve bölgesel düzeyde Fordist üretim metotlarının uygulanmaya başlandığı anlamına gelmektedir. Ulusal sanayinin nicel ve nitel gelişmesi, işçi sınıfını da nicel ve nitel bakımdan geliştirmiş ve olgunlaştırmıştır. Bu gelişmeler, 1961 Anayasası ile birlikte refah devletine özgü çeşitli yapısal biçimlerin hukuksal zemine kavuşmasıyla beraber ilksel düzeyde kurumsallaşmış uzlaşma ve toplu pazarlığın görünür olmaya başlaması sonucunu doğurmuştur (Özdemir, 2004, s. 203).

1974 yılıyla birlikte tüm Dünya'nın sürüklendiği ekonomik kriz koşullarının Türkiye'de etkisini göstermesi 1977 yılını bulmuştur. Bu gecikmenin temel nedeni, gittikçe artan siyasi çekişmelerin ve rekabetin neden olduğu sürekli bir seçim ekonomisinin varlığıdır. Bunalım, bu koşullar altında kısa dönemli borçlanma kanalları tümüyle zorlanarak üç yıla yakın bir süre için ertelenebilmiştir (Boratav, 2015, s. 131, 142).⁶⁷

1977 yılında iktidara gelir gelmez büyük bir bunalımla karşı karşıya kalan Ecevit Hükümeti'nin iktidarda kaldığı yıllar içinde en çok zorlandığı meselelerden birisi, yeni kredi kanalları arayışı olmuştur. Borç istenen çeşitli çevreler, IMF ile standart istikrar politikaları çerçevesinde bir anlaşmanın varlığını şart koşmuş; krizin tüm yükünü emekçi sınıflar üzerine yıkan bu türden bir programın “siyasi intihar” olacağı düşünüldüğünden söz konusu taleplere direnilmeye çalışılmıştır (Boratav, 2015, s. 143). Öte yandan önceki 15 yıl boyunca (başta sendikal örgütlenmeler olmak üzere) kurumsallaşmış bulunan yapısal biçimler radikal bir dönüşüme uğratılmadan böyle bir programın o koşullarda hayata geçirilebilmesinin zaten mümkün olmadığı da ileri

⁶⁷ Buradaki “erteleme” sürecinin yalnızca Türkiye'ye özgü somut politik tarihsel güç dengeleri nedeniyle ortaya çıkmamış olduğu da ileri sürülebilir. Zira petrol fiyatlarının tüm dünyada üç katına çıktığı 1974 krizinin ardından petrol ihracatçısı ülkeler edindikleri fazlaları çokuluslu özel bankalara yatırmış; az gelişmiş ülkelerin bir kısmı ise bu petro-dolarları yüksek faizle borçlanarak 1980'li yılların başlarına kadar ithalatlarını sürdürebilmişlerdir (Başkaya, 2000, s. 137).

sürülebilir.⁶⁸ Nitekim bu türden bir programın somut örneklerinden sayılabilecek 24 Ocak 1980 Kararlarının uygulanabilmesi; ancak 12 Eylül 1980’de devletin baskı aygıtının harekete geçirilmesi vasıtasıyla düzenleme tarzının tümüyle dönüşüme uğratılması ile mümkün olmuştur (Özveri, 2014, s. 174-175). Söz konusu süreç bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

2.3. FORDİST DÖNEMDE ÜCRETLERİN DÜZENLENME TARZI

Fordist dönemde ücretlerin tekelci düzenleme tarzı, üç temel yapısal biçim üzerinden gerçekleşmiştir. Bunlar: “bir toplumsal kurum olarak para”, “emek sermaye ilişkisini tüm yönleriyle kapsayan sosyo-teknik sistem”, “büyük ölçüde ekonomik içerikli uluslararası ilişkileri düzenleyen normlardır” (Özdemir, 2004, s. 128). Grevin normatif düzenleme alanındaki görünümü bakımından sosyo-teknik sistemin ise bunlar arasında özel bir yeri vardır.⁶⁹ Greve ilişkin normatif düzenleme, bir başka deyişle grevin hukuki düzenlenişi, “anayasal düzenleme”, “örgütler” ve “örgütlerarası etkileşimleri biçimlendiren soyut araçlara tekabül eden kurumlardan” müteşekkil sosyo-teknik sistem (Özdemir, 2004, s. 128) üzerinden anlam kazanır. Bu unsurlar Fordizm için sırasıyla, “sosyal refah devleti” (çevresel formasyonlardaki varyasyonları dâhil), “sendikalar” ile “toplu pazarlık ve grev”e tekabül etmektedir (Özdemir, 2004, s. 129).

Sendikal haklar olarak tabir edilen haklar demeti, içinde örgütlenme hakkının bir görünümü olarak ortaya çıkan sendika hakkı, grev hakkı ve toplu pazarlık hakkını barındırmaktadır. Dolayısıyla Fordizme özgü sosyo-teknik sistemin sendikal hakların hukuksal düzenlenmesi ile rabitasının dolaysız olduğu söylenebilir.

Bu tezin birinci bölümünde, hukukun devleti oluşturan yapısal bütünlüğün işlevi olduğu (Özdemir, 2008, s. 171) ve yapısal biçimlerin hareketinin hukuk dolayımı ile gerçekleştiği belirtilmişti. Dolayısıyla hukukun bir yapısal biçim olarak sosyo-teknik

⁶⁸ Öyle ki, ağır kriz koşullarına rağmen 1977 ve 1979 yılları arasında ücret payının katma değer içindeki oranında yükselme kaydedilmiştir (Boratav, 2015, s. 145-146).

⁶⁹ Her ne kadar verili bir düzenleme tarzı ancak tüm yapısal biçimlerin ortak etkileri üzerinden şekillense de gerek tezin kapsamı gerekse de araştırma nesnesinin niteliği nedeniyle burada yalnızca sosyo-teknik sistem üzerinden bir inceleme yapılacaktır.

sistemin hareketini düzenlediğini tespit etmek mümkündür. Ancak bu, sosyo-teknik sistemin kurucu unsurunun kerameti kendinden menkul bir normlar bütünlüğü olduğu anlamına kesinlikle gelmemektedir. Gerçekte hem normatif düzenlemeyi hem de sosyo-teknik sistemi kuran tarihsel unsur, toplumsal ilişkinin bizatihi kendisidir. Belirli bir toplumsal ilişki biçimi pekâlâ hukuk düzeni tarafından zikredilmeden evvel de husule gelebilir. Özellikle sınıf mücadelesinin yürütüldüğü kurumsal ve örgütsel pratikler, tarihsel olarak böyle bir rota izlemiştir.⁷⁰

Bu kesimde ilk olarak fordist düzenleme çerçevesinde sosyo-teknik sistemin aldığı görünümeler incelenerek bunların birikimin dinamikleri ile bağlantısı tesis edilmeye çalışılacak, bu kapsamda grevin hukuksal düzenlenişi bakımından önem arz eden unsurlara odaklanılacaktır. İkinci olarak ise 1945-1980 arası dönemde bu unsurların Türkiye’de aldığı somut biçimler inceleme konusu edilecektir.

2.3.1. Fordist Sosyo-Teknik Sistemin Genel Özellikleri

Fordist düzenleme biçiminde sosyo-teknik sistemin ilk unsurunun “anayasal düzenleme” olduğu yukarıda ifade edilmişti. Anayasa birinci bölümde yapılan devlet tanımına uygun şekilde formüle edilecek olursa, “toplumsal kuvvetlerin biçim belirlenimli yoğunlaşmasını mümkün kılan normatif düzenek” (Özdemir, 2008, s. 155) olarak kavramlaştırılabilir. Bu tanımdan hareketle anayasanın bir ulusal formasyon içinde hegemonik projenin / cumhuriyet projesinin normatif ifadesi olduğu (Özdemir, 2014b, s. 64), belirli sınıf dengelerinin tezahürüne denk düştüğü ve bu nedenle sürekli bir mücadelenin konusu olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan birinci bölümde hukuka ilişkin yapılan açıklamalar üzerinden anayasal normların; düzenlediği ilişkileri her defasında hâkim sınıflar ya da sınıf fraksiyonları lehine sonuçlar üretmek kaydıyla işletebilmesinin mümkün olmadığı sonucuna ulaşılabilecektir. Zira (biçimsellik ve evrensellik özelliklerinin sonucu olarak) normlar bir kez tecessüm ettiğinde, ürünü oldukları sınıf dengelerini bozabilecek imkânları da içlerinde barındırırlar (Özdemir,

⁷⁰ Örneğin bir vakıa olarak “grev” (Narmanlıoğlu, 1990, s. 5-8), hukuksal düzenlemeye konu teşkil etmeden önce bir mücadele aracı olarak sınıf mücadelesinin yürütücüleri tarafından “keşfedilmiştir”.

2008, s. 158). Ancak yine de eğilimsel olarak anayasanın, sermayenin emeği kontrol “hakkı”nı koruyan ve düzenleyen normları tanımlayan bir düzenek olduğu belirtilmelidir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 49).

Çeşitli sınıfsal pozisyonların devleti oluşturan yapısal bütünlük içinde temsiliyetini biçimlendiren kuralların bir kısmı anayasal düzenlemeyle belirlenmektedir. Devlet iktidarının kullanılış biçimi ile bu iktidarın çeşitli sınıflar ve sınıf fraksiyonları karşısında yapılışı ve sınırlandırılması yine anayasal düzenlemenin konusunu oluşturmaktadır. Buradan hareketle anayasal düzenlemenin işçi sınıfının devlet iktidarı içindeki temsiliyetini de imkân dâhiline sokan, engelleyen veya bu temsiliyetin ölçüsünü ve biçimini belirleyen bir süreci de kapsadığı ifade edilmelidir.

Fordizme özgü anayasal düzenlemeye karakterini veren tarihsel süreç, “Emeğin Anayasallaşması” (Hardt & Negri, 2007) olarak kavramsallaştırılan gelişmeleri içermektedir. 1945-1980 arası dönemde Avrupa ve Amerika’da pek çok kapitalist devlet anayasal düzeyde, soyut emeği toplumun kurucu unsurlarından birisi olarak kabul etmiştir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 46). Bu dönemde hak nosyonu sosyal / kolektif içerik kazanarak anayasal düzenlemeye girmiş, “sınıflar adına hareket eden kolektivitelerin bir parçasını oluşturmak iddiasını taşıyan süjelerin taleplerinin toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edebileceği” anlayışı yerleşiklik kazanmıştır (Özdemir, 2006, s. 50). Söz konusu dönüşüm, “üretimin sosyal demokratik söylemi” ile “hukuki söylemin” eklemlendiği özgül koşulların ürünüdür (Özdemir, 2014a, s. 133) ve Fordist birikimin dinamikleri içinde anlam kazanmaktadır.

Fordist devlet, “sınıflararası ve sınıf içi ilişkileri düzenleyerek toplumsal mücadelenin sonuçlarını normalize etmeye çalışır” ve hatta bizatihi bu ilişkinin bir parçası olarak dâhil olmaktadır (Arın, 1985, s. 130). Tekelci düzenleme tarzında ücretler ve çalışma koşulları bireysel sözleşmeler yerine toplu pazarlık kurumu ile düzenlenir (Arın, 1985, s. 125-126). Toplu pazarlık kurumu esas olarak işçi sınıfının, mücadelesinin kazanımlarını kurumsallaştırmasının bir ürünüdür. Fakat yaygın birikim ve rekabetçi düzenlemenin hâkim olduğu dönemden farklı olarak Fordist dönemde örgütlü işçi hareketinin yükselişi devlet aygıtı tarafından bastırılmamış, Fordizme özgü tarihsel

uzlaşımın yapısal sınırlamaları içinde hukuki düzenlemeye tâbi tutulmuştur (Arın, 1985, s. 126).

Anılan uzlaşım içinde işçi sınıfı; çalışma yoğunluğunun artışı, yüksek düzeyde bir yabancılaşmayı ve vasıfsızlaşmayı kapsayan Fordist üretim sürecinde istihdamı kabul ederek üretkenlik artışı sağlamayı üstlenmiştir (Özdemir, 2004, s. 132). Sermaye ise bunun karşılığında belirli sınırlar içinde ücret artışları ve “katı” iş sözleşmeleri ile (Aglietta, 2015, s. 98) yine belirli sınırlar içinde bir örgütlülük düzeyini kabullenmiştir (Arın, 1985, s. 126). Ücret artışları, oransal olarak üretkenlik artışlarıyla; örgütlülük düzeyi ise ücret sendikacılığı ve (sosyal demokrat partiler üzerinden) reformizm ile sınırlandırılmıştır. Sonuç itibariyle fordist uzlaşımın, ücret artışları yoluyla meta tüketiminin alanını genişlettiği, sermayenin tekelleşmesi ve yoğunlaşmasının sebep olduğu çelişkileri yumuşatma etkisi yarattığı söylenebilir (Arın, 1985, s. 126).

Toplu pazarlık kurumunun Fordist birikim rejimi açısından temel işlevlerinden biri de belirli bir bölgede ya da sektörde tüm işçileri kapsayan ücret düzenlemeleriyle ücret ilişkisini istikrara kavuşturarak, düşük ücretler sebebiyle ortaya çıkabilecek “haksız rekabet” koşullarının önüne geçmesidir. Asgari ücret ve işsizlik maaşı gibi düzenlemelerin de hayata geçmesiyle ön görülebilir bir iç pazar mümkün olur.

Toplu pazarlığın emek ve sermaye arasındaki ilişkileri yapılandırmak suretiyle ücret ilişkisini istikrara kavuşturan (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 50) etkili bir kurum olabilmesinin temel şartı, grevin de kurumsal olarak toplu pazarlık sistemi içinde gerçek anlamda yerini almasıdır. Grev hakkından soyutlanmış bir toplu pazarlık sistemi, pazarlığa oturan zayıf tarafın elindeki tek kozun da alınmış olması demektir. Bununla birlikte grevin hukuksal düzenlenmesi tarihsel açıdan kolektif işçi hareketinin kurumsal bir kazanımı olmakla birlikte, tüm yönleriyle sermaye aleyhine sonuç doğuran bir sürece de denk düşmemektedir. Bir hak olarak düzenlenmediğinde grev, ne zaman patlayacağı belli olmayan ve radikal politik sonuçlar doğurma kapasitesi yüksek bir eylemdir. Hukuksal olarak yasaklanmış bir eylemi örgütlemenin zorlukları ortadadır. Ancak böyle bir eyleme geçmeye ikna olmuş işçilerin radikal siyasal talepler etrafında buluşma olanağı da yüksek olacaktır. Ayrıca eylemi hukuksal sınırlar içine dâhil

edebilecek kuralların olmadığı durumda yalnızca talepler değil, biçimlerin de radikalleşme eğilimi artacaktır.

İşte grevin hukuksal düzenlenişi, bu gibi tehditleri –belli ölçüde de olsa- bertaraf etmek ve planlanmamış iş durdurmaları nedeniyle üretimin sürekliliğinin kesilmesini (Arın, 1985, s. 126) engellemek suretiyle sermayenin yeniden üretimine çeşitli yollardan katkıda bulunur. Greve ilişkin hukuksal normlar grevin biçimlerini sınırlandırarak zamanlamasını tahmin edilebilir kılar. Ayrıca kolektif işçi bir hakkın kullanılması kapsamında eylemliliğe geçerek, düzen içinde hareket etmenin güvenli koşullarına tâbi olur. Bununla birlikte hiçbir hukuksal düzenlemenin grevin olası politik sonuçlarını tümüyle ortadan kaldırma gibi bir neticeyi sağlayamayacağı da belirtilmelidir.

2.3.2. İthal İkameci Dönemde Türkiye’de Sosyo-Teknik Sistem ve Grevin Hukuki Düzenlenişi

Türkiye’nin kendi ithal ikameci yapılanışı içinde Fordizme özgü yapısal biçimlerle tanışması hem seçilmiş hükümetler, hem de (Emeğin anayasallaşması sürecini başlatan 1961 Anayasası’nda olduğu gibi) askeri darbeleri içeren uzun bir dönemde gerçekleşmiştir (Özdemir, 2004, s. 193). Bu bağlamda emeğin anayasallaşması sürecinin çevresel formasyonlarda gelişiminin, yalnızca bu toplumlarda cereyan eden sınıf çatışmalarına ve iç dinamiklere bağlı olmadığı ileri sürülebilir. Sınıf mücadelesini şekillendiren yapısal biçimler üzerinde merkezi kapitalizmin ideolojik ve politik etkileri büyüktür (Özdemir, 2004, s. 192). Bu durumun sebebi, kapitalist çevrede yerel sınırlar içinde cereyan eden sınıf mücadelelerinin realize olduğu yapısal biçimlerin; devlet yardımları, kredi koşulları, uluslararası ticari ilişkiler gibi bir dizi dış etken üzerinden şekillenmiş olmasıdır. Toplu pazarlık, grev, işçi ve işveren sendikaları gibi Fordist kurumların hukuksal düzenlemeye konu olması da Dünya Bankası, OECD gibi çeşitli kurumlar tarafından desteklenen kalkınma stratejileri ve demokratikleşme programları için gerekli addedilmiştir (Özdemir, 2004, s. 193).⁷¹

⁷¹ Fordist yapısal biçimlerin çevresel formasyonlara yayılması sürecinde uluslararası kurumlar ve örgütler arasında doğrudan sosyo-tekniğin çeşitli unsurlarına dönük biçimsel

Türkiye’de ithal ikameci kalkınma modeliyle paralel şekilde (sosyo-teknik sistem başta olmak üzere) düzenleme tarzında Fordizme benzer yapısal biçimlerin ilk adımlarının atıldığı dönem (her ne kadar 1960’lı yıllara kadar iktisadi ve politik yapı tam anlamıyla bir dönüşüme uğratılamamış olsa da) 1950’li yıllar olmuştur.⁷² Özellikle Fordizme özgü bir korporatist yapının temellerinin bu yıllarda oluşmaya başladığı söylenebilir (Topak, 2012, s. 196). Bunun sebebi Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (Türk-İş) kuruluşunun bu yıllara denk düşmesidir (1952). Türk-İş’in kuruluşu Amerikan sendikacılık anlayışının⁷³ Türkiye’de uygulamaya konması bakımından önem arz eden bir açılım olmuş; söz konusu açılım mali yardımlar, sendikacıların Amerika’da eğitimlere gönderilmesi gibi desteklerle mümkün olmuştur (Işıklı, 1990, s. 325). Öte yandan, grevin yasak olduğu ve greve giden işçilerin ağır cezalarla karşı karşıya kaldığı bu dönemde, sınırları belirsiz bir “siyasetle uğraşma yasağının” da söz konusu olması sebebiyle sendikal hareketin gücünün hayli sınırlı olduğu saptanabilir (Koç, 1996). Bu nedenle tam anlamıyla gelişmiş bir korporatist yapının varlığından söz etmek mümkün değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu yıllarda yalnızca bu yapının temellerinin atıldığı ileri sürülebilir.

1960’lı yıllarla birlikte ise Fordizme benzer bir düzenleme tarzının ithal ikamecilikle bütünleştiği bir döneme girilmiştir. Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi ile hızlanan, 1961

düzenlemelere ilişkin faaliyette bulunması sebebiyle ILO’nun özel bir yeri olduğu söylenebilir (Özdemir, 2004, s. 196). ILO’nun temel amacının 1944 tarihli Filadelfiya Bildirgesi’nde düzenlenen uluslararası çalışma standartlarının uluslararasılaştırılmasıdır. Bu standartların büyük ölçüde emek gücünün kullanımının Amerikan üretim normlarıyla uyumlulaştırılması anlamına geldiği ileri sürülebilir (Özdemir, 2004, s. 196). Türkiye ILO’ya 1932 yılında katılmıştır (Işıklı, 2010, s. 35).

⁷² İthal ikameci büyüme tarzı hakkında aynı şey söylenemese de, aslında Fordizme benzer yapısal biçimlerin Türkiye’de görülmeye başlamasının, İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından söz konusu olduğu ileri sürülebilir. 1945 yılında Çalışma Bakanlığı’nın kurulması, sınıf esasına dayalı örgütlenmeyi yasaklayan 1938 tarihli ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nun ilgili hükümlerinin kaldırılması, 1947 yılında 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun’un çıkarılması gibi gelişmeler bu sürecin ilk adımları olarak değerlendirilebilir (Topak, 2012, s. 195). Nitekim 1946 yılıyla birlikte birçok işyeri sendikası kurulmuş ilerleyen yıllarda bazı işyerlerinde toplu sözleşmeler bağlanmaya başlanmıştır (Koç, 1996).

⁷³ Amerikan tipi sendikacılık, Fordist korporatist yapının öngördüğü sendikacılık anlayışını temsil etmektedir. Buna yapı içinde sendikalar, “partiler üstü”, mücadeleyi ekonomik alanla sınırlandıran, sınıfsal / politik talepleri gündeminin dışında tutan, kapitalist üretim ilişkileriyle barışık bir organizasyon olarak kurgulanır.

Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle sağlam bir hukuksal zemine kavuşan kurumsal yapı, 1970'li yıllarda aşınmaya ve çözülmeye başlasa da 1980'e kadar varlığını sürdürmüştür.

İthal ikameci dönemde tekelci yapısal biçimleri düzenleyen normatif gelişmelerin başında, yukarıda “emeğin anayasallaşması” olarak ifade edilen sürecin bir parçası olarak değerlendirilebilecek 1961 Anayasası gelmektedir. 1961 Anayasası işçilerin ve işverenlerin sendika kurma, sendikalara üye olma ve üyelikten ayrılma haklarının (46. madde) yanı sıra grevli toplu sözleşme hakkını da (47. madde) tanımıştır. Anayasanın sendikal hak ve özgürlüklere olumlu yaklaşımı, Türk-İş cephesinin Anayasa'ya destek vermesine neden olmuş; Anayasa'nın oylanacağı halkoylamasına gidilirken sendikalar aktif bir kampanya yürütmüştür (Aydın, 2010, s. 11).

1950'li yıllarda Türkiye'de güçlü bir sınıf hareketinin olmaması karşısında böyle bir anayasanın hazırlanmış olmasının nasıl anlamlandırılması gerektiği tartışmalara konu olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere Altın Çağ boyunca çevrede gelişen düzenleme tarzı, sınırların içinde vuku bulan güç ilişkilerinden daha çok dış dinamikler üzerinden şekillenmiştir. Öte yandan bu dinamikler, hegemonik devletin tek taraflı mekanik bir küresel düzenlemenin doğrudan faili olduğu süreçlere tekabül etmemektedir. Her şeyden önce söz konusu süreç iki kutuplu bir Dünya'da sosyalizm ile kapitalizmin küresel rekabeti koşullarında şekillenmiştir. Bu rekabet Dünya'nın dört bir yanında işçi sınıfı mücadelelerine hareket alanı sağlayarak pek çok kazanımın kurumsallaşmasına vesile olmuştur.⁷⁴ 1961 Anayasası'nı ortaya çıkaran koşullar da, böyle bir bağlam içinde anlam kazanmaktadır.

⁷⁴ Dönemin ruhunun anlaşılabilmesi bakımından Vehbi Koç'un 1950 yılında, o sırada yurtdışında okumakta olan oğlu Rahmi Koç'a yazdığı mektubu ilgi çekicidir: “ ... Komşu ülkelerimizden biri, Sovyet Rusya büyük bir güç... İşgal ettikleri ülkelerde ilk iş, zengin sınıfların tüm malvarlıklarına el koyuyorlar. Türkiye böyle bir tehdit altında... Biliyorsun ki benim iş saham geniş bir alana yayılıyor, bu yüzden bir gün servetimi kaybedebilirim. Hatta Ruslar Türkiye'yi işgal edebilir veya başka talihsiz ihtimaller gerçekleşebilir. Bu tür ihtimalleri göz önünde bulundurarak eğitimini ciddiye almalı ve düzgün karakterli bir insan olmaya çalışmalısın” (Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç, 2007, s. 269). Tabiri caizse henüz Türkiye işçi sınıfında yaprak kımıldamazken Vehbi Koç'un bu denli umutsuz ve

1961 Anayasası'nın sosyo-teknik sistemi düzenleyen hükümlerinin başında 47. madde gelmektedir. Bu maddede “grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin haklarının” kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Buna karşın yaklaşık iki yıl kadar bir süre hareketsiz kalınmış, bu süre zarfında 3008 sayılı İş Kanunu'nun grevi yasaklayan 72. maddesi yürürlükte olduğundan fiilen grev hakkının kullanılması mümkün olmamıştır. Anayasa Mahkemesi, 3008 sayılı kanunun söz konusu hükümlerini Anayasa'ya aykırılığı dolayısıyla 1963 tarihinde iptal etmiş; ancak kararın yürürlüğünü altı ay sonraya ertelemiştir.⁷⁵ Bu süre dolmadan 24.8.1963 tarihinde 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu kanunla 72. madde yürürlükten kaldırılmıştır (Narmanlıoğlu, Grev, 1990, s. 38).

Aslında 1961 Anayasası'nın yukarıda zikredilen 47. maddesi gereğince grev hakkının kullanımını düzenleyecek kanunun hazırlanması, darbenin ardından İsmet İnönü'nün Başbakanlığında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) - Adalet Partisi (AP) koalisyon hükümetinin programında yer almış; ancak hükümetin ömrü yasanın çıkarılması için yeterli olmamıştır. Ardından yine İsmet İnönü Başbakanlığında kurulan CHP – Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) koalisyon hükümetinin programında da grev hakkının kullanımına ilişkin kanunun hazırlanması ve meclise sunulması yer almış; ancak kanunun komisyonlardan geçerek meclise sevk edilmesi ağırdan alınmıştır (Aydın, 2010, s. 143-144). Sürecin uzamasının temel nedeninin grev hakkının sınırlarının nasıl belirleneceği konusundaki kararsızlık ve politik pazarlıklar olduğu ileri sürülebilir. Hem işçi hem de işveren kesimleri gerek parlamentoda gerekse de parlamento dışında konuyu sık sık gündeme getirmişlerdir. 1961 yılında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği tarafından “Anayasa'da yer alan grev hakkının yasal düzenlemeye kavuşması” talebiyle tertiplenen mitinge 100 bin civarında katılım olmuştur. Bu, işçi sınıfının o güne kadar gerçekleştirdiği en kitlesel eylemdir (Aydın, 2010, s. 14). 1963 yılında Kavel'de⁷⁶ örgütlenen ve Türkiye işçi sınıfı tarihinde iz bırakmış olan “anayasal” ama “kanunsuz” (Aydın, 2010) grevin anlaşmayla

huzursuz olması, sınıf mücadelesinin enternasyonal karakterinin somut göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir.

⁷⁵ 06.03.1963, E. 1962/280, K. 1963/51.

⁷⁶ Kavel, 1954 yılında kurulmuş bir kablo fabrikasıydı. Ortakları arasında %15'lik bir payla Vehbi Koç da bulunmaktaydı (Aydın, 2010).

sonuçlanmasının ardından, 275 sayılı Kanunun çıkarılması süreci hızlanmıştır. Grevin aynı zamanda kanunun içeriğinin şekillenmesinde de olumlu ve olumsuz büyük etkisi olmuştur.⁷⁷

Anayasa'nın 47. maddesi gereğince 275 sayılı kanunla birlikte çıkarılan bir diğer kanun da 274 sayılı Sendikalar Kanunu'dur. 274 sayılı Sendikalar Kanunu, 1947'de çıkarılan Sendikalar Kanununa göre önemli farklılıklar ve yenilikler içermektedir. Buna göre örneğin 9. maddeyle, işçilerin hem işkolu hem de işyeri düzeyinde sendika kurmaları olanaklı hale getirilmiştir. 10. maddeyle ise sendikaların uluslararası üst örgütlerle ilişkisinde serbestlik getirilmiştir (Millioğulları, 2007, s. 35-36).

275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile işçilere ilk defa grev hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte yasanın “grev hakkının kapsamını sınırladığı”, “grev hakkının uygulanmasını çeşitli dar yöntemlere uymaya zorladığı” ve “birçok grev türlerini yasadışı olarak saptadığı”, “salt işçi-işveren ilişkilerinden doğan ekonomik ve toplumsal amaçlı grevleri yasal saydığı” söylenebilir (Güzel, 1980, s. 104).

Örneğin kanunun 55. maddesi, “devlet, il özel idareleri ve belediyelerce alınan bir kararı etkilemek, değiştirmek ya da protesto etmek maksadıyla grev ve lokavt yapılamayacağını” belirterek, siyasi ve politik amaçlı grevi yasaklamıştır. Öte yandan Kanunun 19. maddesinin, menfaat grevinin yanında hak grevinin de yapılmasına imkân tanıyarak ekonomik grevin kapsamını nispeten geniş tuttuğu belirtilmelidir.⁷⁸

Belli başlı hukuksal düzenlemeleri yukarıda ifade edilen sosyo-tekniğin varlığına karşın, ithal ikameci dönemde Türkiye’de ücret ilişkisinin istikrarının merkezdeki gibi yaygın ve genelleşmiş kolektif pazarlık ile düzenlenebildiğini söylemek güçtür. Ancak yine de 1960’lı yıllarla birlikte belirli sektörlerde ve bölgelerde kolektif pazarlığın yaygınlaşmış olduğunu tespit etmek mümkündür (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 53). Kolektif pazarlık ve greve ilişkin kurumsal düzenlemelerin yanı sıra sosyal

⁷⁷ Bu konuda bkz. Aydın (2010, s. 145).

⁷⁸ “Menfaat grevi”, toplu pazarlık görüşmelerinin anlaşmazlıkla sonuçlanmasıyla çıkılan, “hak grevi” ise uygulanmakta olan bir toplu sözleşmenin hükümlerinin uygulanması için çıkılan grevi tanımlamaktadır (Millioğulları, 2007, s. 38).

sigorta sisteminin gelişmiş bir görünüme kavuşması ve iş güvencesine dönük işçi lehine düzenlemeler de ücret ilişkisini istikrara kavuşturmada ve emek gücünün yeniden üretimi kapsamında sosyo-teknik sistemin bir bileşeni olarak katkı sağlamışlardır (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 54).

1960'lı yılların ikinci yarısına girilirken; toplumsal ve sınıfsal muhalefet içinde bir yandan küresel düzeyde yükselen devrimci hareketler, diğer yandan hem bu küresel rüzgârdan etkilenen hem de içeride oluşan demokratik düzenden beslenen bir radikalleşme dalgası baş göstermiştir. Sınıf temelli politik akımların güçlendiği bu dönemin önemli gelişmelerinden biri 1961 yılında sendikacılar tarafından kurulan revizyonist Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 1965 yılında yapılan genel seçimlerde meclise 15 milletvekili göndermesidir. TİP bu yıllarda özellikle parlamento içinde etkili bir muhalefet odağı olmuştur (Yılmaz Turgut, 2014, s. 349). Yine 1965 yılıyla birlikte grevler ve fabrika işgalleri gibi radikal eylem biçimleri yaygınlaşırken, Türk-İş'in devlet güdümlü sendikal anlayışının aşılması gündeme gelmiş, 1967 yılında bir kısım sendikanın Türk-İş'ten ayrılmasıyla Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur (Yılmaz Turgut, 2014, s. 367). DİSK'in kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan sendikal rekabet grev sayılarını daha da arttırmış, bu durum Türk-İş'in de daha mücadeleci ve politik bir çizgiye evrilmesine neden olmuştur (Baydar, 1998, s. 10).

İşçi sınıfı hareketinde ortaya çıkan radikal eğilimler ile sınıf eksenli politik anlayışların güçlenmesi karşısında 1970 yılında, 274 ve 275 sayılı Kanun'larda sendikal özgürlüklerin ve grev hakkının sınırlandırılmasını içeren değişiklikler yapılması meclis gündemine gelmiştir. Buna karşılık 15-16 Haziran tarihlerinde İstanbul'da başlayıp civar kentlere yayılan Türkiye işçi sınıfı tarihinin en büyük eylemlerinden biri gerçekleştirilmiştir. İşçiler ve kolluk kuvvetleri arasında çıkan çatışmaların ardından çok sayıda işçi işten çıkarılmış ve tutuklanmış (Baydar, 1998, s. 10), sıkıyönetim ilan edilmiştir (Yılmaz Turgut, 2014, s. 367). Eylemlere rağmen yasa değişikliklerini

düzenleyen 1317 sayılı Kanun yürürlüğe girse de, CHP ve TİP'in başvuruları üzerine 1971 yılının Şubat ayında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.⁷⁹

12 Mart 1971 muhtırası, burada özetlenmeye çalışılan gelişmeler üzerine gündeme gelmiştir (Baydar, 1998, s. 10). Askeri müdahalenin ardından düzenleme tarzında emekçiler ve genel anlamda siyasal muhalefete dönük bir takım olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir sürece girilmiştir. 1961 Anayasası bu tarihten sonra üç kez hak ve hürriyetler bakımından geriye dönüş niteliğinde olumsuz değişikliklere uğramıştır (Yılmaz Turgut, 2014, s. 339). Bunlar içinde bu tezin konusu bakımından en önemlisi; Anayasa'nın 11. maddesinde yapılan değişiklik kapsamında bütün temel hak ve özgürlükler için geçerli genel bir sınırlama hükmünün getirilmesi ile temel hak ve özgürlükler için yasal sınırlama sebeplerinin arttırılmasıdır. Bir diğer önemli değişiklik de 45. ve 119. maddede yapılmış; devlet memurlarının sendika kurma ve bu sendikalara üye olma hakları ortadan kaldırılmıştır.⁸⁰

1971-1974 arası dönem askeri müdahalenin sonucunda sendikalar ve toplumsal muhalefetin geri çekildiği bir dönem olmuştur. Ancak 1974 ile birlikte toparlanma sürecine girilmiş, grevler artmaya ve uzamaya başlamış, çeşitli protesto ve direniş biçimleri yaygınlaşmıştır (Baydar, 1998, s. 10-11). İlegal sosyalist örgütlerin de sayıca artış göstererek etkinliklerini arttırdıkları bu dönemde, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) destekli olarak DİSK'e karşı kurulan Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) (Baydar, 1998, s. 10), MHP'nin gençlik kolları mahiyetinde örgütlenmiş olan Ülkü Ocakları, Milli Selamet Partisi'nin (MSP) gençlik kolları mahiyetinde örgütlenmiş olan Akıncılar Derneği, çeşitli İslamcı örgütler ve tarikatlar tarafından oluşturulan Komünizmle Mücadele Derneği gibi yapılanmalar tarafından, giderek radikalleşen sendikal ve sosyalist örgütlerin eylemleri silahlı şiddeti de içeren yöntemlerle bastırılmaya çalışılmıştır (Arslan, 2002, s. 309; Yılmaz Turgut, 2014, s. 364-365). Sokakta giderek yükselen gerilim, Anadolu'nun küçük şehirlerinde mezhep ayrımları üzerinden yapılan terör eylemlerine dayalı provokasyonlar ve katliamlar ile faili meçhul

⁷⁹ 1317 sayılı Kanun'da öngörülen değişiklikler, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından sonra; ancak 12 Eylül'ün ardından hayata geçirilebilmiştir.

⁸⁰ Bu paragrafta belirtilen Anayasa değişikliklerinin tümü 1971 yılında, 1488 sayılı Kanun ile yapılmıştır.

cinayetler ve suikastların yaygınlaşması gibi gelişmeler, daha sonra 12 Eylül'e giden süreçte darbenin gerçekleştirilmesinin bir bahanesi olarak ileri sürülmüştür (Baydar, 1998, s. 11).

Bu bölümde ilk olarak Fordist birikim rejimi, merkezi formasyonlarda ortaya çıkışını hazırlayan tarihsel ve toplumsal süreçlerle birlikte incelendi. İkinci olarak Fordizmin çevresel formasyonlara genişlemesinde şekillenen farklı biçimler ile bu farklı biçimler içinde Türkiye'nin özgül nitelikleri, uluslararası işbölümündeki dönüşümlerle birlikte ele alındı. Üçüncü ve son olarak ise grevin hukuki düzenlenişi bağlamında, normatif düzenlemenin biçimi ve birikim rejiminin oluşması, şekillenmesi ve istikrarlı biçimde sürdürebilmesi açısından oynadığı rol tespit edilmeye çalışıldı. Üçüncü bölümde ise bu bölümde incelenen konular, benzer bir şablon üzerinden 1980'den günümüze kadar olan süreç içinde incelenecektir. Söz konusu inceleme bu bölümde yapılan tespitlerle karşılaştırmalı şekilde ele alınacaktır.

3. BÖLÜM: NEOLİBERAL DÖNEMDE BİRİKİM VE DÜZENLEME

1970’li yıllarla birlikte Fordizm, istikrarlı sermaye birikim olanağını yitirmeye başlamış (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 58); 1974-75 yıllarında bu eğilim yapısal bir iktisadi krizin patlak vermesiyle (Aslan, 2005; Balseven & Önder, 2009, s. 82) görünür olmuştur. Söz konusu krizin temel sebebi, sermayenin ücret artışlarını finanse edebilmesini sağlayan üretkenlik artışının, kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle ciddi oranda yavaşlamış olmasıdır (Arın, 1985, s. 132). Bu durum sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi sürecini sekteye uğratarak ve eksik kapasite kullanımını yaygınlaştırarak (Shaikh, 1985, s. 89) işsizlik oranlarını arttırmıştır (Harvey, 2014, s. 164). Bu süreçte sınai üretimin en önemli girdilerinden biri olan petrolün fiyatının düşük tutulduğu modelin sonunu getiren OPEC üyesi ülkelerin konsorsiyumuyla petrol fiyatlarının birkaç kat artması maliyetleri arttırmış (Topak, 2012, s. 134); fiyatların yükselmesiyle kitlesel tüketimin koşulları tümüyle ortadan kalkmaya başlamıştır (Arın, 1985, s. 132). Bu gelişmeyle birlikte ücretler, bir talep unsurundan ziyade maliyet unsuru olarak hesaba katılmaya başlanmıştır; görece artı değer arttırılamamasına karşılık mutlak artı değer arttırılması baskısı ortaya çıkmıştır (Özdemir ve diğerleri, 2015, s. 31). Güçlü bir örgütsel gelenek ile bu geleneğin tarihsel kazanımları olarak değerlendirilebilecek yapısal biçimlerin söz konusu olduğu kapitalist merkezlerde reel olarak ücretlerin düşürülmesi zor olduğundan sermaye, emek gücünü daha düşük ücretler karşılığında daha uzun saatler çalıştırabilmenin farklı yollarını aramaya yönelmiştir (Özdemir, 2004, s. 153).

Fordizmin karşı karşıya kaldığı yapısal krize ilk tepkilerinden biri, üretim sürecinin daha az vasıf gerektiren montaj vb. bölümlerinin çevresel formasyonlara kaydırılması olmuştur.⁸¹ Bununla birlikte gerek çevrede, gerekse merkezde krizin aşılabilmesi adına birikim rejimi ve düzenleme tarzında (Aslan, 2005, s. 95), dolayısıyla emek süreci örgütlenmesi, ücret ilişkisi, sosyo-teknik sistem, rekabet biçimleri, parasal rejim, uluslararası ticari ve finansal rejimler ve devlet biçimi gibi pek çok düzeyde esaslı

⁸¹ Bu süreç ve sürecin sonucunda çevrede ortaya çıkan özgül birikim rejimlerinin genel yapısı aşağıda detaylı şekilde incelenecektir.

dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümler, Fordizmin kurumsallaşmış biçimlerine dönük kapsamlı bir toplumsal düzenlemenin unsurlarını teşkil etmiştir.

Tezin, toplumsal yaşamın tüm düzeylerinde ortaya çıkan söz konusu dönüşümün belirleyici unsurlarının ele alınacağı bu üçüncü ve son bölümü iki kesimden oluşmaktadır. Birinci kesimde önce neoliberal dönemin birikim dinamikleri ve buna denk düşen yapısal biçimlerin genel analizi yapılacak, ardından uluslararası işbölümünün yeni dönemde ne şekilde yapılandığı ve Türkiye'nin bu yapıya eklenme biçimi, somut tarihsel veriler ve gelişmeler üzerinden irdelenecektir. İkinci kesimde ise neoliberal dönemde düzenleme tarzının genel özellikleri ve Türkiye'de sosyo-tekniik sistemin düzenlenişi, grevi ve sendikal hakları merkeze yerleştirmek suretiyle incelenecektir.

3.1. NEOLİBERAL DÖNEMDE SERMAYE BİRİKİMİNİN DİNAMİKLERİ

Fordizmin krize girdiği 1970'li yılların ardından küresel ölçekte; emek süreci örgütlenmesinde, üretim sürecinde, üretim ve tüketim normlarında, ücret ilişkisinin istikrarını sağlayan toplumsal mekanizmalarda, devlet biçimlerinde, siyasal yapıda ve ideolojik alanda, Fordizme özgü neredeyse her türlü kurum çözülmeye uğramış ve yeni değerler ve hedefleri haiz çok kapsamlı bir proje uygulamaya konulmuştur. Genel anlamda bu proje neoliberalizm olarak adlandırılmaktadır (Balseven & Önder, 2009, s. 81). Projenin kâşifleri bakımından krize sebep olan temel faktör; emek piyasalarında, üretim sürecinde, bürokratik yapıda ve uluslararası piyasalarda hakim olan “katılık” (rigidity) olarak tespit edildiğinden yeni dönemin düsturu da “esneklik” olarak belirlenmiştir (Harvey, 2014, s. 165). Bu durum Fordizmin ardından şekillenmeye başlayan yeni birikim rejiminin tanımlanmasında da etkili olmuştur: “esnek birikim” (Harvey, 2014, s. 164). Yeni birikim rejiminin tanımlanmasında kullanılan bir başka terim de “Post-Fordizm”dir (Hirsch, 2011, s. 136; Jessop, 1991b). Ancak yeni dönemin birikim rejimi nasıl adlandırılırsa adlandırılınsın, asla tam anlamıyla uyumlu bir birikim rejiminin ve bunu istikrara kavuşturmak suretiyle tamamlayan bir düzenleme tarzının oluşmadığı belirtilmelidir (Hirsch, 2011, s. 136).

Post-Fordizm, yeni dönemde sermaye birikiminin dinamiklerini ifade etmek dışında emek sürecinin doğasındaki dönüşümleri de tanımlayan bir kavram olmuştur. Hatırlanacak olursa, bu durum Fordizm için de geçerliydi. Fordizm de hem belirli bir emek süreci örgütlenmesi modeline hem de tarihsel olarak belirli bir dönemde oluşmuş ve istikrar kazanmış bir birikim rejimi ile buna denk düşen toplumsal düzenleme tarzına karşılık gelmek üzere kullanılıyordu. Bu durumun sebebi, hem Fordizm için hem de Post-Fordizm için emek sürecinde yaşanan dönüşümlerin üretim ve tüketim normlarının özgül bir bileşimi olarak kavramlaştırılan birikim rejimi bakımından belirleyici olmasıdır. Öte yandan tek başına emek sürecinde yaşanan dönüşüm yeni bir birikim rejiminin oluşmasını sağlayamayacaktır. Bunun için toplumsal yapının tüm düzeylerinde (iktisadi, politik, ideolojik) vuku bulan ilişkilerin kurumsallaşmasıyla oluşan yapısal biçimlerde yaşanacak paralel bir dönüşümün buna eşlik etmesi gerekecektir.

Bu kesimde ilk olarak 1980'li yıllarla birlikte küresel ölçekte yaşanan dönüşümün izleri, emek sürecinin doğasında ve bununla bağlantılı olarak birikim rejiminde yaşanan gelişmeler üzerinden takip edilecek; toplumsal ilişkilerin ve kurumların düzenleniş biçimindeki değişiklikler de bu gelişmeler ile bağlantısı üzerinden anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Ardından bu dönemde uluslararası işbölümünün genel yapısı incelenecek; son olarak ise Türkiye'de sermaye birikiminin dinamikleri, büyüme tarzında ortaya çıkan radikal değişiklikler üzerinden ele alınacaktır.

3.1.1. Post Fordizm: Esnek Birikim, Neoliberal Düzenleme

Post-Fordizm, düzenleme tarzının realize olduğu yapısal biçimlerin her birinde çok kapsamlı bir yeniden yapılanmayı içermektedir. Ancak ücret ilişkisinin yapısı ile üretim süreci ve emek piyasalarında gözlemlenen dönüşüm bu tezin konusu bakımından merkezi önemi haizdir. Bununla birlikte toplumsal ilişkilerin ve kurumların düzenlenmesinde devletin rolü de, yapısal biçimler içinde devlet biçiminin ayrıcalıklı yeri nedeniyle inceleme konusu yapılması gereken bir başka kategori olarak öne çıkmaktadır. Anılan sebeplerle bu başlık altında incelenecek kategoriler ifade edilenlerle

sınırlandırılmıştır. Düzenleme tarzının diğer unsurlarıyla ilgili gelişmelere ancak bu kategorilerle bağlantılı oldukları ölçüde değinilecektir.

1970’li yıllarla birlikte kapitalist merkezde üretkenlik artışlarındaki yavaşlamaya bağlı olarak artan üretim maliyetleri, refah devletinin emek gücünün yeniden üretiminin koşullarının sağlanmasına dönük harcamalarıyla birlikte, üretimin uluslararasılaşmasını tetiklemiştir (Topak, 2012, s. 132). Yukarıda bu durumun nedeninin, güçlü bir örgütsel gelenek ile bu geleneğin tarihsel kazanımları olarak değerlendirilebilecek yapısal biçimlerin söz konusu olduğu kapitalist merkezlerde reel ücretlerin düşürülmesi zor olduğundan, sermayenin emek gücünü daha düşük ücretler karşılığında daha uzun saatler çalıştırabilmenin farklı yollarını aramaya yönelmesi (Özdemir, 2004, s. 153) olduğu belirtilmiştir. Üretimin uluslararasılaşması, Fordist üretim sürecinin “tasarlama, yöntemlerin organizasyonu ve mühendislik”, “kalifiye işçi gerektiren kalifiye üretim” ve “ustalık gerektirmeyen işler ve montaj” birimlerinden oluşan üç aşamalı yapısı sayesinde mümkün olmuştur (Lipietz, 1993, s. 73-74). Bu üç aşamaya denk düşen birimlerin coğrafi olarak ayrılma olanağı üzerinden Fordist birikim rejimi (mekânda) yeniden örgütlenmiş; üçüncü aşama (ustalık gerektirmeyen işler ve montaj) sendikal gelenekleri zayıf olan çevresel formasyonlara kaydırılarak (Arın, 1985, s. 137; Öngen, 1994, s. 308; Sönmez, 2016, s. 52); bu ülkelerde çeşitli geriletici norm ve uygulamalar yerleştirilmiştir (Harvey, 2014, s. 171). Üretimin uluslararasılaşması süreci sayesinde büyük bir sanayileşme atılımı yapan bu ülkeler, “Yeni Sanayileşen Ülkeler” (YSÜ) olarak adlandırılmıştır.

Sermayenin kapitalist merkezde, Keynesyen Refah Devleti içinde kurumsallaşmış bulunan korporatist yapının önemli bir bileşeni olan sendikal hareketin varlığı karşısında krize ilk tepkisi bu olsa da (Fordist üretim sürecinin üçüncü aşamasının kapitalist çevreye transferi) 1980’li yıllarla birlikte, içeride yerleşiklik kazanmış kurumlarda esaslı bir yapısal dönüşüm gündeme gelmiştir. Kâr oranlarının düşmesinin sebebi olarak ücretlerin yüksekliği ve istihdam ilişkisinin “katı” olması gösterildiğinden (Özdemir, 2004, s. 145) yapısal dönüşüme tâbi tutulacak alanlar da öncelikli olarak emek gücü piyasaları, üretim süreci ve korporatist yapı olmuştur. 1979’da Thatcher (Birleşik Krallık) ile başlayıp 1981’de Reagan (ABD) ile süren ve devamında bütün

dünyada hâkim hale gelen neoliberal programın (Balseven & Önder, 2009, s. 81) ilk hedefleri de bu doğrultuda; emek piyasasındaki katılığın tasfiyesiyle birlikte yüksek ücretlerin sebebi olarak görülen sendikal yapının endüstriyel ilişkilerden dışlanması olmuştur. Bu kapsamda taşeronlaştırma, sendikasılaştırma ve atipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşması bir arada gelişmiş (Özügür, 2003b, s. 62); ilerleyen dönemle birlikte geçici, kısmi zamanlı işler ile düşük ücret ve yüksek çalışma saatleri üretim sürecinin ve emek piyasalarının genel bir özelliği haline gelmiştir (Harvey, 2014, s. 171). Emek piyasalarında yaşanan bu dönüşüm ile emek gücünün talep kaynağı değil de bir maliyet unsuru olarak kavramsallaştırılması arasında belirgin bir korelasyon söz konusudur (Özdemir, 2004, s. 150). Neoliberal dönemde çeşitli ülkeler tarafından benimsenen emek piyasası stratejilerinin tamamı için ortak olan noktalardan birisi de toplu pazarlık kurumunun önemini ve ağırlığını kaybetmesidir (Özdemir, 2004, s. 150). Bu kapsamda korporatist yapı dönüşüme uğratılmış, sendikaların temsil yetkileri sınırlandırılarak, meşruiyeti sorgulamaya açılmıştır (Topak, 2003, s. 357-358).

1960'lı yıllarda Japonya'da uygulanmaya başlanmış olan; yalın yönetim / üretim, Post-Fordizm, esnek üretim ve Toyotizm gibi çeşitli kavramlarla ifade edilen üretim sisteminin,⁸² 1980'li yıllarla birlikte başta ABD ve İngiltere olmak üzere bütün dünyaya yayılmaya başlaması da (Silver, 2012, s. 30) bu gelişmelerle birlikte değerlendirilmelidir.

Yalın üretim, hem teknik işbölümü hem de sosyal işbölümü düzeyinde yeni örgütlenme biçimlerini ifade eden bir kavramdır. Teknik işbölümü açısından bu sistemde, emek piyasalarında geliştirilmek istenen esneklik uygulamaları ile birlikte Fordist üretim süreci örgütlenmesine mündemiç, sermayenin daha üretken kullanılabilmesinin önünde bir engel teşkil eden çelişkileri ortadan kaldırmaya dönük bir üretim örgütlenmesi kurgulanmıştır (Savran, 2007, s. 146). Yalın üretimle ortadan kaldırılması hedeflenen bu çelişkilerden ilki; farklı iş istasyonları arasındaki tempo ve ritim farklılıklarının neden olduğu ölü zaman sorunudur. İkincisi, vasıfsızlaştırmanın bir sonucu olarak işçinin bilgi

⁸² Burada açıklanmaya çalışılan üretim sistemini başkaca bir çağrışıma imkân tanımadan belirten bir kavram olması sebebiyle, bunlar arasından “yalın üretim”i kullanmak tercih edilmiştir.

ve deneyiminden yararlanılamamasıdır. Üçüncüsü ise farklı iş istasyonları arasında ortaya çıkan hız farklılıklarını engeleyebilmek adına üretimin daima bir miktar stok ürün yedeğiyle sürdürülmesi ve kalite kontrolün ayrı bir departman olarak kurgulanmış olması nedeniyle uzun süre defolu ürün üretilmesi ihtimalinden kaynaklanan israf sorunlarıdır (Savran, 2007, s. 147-149).⁸³

Yalın üretim modelinde bu çelişkilerin ortadan kaldırılabilmesi adına geliştirilen metodların başında “just-in-time” (tam zamanında) olarak ifade edilen model gelmektedir. Bu aynı zamanda belki de yalın üretimin en popüler metodlarından. just-in-time sisteminin temel özelliği, üretimin stoksuz yapılmasıdır (Swyngedouw, 1986). Bu durum hem depolama masraflarını büyük ölçüde düşürür, hem de stoklar sebebiyle oluşan dağınıklığın toparlanması için harcanacak emek zamanının israfını engeller (Savran, 2007, s. 149-151). Öte yandan stoksuz üretime geçilebilmesinin iki temel koşulu olduğu ileri sürülebilir. Bunlardan ilki işten çıkarma maliyetlerinin düşük olması ve esnek istihdam tekniklerini mümkün kılan hukuksal düzenlemenin mevcut olmasıdır. Zira talepte ortaya çıkacak dalgalanmalara karşı stok mevcudunun olmaması nedeniyle, istihdam edilen işçi sayısının kolayca artırılıp azaltılabilmesi gerekecektir. Diğer koşul ise devamlı bir grev tehdidinin, dolayısıyla güçlü bir işçi sınıfının ve sendikal hareketin olmamasıdır. Bunun nedeni kolaylıkla greve çıkılabilecek hukuki düzenlemelerin ve yaygın bir grev hareketinin olduğu bir dönemde stoksuz üretimin sermaye açısından bir hayli riskli olmasıdır.⁸⁴ Görüldüğü gibi sendikal hareketin zayıflatılması, esnek üretim modeline geçiş yapılabilmesinin koşullarından birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

⁸³ Elbette ne Fordist üretim modelinin üretkenlik bakımından içerdiği çelişkiler ne de yalın üretim modelinin ortadan kaldırmayı hedefledikleri bu paragrafta ifade edilenlerle sınırlıdır. Konunun genişliği nedeniyle burada yalnızca belli başlı çelişkilere değinilmiştir.

⁸⁴ Fordizmde kitlesel üretimin yüksek miktarda stoklarla yapılmasının sebeplerinden birisi de bu olmalıdır. Öte yandan Fordizmde stoklu üretim bir zorunluluk olmanın yanı sıra sermayeye dönemsel olarak talepte yaşanan düşüşlerde stokların işçilerin grevleri ile eritilmesi imkanını da tanıyordu. Hatta bu sebeple zaman zaman işverenler grevleri fırsat olarak görebiliyorlardı. Zira, iş güvencesi nedeniyle işten çıkarma maliyetleri hayli yüksekti. Bu sebeple grev sırasında ücret ödeme yükümlülüğünün ortadan kalkmasıyla biriken stoklar herhangi bir ücret maliyeti olmaksızın eritilebiliyordu.

Yalın üretimle getirilen bir başka yenilik, Fordizmle birlikte emek sürecinden dışlanan “işçinin bilgi ve deneyimini” yeniden sürece katmak olmuştur (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 59). Bu, “Toplam Kalite Yönetimi” (TKY) olarak adlandırılan ve üretimin takımlar ve kalite çemberleri halinde yürütülmesine dayanan bir sistem ile mümkün olmaktadır. Üretim sürecinde az vasıflı ya da vasıfsız bir işçi bile, bizzat üretimin merkezinde yer alması sebebiyle önemli bir deneyim ve gözleme dayalı bilgi biriktirmektedir. TKY sisteminde, işçilerin fabrikada “problem çözme gruplarına, öneri sistemlerine ve kalite çemberlerine katılarak”; ürün kalitesiyle, üretim sürecinin organizasyonu ve çalışılan ortamla ilgili önerilerde bulunup sürekli iyileştirmeler yapmaları istenmektedir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 59). Söz konusu birikim böylelikle emek sürecinin yoğunlaştırılmasına hizmet etmekte; ironik şekilde işçi bizzat kendi önerileriyle kendi çalışma temposunu arttırmaktadır.

TKY'nin bir diğer işlevi de işçilerin işletmeye aidiyet duygusunu güçlendirmesidir. Yaratılan ideolojik ortam içinde işçi, işyerinde sözünün dinlendiği, üretim sürecine doğrudan müdahalede bulunabildiği gibi bir yanılsamaya kapılmaktadır. İşletmenin aldığı “kalite” ödüllerinde başarı, sözde işçilere maledilerek işveren ve işçilerinden müteşekkil bir “aile” oluşturulmak istenmektedir. Diğer işletmelerle girilen rekabete işçileri de katmayı bir şekilde başaran sistem sayesinde sınıf çelişkileri de görünmez kılınmaktadır.⁸⁵

Görüldüğü üzere yalın üretim, üretim hattına ilişkin geliştirdiği yeni usul ve metodların yanında, TKY sistemi ile üretim hattının dışına ilişkin de çok büyük bir değişiklik getirmektedir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 59). Üstelik bu durum, işçiyi çalışma saatleri dışında üretim sürecinin iyileştirilebilmesi ile ilgili kafa yormaya sevk edebildiği ölçüde, boş zamanı da sermaye için harcanan bir süreye dönüştürmektedir.

⁸⁵ Bu noktada çeşitli politik unsurlarla da devamlı suretle tahkim edilen bu ideolojik ortamın, işçilerin yaşadıkları maddi gerçeklik karşısında her an parçalanma ihtimaliyle karşı karşıya olduğu belirtilmelidir. Ancak önemli olan bu parçalanmanın yapılaşabilmesidir. Bu ise ancak pratik (eylem / mücadele) içinde söz konusu olabilecek bir durumdur (Marx & Engels, 2013).

Bu anlamıyla sistem “işçinin ruhunu fethetmenin bir aracı” haline gelmektedir (Savran, 2007, s. 155).

Tıpkı just-in-time sisteminde olduğu gibi TKY sistemine geçilebilmesinin de koşullarından birisi, işçi sınıfı hareketinin zayıf durumda olmasıdır. Zira işçinin kendi çalışma koşullarını ağırlaştırma yollarını bizzat kendisinin keşfetmesini imkân dahilinde sokabilecek bir rıza üretimi; ancak sınıfsal çıkar nosyonunun büyük ölçüde ortadan kalktığı bir ideolojik hegemonya ve dolayısıyla işçi sınıfının bu nosyonu yaşatabilecek örgütler ve kurumlardan yoksunlaşmış olduğu bir maddi zemin dâhilinde söz konusu olabilecektir. Neoliberalizmin esnek birikim rejiminin inşası sürecinde, işçi sınıfı hareketine ve sendikal yapıya yönelik başlattığı kapsamlı saldırının sebeplerinden birisi de teknik işbölümündeki düzenlemenin hayata geçirilebilmesinin koşullarının yaratılmasıdır.

Buraya kadar esnek birikim rejiminin açıklanması bakımından merkezi önemi haiz yalın üretimin, teknik işbölümü düzeyinde geliştirdiği yeni metodlar ve sistemlere ilişkin genel bir açıklama yapıldı. Bu üretim yapısının sosyal işbölümü düzeyinde ortaya çıkardığı yapısal dönüşüm ise en soyut düzeyde iş gücünün ve işyerinin parçalanması sürecinden müteşekkildir.

İşçi kolektifinin “çekirdek” ve “çeper” olarak en az iki parçaya ayrılacak şekilde toplumsal olarak katmanlaşmış olmasını ifade eden iş gücünün parçalanması olgusu, işyerinin parçalanması olgusu ile birleşmediği takdirde aslında büyük ölçüde teknik işbölümü düzeyinde gerçekleşmektedir. Çekirdek; kadrolu (belirsiz süreli sözleşmeyle çalışan) bu nedenle iş güvencesi ve ücretler bakımından görece olarak iyi durumda olan işçi kesimine denk düşmektedir. Buna karşılık çeper ise esnek istihdam modellerinden biriyle, söz gelimi yarı zamanlı veya kadrosuz (belirli süreli sözleşmeyle) çalışan ya da taşeron işçisi konumunda olan ve bu nedenle iş güvencesi ve ücret bakımında görece olarak kötü durumda olan işçi kesimini ifade etmektedir (Harvey, 2014, s. 171-174). Bu durum işçilerin sendikalaşmalarının önündeki en büyük engellerden birisidir.

Esnek birikim rejimiyle birlikte iş gücünü parçalayan tekniklerden bir diğeri de ücretin bireyselleştirilmesidir (Savran, 2007, s. 157). Çeşitli performans kriterlerine göre

ücretlerin amirler tarafından belirlenmesini öngören bu tür uygulamalarla, işçilerin birbirlerini çıkarları doğrultusunda birlikte örgütlenilebilecek bir paydaş olarak değil de alt edilmesi gereken bir rakip olarak görmeleri sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu uygulamaların da işçilerin örgütlenmelerine doğrudan doğruya engel teşkil ettiği ileri sürülebilir.

İşyerinin parçalanması ise bazen (taşeron sisteminde olduğu gibi işgücünün parçalanması olgusu ile birleşerek) aynı işyerinde farklı patronlar tarafından işçi çalıştırılması biçimde; bazen de üretimin mekanının fiziksel olarak bölünmesi biçiminde ortaya çıkabilir. Hiç kuşkusuz her iki durumda da işçilerin büyük kitleler halinde tek bir patronla karşı karşıya gelmesini engelleyerek, örgütlenme güçlerinin kırılması temel hedefler arasındadır (Harvey, 2014, s. 176-177).

Fordist dönemde tekelci sermayenin genel eğilimlerinden birisi, nihai ürünün üretilmesinde girdi olarak kullanılan ürünlerin üretimini de giderek kapsacak bir “dikey bütünleşme” atılımı yapmak olmuştur. Post-Fordizmle birlikte bu eğilim tamamen ortadan kalkmamakla birlikte, üretim mekanının fiziksel olarak bölünmesine karşılık gelen tam karşıt yönde bir eğilimin de aynı anda giderek yaygınlaşması söz konusudur. Bu eğilim, önceleri işletme içinde yürütülmekte olan faaliyetlerin bir kısmının ayrılarak dışarıya verilmesidir. Böylelikle tekelci sermaye gruplarının her birinin etrafında “geniş bir tedarikçi zinciri” biçiminde yapılanmış, küçük ve orta boy işletmelerden (KOBİ) müteşekkil bir “yan sanayi” oluşmasına neden olmaktadır (Savran, 2007, s. 158).⁸⁶ Bu tedarikçi KOBİ’ler genellikle sermayenin sendikalaşmayı daha kolay engellediği işletmelerdir. Bu sebeple ücretler ve yan ödemeler daha düşüktür (Savran, 2007, s. 158-159).

Yalın üretimle ilgili belirtilmesi gereken son bir husus, neoliberal dönemde bu modelin tüm ülkelerde, tüm bölgelerde, tüm sektörlerde ve tüm işletmelerde gelişmemiş, hegemonik hale gelmemiş olduğudur. Aynı şekilde, Fordist dönemde de Fordist üretim modelinin benzer bir hâkimiyet kuramadığını belirtmek gerekir (Harvey, 2014, s. 217).

⁸⁶ Ülkemizde otomotiv sektörünün örgütlenmesi, bu eğilime iyi bir örnektir (Savran, 2007, s. 158).

Bugün Dünya'nın dört bir yanında, özellikle de kapitalist merkezlerde Fordist modelde üretime devam eden çok sayıda işletme varlığını sürdürmektedir. Ancak bunlar, (yalın üretimin belirli veçhelerini ifade eden) yeni teknolojik ve organizasyonel gelişmelerle çeşitli biçimlerde eklemlenmiş bulunmaktadır.

Post-Fordist esnek birikim rejiminin gelişmesiyle birlikte küresel düzeyde gelişen olgulardan birisi de finansallaşma olmuştur. 1972'den bugüne gelişmekte olan finansal sistemler, küresel güç dengelerini derinden etkilemiş, bankacılık ve finans sektörünün özerkliği çok büyük oranda artmıştır. Dünya finans sisteminin eşgüdüm kabiliyetlerinin artışıyla birlikte ulus devletlerin sermaye hareketlerini, dolayısıyla kendi maliye ve para politikalarını belirleme kapasitesi ciddi şekilde aşınmıştır (Harvey, 2014, s. 188-189). 1971 yılında Bretton Woods Anlaşmasının çöküşüyle birlikte ulus devletler, giderek artan şekilde sermaye akımlarının etkisi ve kurumsal yöntemler vasıtasıyla finansal disiplin mekanizmalarının tutsağı haline gelmiştir (Harvey, 2014, s. 189).

Kuşkusuz Post-Fordizmde devlet biçiminin dönüşümü, yalnızca giderek artan finansallaşma nedeniyle ulus devletlerin ulusal ölçekli düzenleme kapasitesinde ortaya çıkan zaafiyetle sınırlı olmamıştır. 1974 krizinin önemli nedenlerinden birisinin kamu harcamalarının çok yüksek bir aşamaya varmış olması olduğunu ileri süren neoliberal program, devletin küçültülmesi gerektiğini savunmuştur. İdeolojik alanda “ceberrut devletin” bireysel ve toplumsal yaşamın her alanına müdahale ederek sivil topluma yaşam alanı bırakmadığı tespitlerini içeren argümanlarla birlikte, kamu hizmetlerinin piyasaya açılması, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi gibi önemli hedefler gündeme alınmıştır (Topak, 2003, s. 358). Nasıl endüstriyel ilişkiler sendikalardan arındırılmak isteniyorsa, toplumsal alan da kamusalıktan arındırılmalıdır (Özğürlü, 2000, s. 143). Devlet, emek gücünün yeniden üretiminin koşullarını sağlama görevinden azad edilmek istenmektedir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 60). “Risk gruplarına bilgi ve beceri edindirmeden, kadının kalkınma sürecine katılımına, yoksullukla mücadeleden, afet yardımlarına, birçok alanda etkinlik gösteren” sivil toplum kuruluşları (STK) (Özğürlü, 2003b, s. 157), bu görevi büyük ölçüde devralmış

gözükmektedir.⁸⁷ Neticede devletin çekildiği toplumsal yaşamın tüm alanlarında, değer biçimin ve dolayısıyla piyasa mantığının hâkim olmaya başladığı bir metalaşma süreci ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü üzere neoliberal ideoloji, “toplumdan bireye ve devletten piyasaya geçiş sürecini hedef almaktadır” (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 52). Bu süreçten geriye kalan toplumda artık sınıfların önemini kaybettiği iddia edilmektedir. Sınıfsal aidiyet; tıpkı toplumsal cinsiyet, etnik köken, din, inanç, yaşam tarzı ve siyasi düşünce gibi ve bunlarla eş konumda bir “kimlik alanı” olarak tahayyül edilmektedir (Özuğurlu, 2000, s. 143).

3.1.2. Neoliberal Dönemde Uluslararası İşbölümü

Bu bölümün başında 1970’li yıllarda merkez kapitalist ülkelerde Fordizmin yapısal krizinden çıkış için verilen ilk tepkinin Fordist üretim sürecinin vasıf gerektirmeyen montaj aşamasını çevre ülkelere kaydırmak olduğu; bu gelişmeyle birlikte bu ülkelerde Taylorist ve Fordist emek süreci örgütlenmesini esas alan sanayileşme girişimlerinin başladığı (Özdemir, 2004, s. 136) belirtilmişti. Her ne kadar söz konusu süreç “Fordizmin çevreye genişlemesi” gibi bir tabirle açıklanıyorsa da burada, Fordist emek sürecinin transferinin, Fordist yapısal biçimler olmaksızın gerçekleştiği belirtilmelidir. Hatta ithal ikameci modellerin geçerli olduğu ülkelerde önceden kurumsallaşmış bulunan Fordizme benzer yapısal biçimler, bu sürece engel teşkil edecek unsurlar olarak görülmüştür (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 75). Bu nedenle bu ülkelerde neoliberal dönemle birlikte politik güç dengeleri ve verili yapısal biçimler de dönüşüme uğramıştır.

Birinci nesil YSÜ’ler, Fordizmin merkezi formasyonlarda gelişiminde olduğu kadar temel benzerlikler göstermemişlerdir (Arın, 1986, s. 90-91). Lipietz (1993, s. 73-76), çevrenin sanayileşmesini iki farklı biçim üzerinden kavramlaştırır: “Kanlı Taylorizm” ve “Çevresel Fordizm”. Her iki biçim de geleneksel mallar yerine sanayi mallarının

⁸⁷ Özellikle Türkiye gibi çevresel formasyonlarda, STK’ların yanında cemaatler ve tarikatlar gibi dini oluşumların da bu alanda önemli bir yer işgal ettiği ifade edilmelidir.

ihracatına yoğunlaşma anlamında “ihraç ikamesi”ne dayanan birikim rejimlerini esas almaktadır ve tarihsel şekillenmelerinde merkezi Fordizmin krizinin yanında ithal ikameci stratejilerin krizi de etkili olmuştur (Arın, 1986, s. 98).

Kanlı Taylorizm, merkezin sanayi üretiminin emek yoğunluğu en yüksek bölümlerinin çevreye kaydırılması ile biçimlenmiştir (Arın, 1986, s. 100).⁸⁸ Üretim taylorize edilmiş; fakat aynı oranda mekanize edilmemiştir (Lipietz, 1993, s. 74-75). Dolayısıyla bu birikim rejiminin “Fordist” olarak adlandırılması mümkün gözükmemektedir.

Belirtilmelidir ki “bir toplumsal formasyonda belli bir birikim rejiminin yerleşmesinde ve kapitalist dönüşümlerde asıl belirleyici özgül toplumsal formasyonun iç çatışmaları ve çelişkileridir” (Arın, 1986, s. 89-90). Azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesi incelenirken tüm farklı biçimler için bu husus göz önünde bulundurulmalıdır. Kanlı Taylorizmin bir ulusal formasyonda yerleşebilmesi için de sermayenin farklı fraksiyonları arası hegemonya mücadelesinde ihracata dönük üretim yapabilecek bir sanayi sermayesinin hâkim pozisyona geçmesi (Arın, 1986, s. 99); işçi sınıfının örgütlülük düzeyinin ve siyasal iktidar içinde temsiliyetinin zayıf olması gerekmektedir.

Bu birikim rejiminde sermaye malları maliyetinden kurtulunur ve üretim yüksek çalışma saatleri, düşük ücretler ile güvencesiz çalışma koşulları üzerinde yükselir. Birikim rejiminin karakteristik üretim süreci, tekstil ve elektronik gibi sektörlerde ortaya çıkmıştır. “Serbest bölgeler” Kanlı Taylorizmin en somut örnekleridir ve ürünler genellikle merkeze yeniden ihraç edilmektedir (Lipietz, 1993, s. 74-75).

Kanlı Taylorizm, ancak emek gücünün güçlü bir baskı altında tutulması yoluyla sürdürülebilmiştir. Tek tek kapitalistler açısından kârlı bir üretim olsa da genişletilmiş yeniden üretimin sınırları fazlasıyla dardır, zira merkezi üretimin bir parçası olarak esasen küçük bir paya sahiptir. Yaratılan artı değer, taşeron konumundaki yerel sermayeler tarafından yabancı sermayeyle paylaşıldığından, kârın tümüyle ulusal ekonomiye aktarılması mümkün değildir (Arın, 1986, s. 101). Söz konusu dezavantajlar ve kırılganlıklar, istikrar kazanmış bir birikim rejiminin oluşmasının önünde engel

⁸⁸ Kanlı Taylorizm’in ilk örnekleri (bunlarla sınırlı olmamak üzere) İspanya, Güney Kore, Meksika, Brezilya, Güney Kore, Tayvan, Hong-Kong, Singapur ve Fas’tır (Arın, 1986, s. 100).

olarak yükseldiğinden, Kanlı Taylorist stratejileri benimseyen ulusal formasyonlar, zamanla daha zengin bir birikim rejimi olan Çevresel Fordizme geçmeyi denemişlerdir (Arın, 1986, s. 101).⁸⁹

Çevresel Fordizm, hem Taylorist emek süreci hem de Fordist otomasyona dayalı bir yoğun birikim ve pazarların büyümesi üzerine kurulu bir modeldir. Merkezi Fordizmden esas olarak kalifiye istihdam konumlarının (özellikle mühendislik) yokluğu ile ayrılır (Lipietz, 1993, s. 75- 76). Kanlı Taylorizmin aksine (teknolojik yatırım mallarının temini gerekliliği nedeniyle) ciddi ölçüde birikmiş sermayeye ihtiyaç duyulduğundan, ancak belirli ölçüde kapitalistleşmiş ve sanayileşmiş, iç pazar potansiyeli yüksek ülkeler Çevresel Fordizme geçmeyi başarmışlardır. Üretimin teknolojik mekanizasyonunun yanında ücret düzenlemeleri ve tüketim tarzı bakımından da merkezi Fordizmle kısmi benzerlik göstermektedir (Arın, 1986, s. 102).

Çevresel Fordizm, ithal ikamesi ile ihracat ikamesinin özgül bir bileşimine dayanmaktadır. İthal ikamesi, üretim sürecinin önceki halkalarına doğru, montaj aşamasından parça üretimine ve hatta makine üretimine doğru genişler. Fakat bu genişlemenin sonucunda ithal ikamesine dâhil edilen yeni çıktıların üretiminde ölçek ekonomilerinden yararlanmak suretiyle verimliliğin artırılması baskısı, iç pazarın dar sınırlarını aşma ve ihracata yönelme zorunluluğunu ortaya çıkarır (Arın, 1986, s. 103).

Üretimin yöneldiği pazarlar çeşitlilik gösterir. Nihai iç talep, ithal ikamesi, sınai yeniden ihracat oranlarının durumu ya da serbest ticaret ile korumacılık arasındaki denge, düzenleme tarzında farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Lipietz, 1993, s. 75-76). Öte yandan, “Çevresel” de olsa Fordizmden bahsedebilmek için, iç piyasanın gelişmesinin birikim rejiminde gerçek bir rol oynaması gereklidir. Bu noktada belirtilmelidir ki, anılan oranların, düzenleme tarzlarıyla olan ilişkisi dolaysız değildir. Bu kompozisyon, işçi sınıfının ekonomik mücadelesindeki kazanımlarını, ücretlerin tekeli düzenlenmesinin realize olduğu yapısal biçimlere dönüştürebilmesini kolaylaştırarak veya zorlaştırarak etkide bulunur.

⁸⁹ Bu ülkelerin başlıcaları, İspanya, Portekiz, Brezilya, Meksika ve Güney Kore’dir (Arın, 1986, s. 102).

Bu birikim rejiminin temel çelişkisi hem ithal ikameci politikaların hem de ihracata dönük bir ekonominin belli ağırlıklarda temsil ediliyor olmasıdır. Bu dengenin konjonktürel eğilimlerin iyi hesaplandığı bir devlet müdahalesi ile durmaksızın gözetilmesi ve planlanması gerekmektedir (Arın, 1986, s. 103). Çevresel Fordist rejimlerde sanayileşmenin çok büyük miktarda dış kredilerle finanse edilmek zorunda olunması da bir başka istikrarsızlık kaynağı olarak belirlemektedir. Bu sebeple 1970’li yılların sonuna gelindiğinde uluslararası borç krizinin en çok sarstığı ülkeler, bu birikim rejimini benimseyenler olmuştur (Arın, 1986, s. 104).

1970’li yıllarla birlikte ortaya çıkan ilk kuşak YSÜ’lerin izlediği iki temel birikim stratejisi böylece incelenmiş oldu. Ancak YSÜ’lerin bugüne kadar benimsediği büyüme tarzlarının bunlarla sınırlı olmadığı, zaman içinde bu gruba sonradan katılan ülkelerin değişen küresel koşullarla da birlikte bu stratejilerin çeşitliliğini arttırmış oldukları belirtilmelidir.

Üretim sürecinin farklı aşamalarının uluslararası mekânda yeniden örgütlenmesi, küresel bir olgu haline gelmeye başladığında YSÜ’ler, neoliberal düşüncenin uluslararası temsilcileri tarafından kapitalist yollarla kalkınmanın mümkün olduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 73). Zira “ucuz emek cenneti” olarak görülen bu ülkeler hızla dünya piyasalarında merkez ülkelerle rekabet edebilecek bir konuma erişmişlerdir. Elbette bu konumun bedeli geniş emekçi kitlelerin vahşi çalışma koşulları altında hayatlarını tüketmeleri ve ulusların artan iktisadi ve siyasal bağımlılıkları olmuştur.

Çevresel formasyonların belirli bir kısmında gözlemlenen söz konusu dönüşümün ortaya çıkardığı durumlardan biri, bu ülkelerde sermayenin talepleri ve ihtiyaçlarının devlet iktidarındaki temsiliyetinin oldukça sürtünmesiz şekilde gerçekleşmeye başlamasıdır. Üstüne üstlük bu, daha önce olduğu gibi gizlenmesi gereken bir durum olarak algılanmamakta, övünç sebebi olarak görülmektedir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 70-71). Bu övgüye mazhar olabilmeyi sağlayan yükümlülükleri yerine getirebilen yöneten sınıfların olduğu çevre ülkeler yüksek düzeyde üretkenlik artışı sağlayabilmişlerdir. Çok uluslu şirketlerin üretimlerini kaydıracakları ülkeleri seçerken bu yükümlülüklerin yerine getirilme durumunun yanı sıra dikkat ettikleri bir

diğer husus da yerel burjuvazinin uluslararası sermaye ile işbirliği yapma temayülü olmuştur. Zira çok uluslu şirketler bu ülkelerdeki doğrudan yatırımlarını komprador burjuvazi ile çeşitli ortaklıklar kurmak suretiyle gerçekleştirmişlerdir. Bu vesileyle çevre ülkelerin devlet iktidarı içinde temsil kabiliyeti de edinmişlerdir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 73).

3.1.3. Neoliberal Dönemde Türkiye’de Birikimin Dinamikleri

Yukarıda bir çevre ülkede kurumsallaşmış bulunan Fordizme benzer yapısal biçimlerin, bu ülkenin bir YSÜ’ye dönüşmesi önünde engel teşkil edebileceği belirtilmişti. 1970’li yıllarda Türkiye ithal ikameci birikim stratejisi ile birlikte Fordizme özgü yapısal biçimlerin çeşitli varyantlarını ithal etmiş bulunuyordu. İşçi sınıfı görece yüksek bir örgütlenme düzeyini yakalamıştı ve hatta bu örgütler gitgide radikalleşme eğilimi göstermekteydi. Bu durum gelişmiş sektörlerde ve bölgelerde ücret katılıkları ile kısmı iş güvencesine neden olmuştu (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 77). İthal ikameci stratejinin yerleşiklik kazanması ve hızlı kentleşme olgusu ile birlikte ücretliler tarafından gerçekleştirilen tüketim, birikim rejimi açısından önemli bir rol oynamaktaydı.

İthal ikameci modelin krizinin ardından Türkiye, 1980’li yıllara yeni bir birikim rejiminin arayışı içinde girmiş; bunalımın sebebinin içe dönük kalkınma stratejisi ve dışa açılmama olduğu tespiti yapılmıştır. Uluslararası sermayenin DB ve IMF gibi kurumlar aracılığıyla önerdiği yeni ekonomik modele geçişin koşullarını belirleyen ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanarak ilan edilen ve ancak 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile etkili bir uygulama evresine geçilebilen ekonomik istikrar programı (Boratav, 2015, s. 150), tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçmiştir. Söz konusu programda benimsenen yeni ekonomik modelin hedefleri, devletin ekonomideki payının küçültülmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi gibi neoliberal önlemlerin hayata geçirilmesi ile ücretlerin düşürülmesi ve devalüasyon yoluyla dışarıyla rekabet edebilecek bir yatırım ortamının koşullarının oluşturulması olarak belirlenmiştir (Yeldan, 2016, s. 44). Bu kapsamda ihracata yönelik imalat sanayi ve ticari hizmetlerin görece önemi artmıştır.

1980-1987 arası dönemde bu programın en başarılı ayağı ücretlerin düşürülmesi olmuştur. Söz konusu başarı, askeri darbeye birlikte devletin zor aygıtı devreye sokularak işletilen kapsamlı bir yapısal dönüşüm sonrasında Fordist yapısal biçimlerin büyük bölümünün ortadan kaldırılmasıyla mümkün olmuştur. Nitekim bu dönemde ücretli emeğin sanayi katma değeri içinde payı, özel sektörde %27,5'ten, 1987'de %17'ye; kamu sektöründe ise %25'ten %13'e düşürülmüştür (Yeldan, 2016, s. 44).

Bu dönem içinde ihracat oranlarında da kısmi bir artışın yakalanmış olduğu belirtilmelidir (Arın, 1986, s. 113). İmalat sanayii reel ihracatı devletin ciddi bir denetim ve desteği altında %15 artmış, aynı zamanda ihracatın gayri safi milli hasıla içindeki payı da 1980'de %5,1 iken, 1988'de %12,8'e ulaşmıştır (Yeldan, 2016, s. 45). Ancak ihracat oranlarında ortaya çıkan tüm bu olumlu gelişmelere karşın ihracata yönelik sanayileşme modeli, yeterli bir sabit sermaye birikimi yaratılamamış olması sebebiyle başarılı olamamıştır. Bu durum 1988 yılına gelindiğinde modelin tıkanmasıyla sonuçlanmıştır.

Ancak tüm bu gelişmelere karşın Türkiye 1980'li yıllarda YSÜ'ler arasına katılma yolunu seçmemiş; "ihracat düsturu ile keskinleşmiş bir ithal ikameciliği sürdürme hevesini uzun süre yitirmemiştir" (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 78). Öte yandan bu dönemde söz konusu olan ithal ikamecilik, 1970'li yıllardaki eğilimin (Yeldan, 2016, s. 38) aksine derinleşmekten vazgeçmiş bir görüntü sergilemekteydi. Bu durum toplam ithalat içinde yatırım malları ve ara mallarının en önemli bölümü teşkil etmesine sebep olmuştur.

Türkiye'de sanayi burjuvazisi 1990'lı yılların ortalarına kadar ithal ikameciliğin ihracata dönük yeni bir biçimini geliştirmeyi hedeflemişlerdir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 80). 24 Ocak programı ve sonrasında gündeme gelen yapısal uyum programlarına rağmen, sanayiciler ihracata-dönük sanayileşmeye geçişin gerekliliklerini yerine getirmemişler; söz gelimi dikey hiyerarşi koşullarında çok uluslu şirketlerle eklemlenme ve bu kapsamda emek yoğun sektörlere yatırım yapma gibi adımlar atmamışlardır (Ansal ve diğerleri, 2000, s. 70).

1989 yılında ihracata dayalı ithal ikameciliğin iktisadi sınırlarına ulaşması (Boratav, 2015) sonucu ortaya çıkan tıkanıklık, sanayinin yapısal dönüşümünü finanse edebilmenin önünü açacak bir girişim olarak pazarlanan “finansal liberalizasyon” ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu gelişmeyle birlikte Türkiye küreselleşme sürecinde yeni bir döneme girmiş, bütünüyle “dışa açık bir makroekonomi” olarak yapılanmıştır (Yeldan, 2016, s. 39-40). Öte yandan iddia edilenin aksine finansal liberalizasyon sonucunda sanayi yatırımlarının iç kaynaklardan finanse edilebilmesi mümkün olmamış; ancak bu adım lüks malların ithali ve iç tüketimin artmasına neden olmuştur (Boratav, 2015, s. 177).

Türkiye’de 1980’lerden günümüze kadar sanayiciler zaman zaman artan eğilimlerle yabancı sermaye ile ortak yatırımlara girişmişlerdir. Ancak bu yatırımların büyük bölümü iç piyasaya dönük üretimi hedeflemektedir. Zira ithal ikameciliğin cazibesini ortadan kaldıracak esaslı bir yapısal dönüşüme girişilmemiş, aynı sebeple ihracatı caydırıcı çeşitli koşullar ortadan kalkmamış durumdadır (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 83). Ancak tüm bu belirlemelere rağmen özellikle 1994 krizinin ardından parça üreticisi olarak küresel meta zincirlerine⁹⁰ eklemlenme girişimleri artarak devam etmektedir. Emek gücünün bütünüyle güvencesiz, kuralsız ve aşırı sömürü koşullarında çalıştırıldığı bu sektörler özellikle Marmara Bölgesi’nde gelişmektedir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 84).

1994’te yaşanan kriz, Türkiye’de ihracata dönük ekonomi politikalarında yeni bir evreye geçilmesine vesile olmuştur. Söz konusu krizin yönetimi, IMF ile yürütülen yeni bir istikrar programı çerçevesinde sıkı para politikası uygulanması ve ücretlerin baskılanması suretiyle iç talebin daraltılmasına dayanmaktaydı (Yeldan, 2016, s. 51).

⁹⁰ Küresel meta zincirleri, küresel kapitalizmin üretim yapısını tanımlayan bir kavram olarak ortaya atılmıştır. Bu zincirlerde çokuluslu şirketler üretimin farklı kademelerini yerkürenin farklı bölgelerinde örgütler, yönlendirir ve planlarken, sosyal maliyet çevre ülke işçilerinin sırtına yüklenmektedir. Bu yolla çevre ülkelerin ucuz, örgütsüz ve güvencesiz emek gücü uluslararası sermayenin hizmetine sunulmaktadır (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 151). Küresel meta zincirlerinin kuramsal temelleri ile küresel fabrika rejiminin yapı ve mekanizmalarının incelenerek olgusal çehresinin ortaya konulduğu bir çalışma için bkz. Özüğurlu (2003a).

Bu çerçevede üretim süreci ve emek piyasalarında esneklik ve kuralsızlaştırma pratikleri de yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Özdemir, 2004).

1998-2001 yılları arasında Türkiye'nin de içinde bulunduğu az gelişmiş ülkelerin birçoğu Asya'da patlak veren finansal krizin etkisine girmiştir. Söz konusu krizin ardından 1998 yılından 2008 yılına dek IMF ile çok sayıda stand-by anlaşması yapılmış, dolayısıyla bu on sene boyunca Türkiye ekonomisi kesintisiz IMF programlarıyla yönlendirilmiştir (Boratav, 2015, s. 195-199).

Türkiye'de neoliberal yapılanma, 1980'li yıllardan günümüze dek ücretin milli gelirden aldığı payları azaltmıştır (Boratav, 2015). Sınıf hareketinin 12 Eylül'ün ardından yeniden bir toparlanma dönemine girerek yükseldiği 1988 yılından, hareketin geri çekildiği 1993 yılına kadar olan dönem bu genel eğilimin tersine döndüğü istisnai bir tarihsel kesit olmuştur.

2000'li yıllarla birlikte artık Türkiye ekonomisinin bütünüyle dış finansmana bağımlı hale geldiğini saptamak mümkündür. Enformel sektör giderek büyümekte, yedek işçi ordusunun emek piyasaları üzerindeki etkisi artmaktadır (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 89). Toplam işgücü içinde vasıflı işçilerin oranı büyük ölçüde azalmış, emek piyasaları homojen bir görünüm kazanmış, asgari ücret genel ücret haline gelmiştir. Sendikalaşma oranı hiç olmadığı kadar düşük seyretmekte, esneklik ve kuralsızlaştırma pratikleri yaygınlık kazanmaktadır. Tüm bu saptamalar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin bir YSÜ'ye dönüşme potansiyelinin hiç olmadığı kadar arttığını ifade etmek mümkündür (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 89).

3.2. NEO LİBERAL DÖNEMDE ÜCRETLERİN DÜZENLENME TARZI

1980 yılından itibaren birikim rejiminin artık kendini yeniden üretememeye başlamasının sonucu olarak düzenleme biçimlerinde ortaya çıkan değişimler (Arın, 1986, s. 105) içinde ücretlerin düzenlenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Fordist dönemin sosyo-teknik sistemini oluşturan kurumlar ve örgütler büyük ölçüde tasfiye edilmiş ya da işlevsiz hale getirilmiştir. Bu kesimde sosyo-teknik sistemin neoliberal düzenleme kapsamında nasıl bir dönüşüme uğratıldığı genel hatlarıyla ele

alınacaktır. Daha sonra ise 1980 sonrası Türkiye’de sosyo-teknik sistemin somut görünüşleri grevin hukuki düzenlenişi çerçevesinde irdelenecektir.

3.2.1. Neoliberal / Esnek Sosyo-Teknik Sistemin Genel Özellikleri

Fordist dönemde soyut emeğin toplumun kurucu unsurlarından birisi olarak kabul edildiği, emeğin anayasallaşması (Hardt & Negri, 2007) olarak tabir edilen bir dönüşümün yaşandığı ifade edilmişti. Hak nosyonu sosyal / kolektif içerik kazanarak anayasal düzenlemeye girmiş, “sınıflar adına hareket eden kolektivitelerin bir parçasını oluşturmak iddiasını taşıyan süljelerin taleplerinin toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edebileceği” anlayışı yerleşiklik kazanmıştı (Özdemir, 2006, s. 50). Bu durum üretimin sosyal demokratik söylemi ile hukuki söylemin eklemlendiği özgül koşulların ürünüydü.

Neoliberal dönemle birlikte ise bu anlayış tümüyle dönüşüme uğramış, hâkim söylem içinde sülje ile nesne yer değiştirmiştir. Öyle ki artık piyasa, topluma karşı korunmak üzere talepler üreten bir hak süljesi konumuna yerleşmiştir. Bu süreç, bir önceki dönemle karşıtlığı üzerinden “anayasasızlaştırma” olarak kavramlaştırılmaktadır (Özdemir, 2004). Emeğin anayasasızlaştırılmasıyla birlikte “toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edilemeyeceği” toplumsal olarak genel kabul görmektedir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 46). Bu türden bir ideolojik hegemonya dâhilinde tekil işçi, kolektif işçi ile bağı olmayan, tekil kapitaliste karşı sözleşme serbestisi içinde bireysel talepler ileri sürebilen bir birey olarak tahayyül edilmektedir.

Sermayenin emekle girdiği ilişkiyi soyutlama biçimindeki bu dönüşüm, emek piyasasında ve üretim sürecinde yaşanan maddi dönüşümün hem bir sonucu hem de bu dönüşümü mümkün kılan bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Yalnızca anayasal düzeyde değil toplumsal ve sınıfsal tahayyül düzeyindeki dönüşümü de kapsayan “emeğin anayasasızlaştırılması” süreci, ücretin talep kaynağı yerine uluslararası bir maliyet unsuru olarak kavramlaştırılmasıyla doğrudan bağlantılı olarak ortaya çıkan üretim ve tüketim normlarındaki dönüşümün gerekliliklerindedir (Özdemir, 2004, s. 182 - 183). Bu kapsamda neoliberal dönem, emek sermaye ilişkilerini çevreleyen korporatist yapının tüm Dünya’da çözülmeye uğradığı bir evre olmuştur. “Kuralsızlaştırma” (de-

regulation) ve “esneklik” söylemleri büyük bir itibar kazanmış, bu söylemlerin hayata geçirilebilmesi için emek sermaye ilişkisinin teknik iş bölümü boyutunu düzenleyen bireysel iş hukukunda esaslı değişiklikler ve yenilikler gündeme gelmiştir (Özdemir, 2004).⁹¹ Bu değişikliklerle birlikte emek gücünün alım satımını düzenleyen kurallar, 19. yüzyılda olduğu gibi sözleşme serbestisi prensiplerinin geçerli olduğu bir borçlar hukuku ilişkisine benzemektedir. Öte yandan güçlü bir sendikal hareket ve önceki otuz yıl içinde bunun getirdiği kurumsallaşmış kazanımlar, söz konusu söylemin ifade ettiği yapısal dönüşümün gerçekleştirilebilmesinin önünde engel teşkil ettiğinden, sosyal işbölümünü ve emeğin kolektif yapılanmasının koşullarını düzenleyen toplu iş hukuku da bu dönüşümden nasibini almıştır.

Bir önceki bölümde ifade edildiği üzere, Fordist dönemde emek sermaye ilişkilerinin düzenlenişinde büyük ölçüde kolektif iş hukukunun hâkimiyeti söz konusuydu. İşçi sendikaları ile sermaye arasındaki kurumsal düzenekler (toplu pazarlık ve grev gibi) vasıtasıyla kurulan ilişki, ücret ilişkisinin istikrarını sağlayacak şekilde yapılandırılmıştı (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 50-51). Neoliberal dönemle birlikte ise kolektif iş hukuku yalnızca kolektif işçi aleyhine değişikliklere konu olmakla kalmamış, aynı zamanda ücret ilişkisinin istikrarını sağlayan işlevini de büyük ölçüde yitirmiştir. Emek-sermaye ilişkilerinin düzenlenişinde kolektif iş hukuku yerine bireysel iş hukukunun görece hâkimiyeti söz konusu olmuştur (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 95).

Betimlenen yapısal dönüşüm sürecinde kolektif iş hukukunun boşalttığı yerin doldurulması rolü bireysel iş hukukuna biçilmiştir. Bireysel iş hukuku neoliberal dönemde, doğrudan düzenlediği teknik işbölümünün artan öneminin yanında, sosyal işbölümüne de giderek daha fazla düzeyde etki etmektedir (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 51). Zira sosyal işbölümü alanında hüküm sürmekte olan şirketler arası rekabet koşullarının düzenlenmesi de (bu alandaki etkinliği büyük ölçüde ortadan kalkmış olan kolektif iş hukuku yerine) bireysel iş hukukunun bir işlevi haline gelmiştir. Emek gücünün fiyatının / ücret genel düzeyinin ve işçinin işten çıkarılmasının

⁹¹ Söz konusu dönüşümün yalnızca mevzuat ile sınırlı olmadığı, mahkeme içtihatları ve kurumsal pratiklerin de bu dönüşümün farklı ayaklarını oluşturduğu unutulmamalıdır.

maliyetinin belirlenmesi gibi alanlardaki etkisiyle, ücret ilişkisinin istikrarını sağlamak artık bireysel iş hukukunun düzenleyici kapasitesine dâhil olmuştur (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2005, s. 55). Ancak bir farkla: kolektif iş hukuku refah devletinin kurumsallaştırdığı uzlaşma koşullarında inşa ve tahkim edilmiş bir korporatist yapının içinde ücret ilişkisinin istikrarını, etkinliğiyle aynı zamanda işçilerin rızalarının üretilmesi sürecine de doğrudan katkıda bulunarak (Arın, 1985, s. 126) sağlamaktaydı (Hirsch, 2011, s. 98-99). Neoliberal dönemde ise bireysel iş hukuku bu görevi, piyasa koşullarının ürettiği şiddetin tatbiki sürecinde bir disiplin aracı olma işleviyle devralmıştır.

Grevin ve toplu pazarlığın hukuksal düzenlenişi, bu alandaki neoliberal dönüşümün hayata geçirilmesinde tek araç ve etken değildir. Yine işçi sınıfının kolektif eyleme kabiliyetinin kırılması yalnızca sendikal hakların içeriğindeki kayma ile değil, aynı zamanda toplanma ve örgütlenme özgürlüğünden, düşünce ve ifade özgürlüğüne, kolluğun yetkilerini belirleyen düzenlemelerden, siyasi partiler yasasına, medyanın büyük sermayenin ya da bir hegemonik bloğun kontrolüne geçmesinden, “enformel ağların gelişmesine müsaade etmeye” varan, ister yasa formunda, ister kurumsallaşmış pratikler halinde, kapsamlı bir düzenleme sürecinin parçasıdır (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 75).

Bu başlık altında ifade edilen gelişmeler hiç kuşkusuz ülkeden ülkeye çeşitli farklılıklar göstermektedir. Elbette neoliberal dönemde bütün dünya özdeş bir düzenleme tarzına geçiş yapmamıştır. Ancak yapısal biçimlerin farklı ülkelerde aldığı özgül biçimler, düzenleme tarzının genel eğilimlerinin saptanabilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla bu başlık altında genel çerçevesi çizilmeye çalışılan neoliberal ücret düzenlemesi tarzının, tüm dünyada birebir aynı somut görünümler aldığı gibi bir iddia ileri sürülmemektedir. Bir sonraki başlığın altında neoliberal dönemde Türkiye’nin sosyo-teknik sistemine ilişkin (grevi ve dolayısıyla sendikalar hukukunu merkezine alan) bir inceleme yapılacak; bu kapsamda hukuki düzenlemenin aldığı somut biçimler tarihsel bir analize tâbi tutulacaktır.

3.2.2. Neoliberal Dönemde Türkiye’de Sosyo-Teknik Sistem ve Grevin Hukuki Düzenlenişi

Bir önceki başlığın altında ifade edildiği üzere neoliberal dönemde emek sermaye ilişkilerinin düzenlenişi kapsamında öncelikli olarak bireysel iş hukuku yapısal dönüşümün ve bir dizi yeni keşfin gündeme geldiği alan olmuştur. Kolektif iş hukukunda ve sendikal haklarda gündeme gelen değişiklikler de büyük ölçüde bu bağlamda söz konusu olmuştur. Buna karşın Türkiye’de 1980’li yıllarda bireysel iş hukukuna hemen hiç dokunulmamıştır (Özdemir & Yücesan-Özdemir, 2008, s. 95). Zira yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye, kapitalist merkezlerde yaşanan Fordizmin krizine özgü koşullardan farklı olarak ithal ikameci birikim stratejisinin kendine has mekanizmalarının kriziyle karşı karşıyaydı. Sanayi burjuvazisi, emek verimliliğini uluslararası düzeye çıkarma baskısı altında olmadığı gibi böyle bir plana da sahip değildi. Anılan nedenlerle ücret genel düzeyinin düşürülmesi hedefleri, daha çok emek piyasasını bir baskı aracı olarak kullanmak suretiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Özdemir, 2004).

Bireysel iş hukukunun dönüşümüne dönük bir girişim olmasa da, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte Türkiye’nin toplumsal ve siyasal yaşamında ortaya çıkan yapısal dönüşümün önemli ayaklarından birisi hiç kuşkusuz işçi sınıfının kolektif eyleme kabiliyetinin kırılması olmuş; bu kapsamda sendikal örgütlenme ile toplu pazarlık ve grev kurumları hukuksal düzenlemenin başat nesnelere olarak ön plana çıkmıştır.

Darbeye yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi’nin aldığı ilk kararlardan birisi 7 numaralı bildiriyle; DİSK, MİSK ve HAK-İŞ konfederasyonları ile bunlara bağlı sendikaların faaliyetlerinin durdurulması olmuştur. 14 Eylül tarihli 15 numaralı bildiriyle ise yürütülmekte olan tüm grevler ikinci bir emre kadar ertelenmiş (Sur, 2017, s. 258), böylelikle toplu iş ilişkilerini düzenleyen yeni yasaların yürürlüğe girdiği 1983 yılına kadar her türlü sendikal faaliyet yasaklanmıştır (Millioğulları, 2007, s. 94).

Bu “sendikası”⁹² ara dönemde ortaya çıkan boşluğun nasıl doldurulacağı, 1980 yılının Aralık ayında çıkarılan 2364 sayılı “Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun” ile belirlenmiştir. Yasa ile Yüksek Hakem Kurulu (YHK) adı altında bir kurul oluşturularak, bu kurula “devletin ülke ve milleti ile bütünlüğü, milli güvenlik, kamu düzeni ve genel asayişe aykırı hükümleri ile kanunlarda suç sayılan fiilleri teşvik ve himaye eden” hükümlerin toplu iş sözleşmelerinden ayıklanması görevi yüklenmiştir (Özveri, 2014, s. 178). Kurul; söz konusu ayıklamayı süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin gerekli uyarlamalar ile yeniden yürürlüğe konulması ve yürürlükteki toplu iş sözleşmelerinin bazı hükümlerinin kaldırılması ve değiştirilmesi ile yapmıştır. (Sur, 2017, s. 258). Görüldüğü üzere 2364 sayılı Kanun ile getirilen sistemle, darbe öncesi “demokratik” koşullarda akdedilmiş toplu iş sözleşmeleri, milli güvenlik ve kamu düzeni gibi sınırları belirsiz ve soyut kavramlar üzerinden denetlenmiştir (Özveri, 2014, s. 178-179).⁹³

Sosyo-tekniğin askeri yönetim altında tâbi tutulduğu neoliberal dönüşüm, 1982 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle büyük ölçüde kurumsallaşmıştır. 1961 Anayasası nasıl kendi döneminin küresel ölçekli ruhunu yansıtan bir emek anayasası örneği idiyse, 1982 Anayasası da neoliberal dönemin ruhunu tam anlamıyla yansıtan bir Anayasa olmuştur. 1982 Anayasası’nda sınıflar adına hareket eden kolektivitelerin bir parçasını oluşturmak iddiasını taşıyan süjelerin, toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edebilme olanakları ve araçları büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Aslında yeni anayasal düzende, herhangi bir kolektivitenin sınıflar adına hareket etme imkânı da yoktur. Türkiye’de emek, 1982 Anayasası’nın kabulüyle anayasasızlaştırılmıştır.

⁹² Bu dönemde TÜRK-İŞ dışındaki tüm konfederasyonların faaliyetleri durdurulmuştur (Özveri, 2014, s. 17).

⁹³ Kurul bu kapsamda örneğin, “personel alımına ve özlük haklarının tesbitine ilişkin olarak ortak komitelerde” ve disiplin kurullarında işveren tarafının en az bir oy farkla çoğunlukta olması gerektiği; aksi yönde düzenlemeleri haiz toplu iş sözleşmelerinin bu koşulu sağlayacak şekilde düzeltilmeleri gerektiğini ilke kararlarıyla tespit etmiştir (Sönmez, 1984, s. 89).

İşveren kesimi, 12 Eylül döneminde her fırsatta işçilerin çok fazla hakka sahip olduğunu, bu haklar karşısında işverenlerin adeta ezildiğini, bu nedenle mevcut durumun ülkenin gelişmesinin önünde bir engel teşkil ettiğini ifade etmiştir.⁹⁴ 1982 Anayasası'nın sendikal haklarla ilgili hükümleri, bütünüyle işveren örgütlerinin önerileri ve talepleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır (Koç, 2010, s. 58; Özveri, 2014, s. 180).⁹⁵ 1961 Anayasası ile 1982 Anayasası'nın sendikal haklarla ilgili maddeleri karşılaştırıldığında bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Anılan maddeler karşılaştırıldığında ilk göze çarpan husus, 1961 Anayasası'ndaki hükümlerin kısa ve sadeliği yanında 1982 Anayasası'nın detaylı ve uzun hükümlere yer vermiş olduğudur. Bu, iki Anayasa bütünlüklü şekilde karşılaştırıldığında da tespit edilebilecek bir husustur (Gözler, 2000). Sendikal haklarla ilgili uzun ve detaylı

⁹⁴ Koç'un (2010, s. 58) dikkatleri çektiği üzere bu yaklaşıma örnek teşkil edebilecek bir ifadeye, TİSK'in (1982, s. 19) 14. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporunda rastlanmaktadır: "Geçmişte işveren-işçi ilişkilerine yaklaşımda daima işçilerin himayeye muhtaç olduğu görüşünün hakim olduğu bilinen bir gerçektir. Artık işçinin ezildiği, istismar edildiği iddialarının geçersizliği ortadadır. İşçilerin bugün ulaştığı seviye memurlara sağlanan imkanların çok çok üstündedir. Bunun yanında 3 milyona yakın işsiz varlığı düşünülürse, ülkemizde çalışan işçilerin mutlu bir azınlık teşkil ettiği söylenebilir. Bu durumu geçmiş tecrübeler ışığında artık savunmak mümkün değildir. Bu sebeple sosyal sorunlara yaklaşırken işçi lehine yorum kriteri terkedilmeli ve ülke yararı gözetilmelidir".

⁹⁵ TİSK'in 1974, 1976, 1978, 1980 ve 1982 tarihli "Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporlarında" yer alan ve sendikal haklarla ilgili olan taleplerinin başlıcalarını Koç (2010, s. 58-59), şu şekilde tespit etmiştir: "Toplu sözleşme uygulamasında sendikali-sendikasız işçi ayırımına son verilsin; dayanışma aidatı kolayca uygulanabilsin. Yönetime katılma uygulamalarına son verilsin. 'Sendika enflasyonu' önlensin. Tek sendikaya üyelik getirilsin; üye fişleri merkezi bir birimde toplansın. Sendika aidatlarının miktarı sınırlandırılınsın ve check-off sistemi kaldırılınsın. Sendikalar, devletin idari ve mali denetimine açık olsun. Sendikalarla siyasi partiler arasındaki ilişki sınırlandırılınsın. İşkolları yönetmeliği yasaya eklensin. Sendika yönetiminde görev alanların siyasi partilerin yönetiminde yer almaları halinde sendikadaki görevleri otomatik olarak düşsün. Sendikalar, işyerlerindeki yasadışı davranışlardan parasal ve hukuksal açılardan sorumlu tutulsun. İşkolu ve işyeri düzeyindeki iki toplu iş sözleşmesi yerine, tek bir toplu iş sözleşmesi yapılsın. Grev ertelemelerinin kapsamı genişletilsin; ertelenen grevlerde toplu iş sözleşmesi Yüksek Hakem Kurulu tarafından sonuçlandırılınsın. Greve çıkan işçilerin ücretleri sendikalarınca ödensin. Herhangi bir işçi sendikasının toplu sözleşme yapabilmesi için işkolundaki toplam işçi sayısının belirli bir oranını temsil etme önkoşulu getirilsin. Toplu sözleşme görüşmeleri belirli bir süre içinde sonuçlandırılınsın. Hak grevi kalksın. Her grev kararından sonra grev oylamasına gidilsin. Grev kararının alınmasından sonraki belirli bir dönem içinde grevin uygulanması zorunluluğu getirilsin; grevin başlama tarihi önceden işverene bildirilsin".

hükümler, bu hakların kullanımını bir hayli zorlaştırmış, hatta pek çok durum için imkânsız hale getirmiştir.

Bir önceki bölümün sonunda da ifade edildiği üzere; DİSK'in kuruluşunun ardından (Türk-İş'in temsil ettiği) Fordist korporatist yapıyla bütünleşmiş, kendisini ekonomik taleplerle sınırlayan, devletin bir uzantısı biçiminde örgütlenmiş sendikal anlayış kısmen zayıflamış, politik / sınıfsal talepleri gündeme getiren, radikal ve militan bir sendikal hareket güçlenmeye başlamıştı. 1982 Anayasası'nın 52. maddesiyle, özellikle 1970'li yılların ikinci yarısıyla birlikte giderek politize olan ve radikalleşen sendikal harekete bir tepki olarak mutlak bir siyaset yapma yasağı getirilmiş; sendikaların siyasetle uğraşması, vakıflar ve derneklerle işbirliği yapması ve siyasal faaliyetlere katılması yasaklanmıştır.⁹⁶

Neoliberal ideoloji, emek-sermaye ilişkilerini, sözleşme serbestisi çerçevesinde ele almakta; borçlar hukuku ilişkisi olarak tahayyül etmektedir. Bu yaklaşımın izlerini, 1982 Anayasası'nın bazı maddelerinin kaleme alınışında takip etmek mümkündür. Örneğin "Toplu İş Sözleşmesi Hakkı" başlıklı 53. maddede "işçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler" denilmektedir. Oysa ki 1961 Anayasası'nda bu hak yalnızca işçilere tanınmıştı. Buradaki "karşılıklı olarak" ifadesi iki tarafın eşit özneler olarak kurgulandığına işaret etmektedir (Çelik, 2007, s. 88).

1982 Anayasası'nın grev hakkını düzenlediği 54. maddesiyle, "siyasi amaçlı grev", "dayanışma grevi", "genel grev", "işyeri işgali", "iş yavaşlatma", "verim düşürme" ve "diğer direnişlerin" yapılamayacağı belirtilmiştir. Anayasa'nın bu maddesinde "diğer direnişler" tabirine yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Zira işçilerin kolektif olarak hareket etmesinin hiçbir biçimine müsaade etmemekteki kararlılığın daha açık bir ifadesinin olması herhalde mümkün değildir. 54. madde bu tür grev ve eylemleri yasaklamakla kalmamış, aynı zamanda önceki dönemde yasal olarak tanınmış "hak

⁹⁶ Anayasa'nın söz konusu 52. maddesi, 1995 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle yürürlükten kaldırılmıştır (Çelik, 2007, s. 88). 1982 Anayasa'sının burada incelenen hükümlerinde, Anayasa metninin ilk hali esas alınmaktadır. Daha sonra yapılan değişiklikler, yeri geldiğinde aşağıda ele alınacaktır.

grevi”ni de yasaklayarak yalnızca “menfaat grevi” yapılabilmesine imkân tanımıştır. Buna göre artık yalnızca toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde ortaya çıkan uyuşmazlıkların sonucunda greve gidilebilecektir.

İşçilerin menfaat grevi dışındaki her türlü kolektif eylemini yasaklayan 54. maddeyle, grev kırıncıları koruyan bir düzenleme de getirilmiştir (Koç, 2010, s. 69). Buna göre tamamlanan hukuksal prosedürlerin ardından işçiler bir şekilde greve gidebilseler dahi, “greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemeyecektir”.

54. maddeyle ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus lokavt yetkisine ilişkindir. 1963 yılında kabul edilen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’nda düzenlenmiş olmasına karşın, 1961 Anayasası’nda işverenlere lokavt yetkisi tanınmamıştı. 1982 Anayasası ise işçi ve işvereni eşit hukuki özneler olarak kurgulamasına uygun şekilde grev hakkına karşılık işverenlere de lokavt yetkisini tanımıştır.

54. maddeyle ilgili son olarak anayasal bir kurum haline gelen bir hukuk tekniğine değinmek gerekmektedir. 1961 Anayasası’nda yer almayan, buna karşılık 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’nun 21. maddesinde “Grevin Geçici Olarak Durdurulması” adı altında düzenlenerek endüstriyel ilişkiler alanına giriş yapan “grev erteleme”, 12 Eylül’ün ardından Anayasal bir kurum haline gelmiştir. Ancak 1982 Anayasası’nda grev erteleme önceki dönemden farklı olarak “yasaklama” biçiminde düzenlenmiştir. Zira Anayasa’nın 54. maddesi, erteleme süresi sona erse dahi greve devam edilebilmesine imkân tanımamaktadır. Sürenin sonunda uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulu tarafından alınan, kesin ve toplu iş sözleşmesi hükmünde kararlarla çözülmektedir.

1982 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinin ardından, 1983 yılının Mayıs ayında, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu,

Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiştir.⁹⁷ Bu yasaların hazırlık sürecinde görüşmelere Sosyal Güvenlik Bakanı ve Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide de katılmış;⁹⁸ bununla birlikte sendikal hak ve özgürlüklerin korunması adına herhangi bir girişimde bulunmadığı gibi yasa tasarılarındaki hükümleri daha da olumsuz kılmaya dönük girişimleri askerler tarafından frenlenmiştir (Koç, 2010, s. 69). Aslında genel olarak Türk-İş ve Hak-İş'in askeri yönetimin sendikal hak ve özgürlüklere yönelik saldırılarına tepki göstermediği belirtilmelidir (Koç, 2010, s. 71). Öte yandan 2821 ve 2822 sayılı Kanunların çıkarılması sürecinde Türk-İş, lobicilik faaliyetleri olarak ifade edilebilecek bir çerçevede Milli Güvenlik Konseyi ile görüşmelerde bulunarak yasa tasarılarında işçi lehine bir takım değişiklikler talep etmiştir.⁹⁹ Bu kapsamda yasa tasarılarındaki düzenlemelerin tamamının işverenlerin isteklerinden müteşekkil olduğu ve sendikal haklarla ilgili uluslararası sözleşmelere aykırılık teşkil ettiği öne sürülmüş; ancak bu çabalar tasarıların olumlu yönde değiştirilmesine yetecek bir seviyeye erişmemiştir (Özveri, 2014, s. 181).

Buraya kadar 1982 Anayasasında sosyo-tekniik sisteme ilişkin öngörülen dönüşüm genel hatlarıyla incelendi. Şimdi de benzer bir sorgulama, 2821 ve 2822 sayılı Kanunlardaki ilgili hükümler üzerinden yapılacaktır. İnceleme açısından faydalı olacağı düşünülen yerlerde bu hükümler, 274 ve 275 sayılı Kanunlardaki ilgili düzenlemelerle karşılaştırılacaktır.

274 sayılı Sendikalar Kanununun 9. maddesinde sendikaların işkolu ve işyeri esasına göre kurulabileceği düzenlenmişti. 2821 sayılı Sendikalar Kanununun 3. maddesinde ise “İşçi sendikaları, işkolu esasına göre bir işkolunda ve Türkiye çapında faaliyette

⁹⁷ Milli Güvenlik Konseyi, darbenin ardından ortaya çıkan siyasal rejim içinde yasama organına tekabül ediyordu (Gözler, 2000, s. 94).

⁹⁸ Dönemin Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide, 12 Eylül'ün ardından askeri yönetim tarafından oluşturulan kabineye Sosyal Güvenlik Bakanı olarak atanmış, 1983 yılında yapılan genel seçimlerin ardından kurulan yeni hükümete kadar bu görevi “başarıyla” yürütmüştür.

⁹⁹ Türk-İş, 12 Eylül'ün ardından ortaya çıkan emek düşmanı düzenlemelerin sebebi olarak askeri yönetim içinde etkili bir lobicilik faaliyeti yürütülemediğini gösteriyordu. Bu durum, Türk-İş'in askeri yönetimi sınıflar karşısında tarafsız bir konumda görmesinden kaynaklanmaktaydı (M. Özüğurlu ile kişisel iletişim, 27 Mart 2019).

bulunmak amacı ile bu işkolundaki işyerlerinde çalışan işçiler tarafından kurulur” ifadesi yer almış, sendikaların işyeri ve meslek esasına göre kurulamayacağı belirtilmiştir (Millioğulları, 2007, s. 98). Yine 274 sayılı Kanunda, işçilerin sendikalara üye olmaları için herhangi bir prosedür öngörülmemiştir. 2821 sayılı Kanunu’nun 22. maddesinin üçüncü fıkrasıyla ise sendikaya üye olunurken noter aracılığı şartı getirilmiş ve bir ay bekleme süresi öngörülmüştür. Bu durum sendikalara üye olmayı zor ve pahalı hale getirmiş (Koç, 2010, s. 69), işverenlerin sürece müdahalesini kolaylaştırmıştır (Millioğulları, 2007, s. 98-99).

1982 Anayasası’nın 52. maddesiyle sendikalara getirilen mutlak siyaset yasağına yukarıda değinilmişti. 2821 sayılı Kanunun 37. maddesinde yer alan “Sendikalar siyasi partilerle ilişki kuramaz, onlarla işbirliği yapamazlar, bunlarla hiçbir konuda hiçbir şekilde müşterek hareket edemezler, siyasi partilerden yardım ve bağış alamazlar, bunlara yardım ve bağış yapamazlar” ifadeleriyle anılan Anayasa hükmü pekiştirilmiştir.

2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu’nun gerekçesinde özetle, önceki dönemde grev hakkının yasal düzeyde yeterince sınırlandırılmamış olması nedeniyle çalışma barışının ve ekonomik yapının bozulduğu ileri sürülmüş, bu nedenle genel olarak grev hakkının daraltılması ve sınırlandırılması gerektiği açıkça ifade edilmiştir (Millioğulları, 2007, s. 100-101).

2822 sayılı Kanun’un 275 sayılı Kanun’a göre önemli farklılıklarından birisi, Anayasadaki düzenlemeye de paralel olarak hak grevine imkân tanımamış olmasıdır. 2822 sayılı Kanunun 25. maddesinde yapılan kanuni grev tanımının içine yalnızca menfaat grevi sokulmuştur (Işıklı, 2010, s. 331). Böylelikle işçiler, hak uyuşmazlığı yaşanması durumunda ancak toplu iş sözleşmesi hükümlerinde işverene yüklenen edimlerden bir veya birkaçının yerine getirilmediği iddiasıyla dava yoluna başvurabileceklerdir.

2822 sayılı Kanunla sendikaların toplu iş sözleşmesi yetkisi alabilmeleri için hem toplu iş sözleşmesi yapılacak işletmede işçilerin yarısından bir fazlasını, hem de Türkiye genelinde o işkolunda çalışan işçilerin yüzde onunu örgütlemiş olması şartı getirilmiştir.

Söz konusu baraj sistemiyle birçok sendikanın toplu pazarlık ve grev hakkı ellerinden alınmıştır (Millioğulları, 2007, s. 101-102). Bu düzenleme aynı zamanda 1980 öncesinde işverenlerin çokça yakındığı sendika enflasyonunu da engellemek üzere hayata geçirilmiştir. Zira %10 gibi yüksek bir işkolu barajı koşulunu sağlamak yeni kurulacak bir sendika için neredeyse imkânsızdır.

2822 sayılı Kanun, toplu pazarlık görüşmelerini 60 günlük süreyle kısıtlamış ve grev uygulamasının grev kararının alınması ve karşı tarafa tebliğ edilmesinden sonraki 60 günlük süre içinde uygulanması zorunluluğunu getirmiştir. Kanunun işverenin greve hazırlıksız yakalanmasının önüne geçebilmek için öngördüğü koşullar bununla sınırlı kalmamış, greve başlamadan 6 işgünü öncesinde durumu noter kanalıyla işverene veya işveren sendikasına bildirme koşulu da getirilmiştir. Oysaki önceki dönemde bu 60 günlük süre 1 yıl olarak düzenlenmişti (Millioğulları, 2007, s. 103) ve grevin ne zaman başlayacağı da bildirilmemekteydi. Sendikalar grevi işverenin en zayıf olduğu anda başlatmaya çalışırlardı. Bu düzenlemeler sayesinde, işverenler greve katılacak işçileri işten çıkarabilme, işe grev kırıcı alabilme, fabrikayı başka yere taşıyabilme gibi imkânlarla sahip olmuşlardır (Koç, 2010, s. 69-71).

2822 sayılı Kanun'un 29. ve 30. maddeleriyle, 275 sayılı Kanun'da olmayan birçok iş ve işyerinde grev yasağı getirilerek, yasak kapsamı genişletilmiştir. Bu bağlamda örneğin, “termik santralleri besleyen linyit üretimi, tabii gaz ve petrol sondajı, üretimi, tasfiyesi, dağıtımı, üretimi nafta veya tabii gazdan başlayan petrokimya işleri, bankalar, kamu kuruluşlarınca yürütülen şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetleri” 275 sayılı Kanun döneminde grev yasağı kapsamında değilken 2822 sayılı Kanunun 29. maddesi ile yasak kapsamına dâhil edilmiştir (Koç, 2010, s. 70-71).

Yine, 275 sayılı Kanun döneminde “Milli Savunma Bakanlığınca ve İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığınca doğrudan doğruya işletilen iş yerlerindeki işçilerin ücret veya sair çalışma şartlarının, piyasada benzeri iş yerlerindeki ücret veya sair çalışma şartlarına nazaran işçilerin aleyhinde olduğunun yetkili işçi sendikası veya federasyonunun başvurusu üzerine Yüksek Hakem Kurulunca tesbit edilmesi halinde

... greve karar” verilebilmekteyken, 2822 sayılı Kanun’un 30. maddesi ile bu işyerlerinde kesin grev yasağı getirilmiştir (Koç, 2010, s. 71).

Yukarıda 1982 Anayasasının sendikal haklara ilişkin hükümleri incelenirken grev erteleme kurumuna da değinilmişti. Hatırlanacağı üzere, bu kurum 1982 Anayasasında, 275 sayılı Kanun’da öngörülenden çok farklı bir şekilde düzenlenmiş, ertelemeden ziyade bir “yasaklama” kurumu olarak kurgulanmıştı. 2822 sayılı Kanun da Anayasada öngörülen bu kurumun işletilmesine ilişkin prosedürleri düzenlemiştir. Kanununun 33. maddesinin birinci fıkrası “Karar verilmiş veya başlamış olan kanuni bir grev veya lokavt genel sağlığı veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise Bakanlar Kurulu bu uyuşmazlıkta grev ve lokavtı bir kararname ile altmış gün süre ile erteleyebilir” şeklinde düzenlenmiştir.¹⁰⁰ Bu altmış günlük süre içinde tarafların anlaşamaması halinde ise uyuşmazlık YHK tarafından kesin olarak çözümlenecek, kurulun bu kapsamda alacağı kararlar toplu iş sözleşmesi hükmünde olacaktır. Görüldüğü üzere söz konusu kurum bir ertelemeden ziyade yasaklama niteliğindedir (Çelik, 2008).

2821 ve 2822 sayılı Kanun’la kurulan neoliberal kolektif iş hukuku rejimine rağmen, sendikal yasakların kalkmasıyla 1984’ten itibaren işçi hareketleri başlamış; 1990’lara girilirken bu hareketler yeniden güç toplamaya başlamışlardır (Baydar, 1998, s. 36). 1987’den itibaren işçi sınıfı 12 Eylül’ün etkisini yavaş yavaş üzerinden atmış (Akkaya, 2002b; Baydar, 1998); grevler, toplu eylemler ve çeşitli direniş biçimleri yeniden yaygınlaşmaya başlamıştır. 1991 yılında DİSK’in de yeniden açılmasıyla bu canlılık 1994’e kadar giderek zayıflayarak da olsa devam etmiştir. Aynı dönemde 12 Eylül’le sendikal haklarından mahrum bırakılan kamu emekçileri de verilen uzun süreli mücadeleler sonucu grevsiz ve toplu pazarlıksız da olsa sendikalaşma haklarını geri kazanmışlardır (Baydar, 1998, s. 12). 1994 yılı Türkiye’de ekonomik krizin yaşandığı bir yıl olmuş ve bu dönemle birlikte işçi eylemleri durma noktasına ulaşmıştır. Bekleneceği üzere, söz konusu süreçte ücretlerin artışı ve azalışı grev hareketlerinin yaygınlığıyla korelasyon içinde olmuştur (Akkaya, 1999).

¹⁰⁰ Bu süre 275 sayılı Kanunda otuz artı altmış gün olmak üzere toplamda 90 gün olarak öngörülmüştü.

1990'lı yıllar, sosyalist hareketin işçi sınıfıyla bağ kurmaya çalıştığı bir dönem olmuş olsa da bu konuda çok büyük bir başarı kaydedilememiştir. Bir önceki dönemin görelisi olarak kentli, mücadele deneyimi ve belleğini haiz işçisinin yerini, yeni bir göç dalgası ile kırdan kente gelmiş, deneyimsiz ve belleksiz bir işçi kitlesine bırakmıştır (Akkaya, 2002b, s. 92). Öte yandan 1990'lı yılların üzerinden geçen yaklaşık 15 yıllık sürede bu kitlenin köyle bağlantısı büyük ölçüde kopmuş, “işçileşmiş” bir yapıya evrildiği ileri sürülebilir. Ancak mücadele deneyimi ve belleğinin eksikliği sürmektedir.

İşçi sınıfının inişli çıkışlı hareketinin yanı sıra 1990'lar, bir yandan küresel ölçekte güçlenen “liberal” insan haklarının ideolojik ve maddi gelişimi, bir yandan Türkiye'nin AB'ye katılma heves ve azmindeki artış, diğer yandan ILO'nun denetim organlarının aldığı tavsiye niteliğinde kararlar ile oluşan basıncın etkisiyle 2821 ve 2822 sayılı Kanunlarda birkaç kez “olumlu” değişikliklerin gündeme geldiği yıllar olmuştur. Bu kapsamda örneğin, 1988 yılında yapılan değişiklikle önceki dönemde eleştirilen üye kayıt fişinin bir nüshasının işverene gönderilmesi uygulamasına son verilmiştir (Aydın & Keskin, 2015, s. 11). Bir diğer olumlu değişiklik de 1997 yılında yapılan, 2821 sayılı Kanun'un 37. maddesiyle sendikalara getirilen siyaset yasağının kapsamının sınırlandırılmasıdır (Millioğulları, 2007, s. 99). Bu, 1995 yılında Anayasanın 52. maddesinde yapılan değişikliğe paralel bir düzenleme olmuştur.

2000'li yıllarla birlikte ILO'nun baskıları artarken, AB uyum süreci daha da hızlanmış, bunun sonucunda 2012 yılında 2821 ve 2822 sayılı Kanunlar ilga edilip bunlar yerine “göstermelik” tek bir yasa (6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu) çıkarılarak bu baskılar savuşturulmaya çalışılmıştır (Gülmez, 2013). Öte yandan 6356 sayılı Kanun'un “göstermelik” olarak çıkarılmış bir kanun olduğu saptaması, bu kanunla bir takım kısmi olumlu değişikliklerin söz konusu olmadığı anlamına gelmemektedir (Çelik, 2014, s. 50).¹⁰¹ Ancak yasa “ihtiyatlı” (Sur, 2013) şekilde

¹⁰¹ 6356 sayılı Kanun'la getirilen anlamlı ve olumlu addedilebilecek az sayıdaki değişiklikler şunlardır: İşkolu barajı önce %3'e ardından da 2014'te yapılan değişiklikle %1'e düşürülmüş; 2010 yılında Anayasanın 51. maddesinde yapılan değişiklikle birden fazla sendikaya üye olma yasağının kaldırılmasına paralel olarak, “aynı işkolunda ve aynı zamanda farklı işverenlere ait işyerlerinde çalışan işçilerin birden çok sendikaya üye olabilecekleri” esasına yer verilmiş;

hazırlanmıştır. İşçi sınıfının kolektif konumlanması ve kurumsal mekanizmalarında esaslı bir dönüşümü öngörmemektedir. Yasa gerekçesinde ILO normları ve AB müktesebatının esas alındığı ileri sürülse de literatürde birçok yazar bu saptamanın yerinde olmadığını belirtmiş,¹⁰² 6356 sayılı yasanın da tıpkı 2821 ve 2822 sayılı yasalar gibi “yasakçı”, “statükocu” ve “ayırıcı” olduğu (Çelik, 2014, s. 51) ifade edilmiştir.

Neoliberal dönemde Türkiye’nin sendikal haklar bakımından uluslararası sözleşmeler üzerinden uğradığı dönüşümün kendi içinde çelişkili bir durumu barındırdığı ileri sürülebilir. Buraya kadar yapılan açıklamalardan açıkça anlaşılmaktadır ki 1980 sonrası dönemde Türkiye’de, sendikal haklarda ciddi bir gerileme gözlenmiş, işçi sınıfının kolektif eyleme kabiliyeti büyük hasar almıştır. Bu süreç hukuksal alandan, üretim modeline, piyasada hâkim girişim formundan, kültürel yapıya toplumsal ilişkilerin çok çeşitli düzeylerinin hemen tümünde ortaya çıkan kapsamlı bir yapısal dönüşümün ürünüdür. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi hukuksal alanda 12 Eylül’ün sonrasında uzun yıllar devam eden işçi aleyhine düzenlemelerin ardından, 1990’lı yıllarla başlayıp 2000’li yıllarla birlikte yoğunluk kazanan işçi lehine çeşitli düzenlemeler de hayata geçirilmeye başlanmıştır.¹⁰³ Bu noktada belirtmelidir ki dışsal etkenler üzerinden gelen basınç neticesinde sendikal hakları düzenleyen yasalarda işçi lehine yapılan değişiklikler sınırlı olmalarının yanı sıra sonuçları itibariyle de tümüyle etkisiz kalmaktadır. Zira 1980’li yıllarda, sosyo-teknik sistemin neoliberal yapısal dönüşümü, oldukça sert ve radikal müdahalelerle yapılmış; bunun sonucunda geçmişten gelen örgütsel ve kurumsal düzenekler büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. İşçi sınıfının büyük ölçüde örgütsüzleştirildiği ve atomize olduğu koşullarda sendikal haklarda yapılan

sendika üyeliği ve üyelikten çekilmede noter şartının kaldırılması ve üyelik ve istifanın e-Devlet aracılığıyla yapılması öngörülmüştür.

¹⁰² Bkz. Çelik (2014); Engin (2013); Gülmez (2013); Sur (2013).

¹⁰³ Burada ileri sürülen iddia, 1980’le birlikte başlayan olumsuz gidişatın tümüyle tersine döndüğü değildir. Örneğin 2000’li yıllarda 4857 sayılı yeni İş Kanunu gibi esnek istihdam modellerini yaygınlaştırarak genelleştirecek radikal bir yapısal dönüşüme ön ayak olan bir yasa yürürlüğe konulmuştur. Keza, 2012 yılında (devam etmekte olan THY grevini yasadışı hale getirebilmek için) 2822 sayılı Kanun’da yapılan değişikliklerle grev yasağının bulunduğu işler arasına “havacılık hizmetleri” eklenmiştir. Yine bankacılık hizmetlerinde ve şehir içi toplu taşıma hizmetlerinde söz konusu olan grev yasaklarının 2014 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi üzerine, 2016 yılında yapılan bir kanun değişikliği ile bu hizmetlerin yürütülmesini etkileyen grev kararlarının ertelenebilmesi mümkün kılınmıştır. Dolayısıyla emekçiler aleyhine düzenlemelerin de bir yandan gündeme gelmeye devam ettiği söylenebilir.

kısmi iyileştirmeler, bu iyileştirmeler sonucunda ortaya çıkan normatif düzenekleri kullanabilecek bir işçi kolektifinin yokluğunda anlamsız kalmaktadır.

Bugün gelinen noktada 2000’li yılların adeta bir “çalışma barışı” dönemi olduğu ifade edilebilir. Ancak bu çalışma barışı gönüllü değil, zoraki bir barıştır. Grev yasakları, grev ertelemeleri ve yaygın bir sendikasılaştırma ile birlikte güçlü bir tek parti iktidarının yarattığı basınç bu zoraki barışa yol açmaktadır. Çelik (2012), bu haliyle Türkiye çalışma hayatında 2000’li yılların pek çok açıdan Roma Barışını (Pax Romana) andırdığını ifade etmektedir.

“ ‘Barış’ büyük ölçüde siyasetin ve toplumsal yaşamın her alanını hegemonyası altına alan iktidar karşısında duyulan korku ve tereddütten kaynaklanmaktadır. Bu total hegemonya ‘isyan’ (grev ve direniş) değil ‘itaat’ üretmektedir. Kuşkusuz mutlak bir barış söz konusu değildir. Çok sayıda irili ufaklı eylem ve direniş söz konusudur ancak bunlar ‘barışı’ ve düzeni tehdit edecek boyutta değildir, yaygın ve birleşik bir harekete dönüşmeden sönmüşlerdir” (Çelik, 2012, s. 128).

2000’li yıllarda işçi sınıfını bastırmanın en önemli aracı grev ertelenmesi olmuştur. AKP döneminde toplamda 16 kez başvurulmuş bu mekanizmayla büyük işletmelerde greve gidilebilmesinin imkânı tümüyle ortadan kaldırılmış durumdadır. 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen ve 2 yıl kadar süren Olağanüstü Hal (OHAL) dönemiyle bu durum daha da derinleşmiştir.¹⁰⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu dönemde iki ayrı yerde ve zamanda basına açık yapılan toplantılarda iş çevrelerine, OHAL sayesinde işçilerin greve tenezzül edemediklerini, grev ertelenmesi kararları ile bu tür girişimlere anında müdahale edildiğini açıkça ifade etmiştir (T24 Haber Merkezi, 2018). Öyle görünmektedir ki, sendikalaşma oranlarının %10’lara¹⁰⁵ düşmesi, yaygın ve kitlesel işçi sınıfı eylemliliğine sahne olan 1990’lı yılların üzerinden 20 yıl gibi uzun bir süre

¹⁰⁴ 17 yıldır devam eden AKP iktidarı döneminde alınan toplam 16 grev ertelenmesi kararının 7’si, 2 yıl süren OHAL döneminde alınmıştır (DİSK-AR, 2019).

¹⁰⁵ 2019 itibarıyla Türkiye’de sendikalaşabilen işçilerin oranı yüzde 11 ile sınırlı kalırken, işçilerin sadece yüzde 7’si toplu iş sözleşmelerinden yararlanmaktadır (DİSK-AR, 2019).

geçmiş olması gibi nedenlerle sınıf içinde mücadele deneyimi ve belleğinin büyük ölçüde ortadan kalktığı koşullarda, işçi bireylerin anlam dünyalarından sendika, toplu pazarlık ve grev gibi meselelerin silinmesi söz konusudur. Cumhurbaşkanı'nın bu türden açıklamaları çekinmeden yapabilmesinin başka bir izahı yoktur. Emekçiler, genel ekonomik durumlarını dolaysız şekilde belirleyen asgari ücret, temel geçim mallarına gelen zamlar, emeklilik yaşı ve hatta kıdem tazminatı gibi konularda belirli bir politik duyarlılığa halen sahiptirler. Ancak bu konularla ilgili taleplerin savunulabilmesi için başvurulacak sendika ve grev gibi araçlar konusunda yaygın bir bilincin varlığın bahsetmek güçtür.

SONUÇ

Grev, üretimin işçiler tarafından kolektif şekilde alınan bir kararla durdurulması anlamına gelen ve emek-sermaye ilişkisinde hem artı değer oranının belirlenmesi bakımından hem de işçilerin sınıf bilincinin gelişmesi bakımından doğrudan etki ve sonuç doğurabilme potansiyelini haiz bir eylemdir. Bu nedenle grev, sermaye tarafından daima engellenmeye veya dizginlenmeye çalışılmıştır. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1970'li yıllara kadar uzanan ve kapitalizmin Altın Çağı olarak ifade edilen dönem, grevin ve grev hakkını da kapsayan toplu pazarlık ile sendikal hakların genişlediği bir tarihsel evre olmuştur. 1980'li yıllarla birlikte ise anılan kurumlar yeniden bir tasfiyeye tâbi tutulmuş, emek-sermaye ilişkisinde ortaya çıkan ve kapitalist üretim ilişkilerinin doğası bakımından “anormal” gibi gözükmekte olan kurumsal pratikler tekrar “normalleşme” sürecine girmiştir. Söz konusu gelişmeler, büyük ölçüde Türkiye için de geçerli bir tarihsel dönüşümü ifade etmektedir.

Grevin 1945-1980 arası dönemle, 1980 sonrası dönemde aldığı bu iki farklı görünüme neden olan ve çeşitli düzeylerde ele alınabilecek toplumsal dinamikler içinde hukuksal düzenlemenin de önemli bir yeri vardır. Bununla birlikte hukuksal düzenlemenin dönüşümünün, grevin farklı görünümleri bakımından etkileri; ancak diğer toplumsal dinamiklerle birlikte / bir arada incelenecek olursa tarihsel hareketin gerçekliğe en yakın şekilde açıklanabilmesi mümkün olacaktır. Düzenleme yaklaşımı, bu türden bir incelemenin yapılabilmesine imkân sağlayan bir kuramsal perspektif sunmaktadır.

Düzenleme okulu, 1970'li yıllarda Fransa'da ortaya çıkmış ve sonraları küresel düzeyde yayılmış bir düşünce okuludur. Okulun teorik programı, yapısal krizlerle kesilen dönemler içinde sermaye birikiminde ve emek gücünün yeniden üretiminde gözlemlenen istikrar ile bunu sağlayan toplumsal mekanizmaların incelenmesi ve bu kapsamda kapitalizmin tarihinin dönemleştirilmesi çabasına denk düşmektedir. Okul bu bağlamda, açıklayıcı iki temel kavram ortaya atmıştır: birikim rejimi ve düzenleme tarzı. Birikim rejimi düzenli sermaye birikim dönemlerinde oluşmuş üretim ve tüketim normları arasındaki uyumu ifade eder. Sermaye birikiminde ortaya çıkan düzenlilikleri, bu iki kategori arasındaki uyum üzerinden açıklamaya dönük bir girişim, doğal olarak

sermaye birikimi ile emek gücünün yeniden üretimi koşulları arasındaki bir bağıntıya işaret etmektedir. Düzenleme tarzı ise bireysel aktörleri ve kurumsal örgütlenmeleri birikim rejiminin yapısına uygun şekilde davranmaya yönelterek birikim rejiminin istikrarını sağlayan, “normlar, kurumlar ve örgütsel biçimler, toplumsal ağlar ve davranış kalıpları seti” olarak tanımlanabilir.

Düzenleme tarzı, bunlarla sınırlı olmamak üzere beş temel yapısal biçim üzerinden görünüm kazanmaktadır: “ücret ilişkisi”, “rekabet biçimlerini de kapsayan girişim formu”, “parasal rejim”, “uluslararası ticari ve finansal sistemler / rejimler ile ulusal ekonominin buna eklenme biçimi” ve “devlet”. Yapısal biçimler; toplumsal ilişkilerin tüm düzeylerinde ortaya çıkan pratiklerin kurumsallaşmasıyla oluşmaktadır. Düzenleme okulunun, hukuksal düzenleme ve düzenleme nesnesi (bu tez kapsamında grev) arasındaki ilişkiyi, diğer toplumsal düzeylerde vuku bulan ilişkilerle bir arada incelemeyi mümkün kılan bir kuramsal perspektif sunmasında yapısal biçimler kavramının önemli bir yeri olduğu savlanabilir.

Kendisi de bir yapısal biçim olan devlet, diğer yapısal biçimlerin garantörü olarak ayrıcalıklı bir konumu haizdir. Zira yapısal biçimlerin işlevsel tutarlılığı, devleti oluşturan yapılaşmış ilişkiler seti ile girdikleri zaman ve mekân bağımlı ilişkinin dinamiklerine bağlıdır. Biçim belirlenimli bir toplumsal ilişki olarak devlet, yapısal biçimler içinde temsil edilmek istenen talepleri yapısal / stratejik bir seçiciliğe tâbi tutmaktadır. Öyleyse hegemonik projeler vasıtasıyla yürütülen, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arası iktidar mücadeleleri sonucunda şekillenen devlet biçiminin, daha sonra gerisin geriye kendisini oluşturan ilişkiler seti üzerinde etkide bulunmaya başladığı ileri sürülebilir. Öte yandan devletin ilişkiler alanı olarak kurgulanması, tüm sınıflara eşit mesafede bir aygıt olarak tahayyül edilmesine yol açmamalıdır. Zira söz konusu sınıfsal ilişkiler kapitalist bir toplum içinde vuku bulduğu müddetçe, devletin en temel işlevinin kapitalist üretim ilişkilerinin ve dolayısıyla (başta ücretli emek gücü olmak üzere) kapitalist üretici güçlerin yeniden üretimi olduğu belirtilmelidir.

Devletin stratejik seçiciliği süreci içinde hukuksal düzenlemenin önemli bir rolü söz konusudur. Yapısal biçimlerin hareketi, büyük ölçüde normatif yapısal sınırlamalar dolayımı ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla hukuk, yapısal seçiciliği işleten

mekanizmalardan birisi olarak toplumsal ilişkiler alanını düzenlerken bu alanda eyleyen sınıfsal güçlerin pozisyonları üzerinde belirleyici etkiler yaratmaktadır. Öyleyse hukuk, yalnızca toplumsal ilişkilerin bir ürünü olmayıp, bu ilişkilerin oluşturduğu tarihsel yapının şekillenmesinde de belirli sınırlar içinde rol oynamaktadır.

Düzenleme okulu, tarihsel olarak oluşmuş birikim rejimlerini en temelde iki kategori altında ele almaktadır: yaygın birikim ve yoğun birikim. Yaygın birikim rejiminde, sermaye birikimi öncelikli olarak mutlak artı değer üretimine dayanmaktayken, yoğun birikim rejiminde görece artı değer üretimine dayanmaktadır. 20. yüzyılın başlarına kadar kapitalist merkezlerde yaygın birikim rejimi hüküm sürmüştür. Yaygın birikim rejiminin hâkim olduğu dönemde, ücretlerin iş gücü piyasasının koşullarına bağlı olarak belirlendiği ve fiyat hareketlerinin talebe karşı fazlasıyla duyarlı olduğu rekabetçi düzenleme tarzı geçerli olmuştur. 20. yüzyılla birlikte ise Taylorist ve Fordist emek süreci örgütlenmelerinin ortaya çıkması ve genelleşmesi ile birlikte önce ABD’de, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ise Kuzey Batı Avrupa’da ve Japonya’da yoğun birikim rejimine geçilmiştir. Yoğun birikim rejimine ilk geçen ülke olan ABD, düzenleme tarzında buna uygun bir değişikliğe gidemediği için bütün Dünya’yı derinden sarsan 1929 krizi patlak vermiştir. Zira nihai talep, üretkenlikte kaydedilen artışa yetişememiş; görece artı değerdeki yükseliş, aşırı üretim / eksik tüketime yol açmıştır. Krizin ardından New Deal programı kapsamında teknelci düzenlemenin ilksel biçimleri hayata geçirilse de İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla bu süreç sekteye uğramıştır. Ne var ki savaşın ardından önce ABD’de tam anlamıyla gelişmiş bir teknelci düzenleme tarzının ortaya çıkmış, daha sonra ise ABD hegemonyası altında yoğun birikim rejimi ve teknelci düzenlemenin Kuzey Batı Avrupa ve Japonya’ya ihracı söz konusu olmuştur.

Teknelci düzenleme tarzı, ücretlerin belirlenmesinde toplu pazarlık sistemi ile devletin kurumsal müdahalesinin belirleyici olduğu korporatist bir yapı öngörmektedir. Emek-sermaye ilişkileri bu yapı çerçevesinde Fordist uzlaşmayı biçimlendirerek kurumsallaşmıştır. Fordist uzlaşma emeğin, Fordist üretim yöntemlerinde istihdama katılarak üretkenlik artışı sağlamayı ve devrimci heveslerden vazgeçmeyi, buna karşılık sermayenin düzenli ücret artışları sağlamayı üstlendiği bir durumu ifade etmektedir. Bu

sayede emekçiler, düzenli ücret artışları elde edebilmeye imkân sağlayan yapısal biçimlere kavuşmuşlardır. Dolayısıyla yoğun birikim rejimine geçilmesiyle ortaya çıkan kitlesel üretim olgusunu emebilecek bir kitlesel tüketim olgusu gelişmiştir.

Tekelci düzenleme tarzının öngördüğü devlet biçimi; sosyal politika, kalkınma ve sanayileşme politikası, sübvansiyonlar ile para ve vergi politikası gibi ulusal ölçekte kapsamlı iktisadi düzenleme mekanizmalarıyla donatılmış Keynesyen Refah Devletidir. Dolayısıyla Keynesyen Refah Devleti, emek gücünün yeniden üretiminin koşullarını yalnızca korporatist yapının bir bileşeni olarak düzenlememekte, elinde bulundurduğu bu çok kapsamlı toplumsal ve iktisadi müdahale araçlarıyla da sürece dâhil olmaktadır. Öte yandan ne Keynesyen Refah Devletinin hâkim devlet biçimi haline gelmesi, ne de sendikal haklarda büyük bir ilerleme anlamına gelebilecek kurumsal düzenlemelerin ortaya çıkışı sınıf mücadelesinden soyutlanarak açıklanabilecek gelişmelerdir. Tekelci düzenlemenin temel bileşenleri olan söz konusu kurumsal kazanımlar, savaş sonrası dönemde ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabet üzerinde cisimleşen kapitalizm ve sosyalizmin, dolayısıyla emek ve sermayenin küresel çatışması neticesinde ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist merkezlerde Fordist birikim rejimi kurumsallaşırken çevresel formasyonların büyük bölümü, geleneksel ihracata dayalı birikim rejimi olarak ifade edilen ve büyük ölçüde madensel veya tarımsal hammadde ya da emek gücü ihracına dayalı bir yapılanma üzerine kurulmuştu. Öte yandan sömürgeciliğin daha az etkisinde olan bazı azgelişmiş ülkelerde ise ithal ikameci büyüme stratejileri benimsenmeye başlanıyordu. İthal ikamesi; tüketim mallarının, kapitalist merkezlerden ithal edilen gelişmiş yatırım malları kullanılarak iç pazarda satılmak üzere üretimine dayanan bir birikim stratejisiydi. Bu strateji içinde yatırım mallarının merkezden ithali için tarımsal artık, yeraltı kaynakları ve işgücünün dış satımı ile elde edilen döviz gelirleri kullanılmaktaydı.

İthal ikameci birikim stratejilerinin temel çelişkilerinden birisi üretim hacmi büyüdükçe yatırım mallarının ithalat hacminin de büyümesi, bunun da cari açığın büyümesine neden olmasıdır. İthalatın sürdürülebilmesi için giderek artan ölçüde dış borçlanma, mali bağımlılığı derinleştirmektedir.

İthal ikameci girişimler, merkezin üretkenlik seviyesini yakalayamamak, dış pazar olanaklarının sınırlılığı ve dış borçlanma gibi sorunlar nedeniyle başarısız olmuştur. 1970’li yıllarda ortaya çıkan küresel krizle birlikte “döviz cinsinden borca bağımlı, teknoloji transferine dayanan, iç pazara dönük” ithal ikameci kalkınma stratejisi hemen tüm çevresel formasyonlarda yerini dışa dönük, ihracata dayanan çeşitli stratejilere bırakmıştır.

Türkiye de 1954 yılı itibariyle ithal ikameci büyüme tarzını benimsemiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından başlatılan çalışmaların 1962 yılı itibariyle somutluk kazanmasıyla ithal ikameci model planlama ile bütünleşerek gelişim göstermiştir. Üretimde ileri teknoloji ve yüksek katma değer barındıran dayanıklı tüketim malları bu dönemde yaygınlaşmaya başlamış; önceleri montaj sanayii biçiminde örgütlenen bu sektör ilerleyen yıllarda gelişmiş bir görünüme ulaşmıştır. Sanayinin gelişmesi, işçi sınıfını da büyüterek geliştirmiştir. Bu gelişmeler, 1961 Anayasası ile birlikte refah devletine özgü çeşitli yapısal biçimlerin hukuksal zemine kavuşmasıyla beraber ilksel düzeyde kurumsallaşmış uzlaşma ve toplu pazarlığın görünür olmaya başlaması sonucunu doğurmuştur.

1970’li yılların ikinci yarısıyla birlikte küresel kriz ile ithal ikameci modelin kendi iç çelişkileri sonucunda tıkanmasının çakışması sonucunda, yeni birikim stratejileri arayışı başlamıştır. Küresel düzeyde oluşmaya başlayan yeni toplumsal işbölümüne bir şekilde eklemlenerek ihracata dönük bir büyüme stratejisine geçiş yapmak gündeme gelse de, bu türden bir modelin hayata geçirilebilmesi için gerekli olan kapsamlı bir yapısal dönüşüm, uzun süre siyasal güç dengeleri nedeniyle yapılamamıştır.

Fordist dönemde ücretlerin teknelci düzenlenme tarzı, üç temel yapısal biçim üzerinden realize olmuştur. Bunlar: “bir toplumsal kurum olarak para”, “emek sermaye ilişkisini tüm yönleriyle kapsayan sosyo-teknik sistem”, “büyük ölçüde ekonomik içerikli uluslararası ilişkileri düzenleyen normlardır”. Grevin normatif düzenleme alanındaki görünümleri bakımından ise sosyo-teknik sistemin bunlar arasında özel bir yeri bulunmaktadır. Grevin hukuki düzenlenişi, “anayasal düzenleme”, “örgütler” ve “örgütlerarası etkileşimleri biçimlendiren soyut araçlara tekabül eden kurumlar”dan müteşekkil sosyo-teknik sistem üzerinden anlam kazanmaktadır. Bu unsurlar Fordizm

için sırasıyla, “sosyal refah devleti”, “sendikalar” ile “toplu pazarlık ve grev”e tekabül etmektedir.

Toplumsal kuvvetlerin biçim belirlenimli yoğunlaşmasını mümkün kılan normatif düzenek olarak kavramlaştırılabilecek anayasa, çeşitli sınıfsal pozisyonların devleti oluşturan yapısal bütünlük içinde temsiliyetini biçimlendiren kuralların önemli bir kısmını içermektedir. Öyleyse Anayasanın, işçi sınıfının devlet iktidarı içindeki temsiliyetini de imkân dâhiline sokma veya engelleme kapasitesini haiz olduğu söylenebilir. Fordizme özgü anayasal düzenleme, “emeğin anayasallaşması” olarak kavramsallaştırılan, soyut emeğin anayasal düzeyde toplumun kurucu unsurlarından birisi olarak kabul edilmesini kapsayan tarihsel süreç içinde somutlaşmıştır. Bu kapsamda hak nosyonu sosyal / kolektif içerik kazanarak anayasal düzenlemeye girmiş, “sınıflar adına hareket eden kolektivitelerin bir parçasını oluşturmak iddiasını taşıyan sùjelerin taleplerinin toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edebileceği” anlayışı yerleşiklik kazanmıştır.

Tekelci düzenleme tarzında ücretler ve çalışma koşulları bireysel sözleşmeler yerine toplu pazarlık kurumu ile düzenlenmektedir. Toplu pazarlığın emek ve sermaye arasındaki ilişkileri yapılandırmak suretiyle ücret ilişkisini istikrara kavuşturan etkili bir kurum olabilmesinin temel şartı, grevin de kurumsal olarak toplu pazarlık sistemi içinde gerçek anlamda yerini almasıdır. Greve ilişkin hukuksal normlar grevin biçimlerini sınırlandırarak zamanlamasını tahmin edilebilir kılar. Ayrıca kolektif işçi bir hakkın kullanılması kapsamında eylemliliğe geçerek, düzen içinde hareket etmenin güvenli koşullarına tâbi olur. Ancak bununla birlikte hiçbir hukuksal düzenlemenin grevin olası politik sonuçlarını tümüyle ortadan kaldırma gibi bir neticeyi sağlayamayacağı da belirtilmelidir.

Türkiye’de 1960’lı yıllarla birlikte, Fordizme benzer bir düzenleme tarzının ithal ikamecilikle bütünleştiği bir döneme girilmiştir. Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesi ile hızlanan, 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle sağlam bir hukuksal zemine kavuşan kurumsal yapı, 1970’li yıllarda aşınmaya ve çözülmeye başlasa da 1980’e kadar varlığını sürdürmüştür. 1961 Anayasası, emeğin anayasallaşması sürecine uygun şekilde, işçilerin ve işverenlerin sendika kurma, sendikalara üye olma ve üyelikten

ayrılma haklarının (46. madde) yanı sıra grevli toplu sözleşme hakkını da (47. madde) tanımıştır. 1963 yılında çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunlarında da bu haklara yer verilmiştir.

1960'lı yılların sonlarına doğru sendikal hareketin radikalleşmesi ve politize olmasıyla birlikte toplumsal muhalefetin güçlenmesi gibi olgular neticesinde 12 Mart 1971 tarihinde askeri müdahale gerçekleşmiş, bu müdahalenin neticesinde önceki on yılda kazanılan bir takım haklarda geriye gidiş söz konusu olmuştur. 1970'li yılların ikinci yarısıyla birlikte yeniden toparlanan işçi sınıfı hareketi, bir takım milliyetçi ve İslamcı örgütler eliyle terörize edilmiştir. Bu tür müdahaleler sonucu giderek artan toplumsal kamplaşma ve gerginlik 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin gerekçesi olarak ileri sürülmüştür.

1970'li yıllarla birlikte Fordizm, istikrarlı sermaye birikim olanağını yitirmeye başlamış; bu durum kendisini 1974 yılında patlak veren bir yapısal kriz ile açığa vurmuştur. Krizin temel sebebi, sermayenin ücret artışlarını finanse edebilmesini sağlayan üretkenlik artışının, kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle ciddi oranda yavaşlamış olmasıdır. Bu gelişmeyle birlikte ücretler, bir talep unsurundan ziyade maliyet unsuru olarak hesaba katılmaya başlanmış; görelî artı değerin arttırılamamasına karşılık mutlak artı değerin arttırılması baskısı ortaya çıkmıştır. Güçlü bir örgütsel geleneğin söz konusu olduğu kapitalist merkezlerde reel olarak ücretlerin düşürülmesi zor olduğundan sermaye, emek gücünü daha düşük ücretler karşılığında daha uzun saatler çalıştırabilmenin farklı yollarını aramaya yönelmiştir. Bu kapsamda başvurulan ilk yol üretim sürecinin daha az vasıf gerektiren montaj vb. bölümlerinin çevresel formasyonlara kaydırılması olmuştur. Üretimin uluslararasılaşması olarak ifade edilen bu gelişme sayesinde büyük bir sanayileşme atılımı yapan bu ülkeler, “Yeni Sanayileşen Ülkeler” (YSÜ) olarak adlandırılmıştır.

Fordist üretimin montaj aşamasının çevreye kaydırılması, yapısal krizin aşılmasını tek başına sağlayacak bir gelişme olmadığından 1980'li yıllarla birlikte, kapitalist merkezde de yerleşiklik kazanmış kurumlarda esaslı bir yapısal dönüşüm gündeme gelmiştir. Bu aynı zamanda Post-Fordizm ya da esnek birikim rejimi olarak ifade edilen yeni bir birikim rejiminin gelişmeye başlaması anlamına gelmiştir. Kâr oranlarının düşmesinin

sebebi olarak ücretlerin yüksekliği ve istihdam ilişkisinin “katı” olması gösterildiğinden yapısal dönüşüme tâbi tutulacak alanlar da öncelikli olarak emek gücü piyasaları, üretim süreci ve korporatist yapı olmuştur. Bu kapsamda taşeronlaştırma, sendikasılaştırma ve atipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşması bir arada gelişmiştir. 1960’lı yıllarda Japonya’da uygulanmaya başlanmış olan; yalın üretim sisteminin bütün dünyaya yayılmaya başlaması da bu gelişmelerle birlikte değerlendirilmelidir. Yalın üretim, hem teknik işbölümü hem de sosyal işbölümü düzeyinde yeni örgütlenme biçimlerini ifade eden bir kavramdır. Teknik işbölümü açısından bu sistemde, emek piyasalarında geliştirilmek istenen esneklik uygulamaları ile birlikte Fordist üretim süreci örgütlenmesine mündemiç, sermayenin daha üretken kullanılabilmesinin önünde bir engel teşkil eden çelişkileri ortadan kaldırmaya dönük bir üretim örgütlenmesi kurgulanmıştır. Yalın üretimin sosyal işbölümü düzeyinde ortaya çıkardığı yapısal dönüşüm ise en soyut düzeyde iş gücünün ve işyerinin parçalanması sürecine tekabül etmektedir.

1974 krizinin önemli nedenlerinden birisinin kamu harcamalarının çok yüksek bir düzeye ulaşmış olması olduğunu ileri süren neoliberal program, devletin küçültülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu kapsamda kamu hizmetlerinin piyasaya açılması, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi gibi önemli hedefler gündeme alınmış, devlet emek gücünün yeniden üretimi sürecinden el çektirilmiştir.

Fordist üretim sürecinin vasıf gerektirmeyen montaj aşamasının çevre ülkelere kaydırılmasıyla birlikte bu ülkelerde Taylorist ve Fordist emek süreci örgütlenmesini esas alan sanayileşme girişimlerinin başlamıştır. Birinci nesil YSÜ’ler en temelde “Kanlı Taylorizm” ve “Çevresel Fordizm” olarak ifade edilen iki farklı birikim stratejisi izlemişlerdir. Ancak zaman içinde bu gruba sonradan katılan ülkeler değişen küresel koşullarla da birlikte bu varyantların çeşitliliğini arttırmışlardır.

“Ucuz emek cenneti” olarak görülen YSÜ’ler hızla dünya piyasalarında merkez ülkelerle rekabet edebilecek bir konuma erişmişlerdir. Ancak bu konumun bedeli, geniş emekçi kitlelerin vahşi çalışma koşulları altında hayatlarını tüketmeleri ve ulusların artan iktisadi ve siyasal bağımlılıkları olmuştur. Çok uluslu şirketlerin üretimlerini kaydıracakları ülkeleri seçerken dikkat ettikleri hususlardan biri, yerel burjuvazinin

uluslararası sermaye ile işbirliği yapma temayülü olmuştur. Zira çok uluslu şirketler bu ülkelerdeki doğrudan yatırımlarını komprador burjuvazi ile çeşitli ortaklıklar kurmak suretiyle gerçekleştirmişlerdir. Bu vesileyle çevre ülkelerin devlet iktidarı içinde temsil kabiliyeti de edinmişlerdir.

İthal ikameci modelin krizinin ardından Türkiye, 1980’li yıllara yeni bir birikim rejiminin arayışı içinde girmiş; bunalımın sebebinin içe dönük kalkınma stratejisi ve dışa açılmama olduğu tespiti yapılmıştır. Bu bağlamda gündeme gelen ve devletin ekonomideki payının küçültülmesi, dış ticaretin serbestleştirilmesi gibi neoliberal önlemlerin hayata geçirilmesi ile ücretlerin düşürülmesi ve devalüasyon yoluyla dışarıyla rekabet edebilecek bir yatırım ortamının koşullarının oluşturulması gibi ekonomik hedefleri kapsayan 24 Ocak 1980 tarihli “istikrar programı”, ithal ikameci dönemde yerleşiklik kazanmış ve kurumsallaşmış Fordizme benzer yapısal biçimlerin varlığı nedeniyle ancak 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile uygulanabilmiştir. Bu tarihten sonra ihracata yönelik imalat sanayi ve ticari hizmetlerin görece önemi artmış, ihracat oranlarında da kısmi bir artış yaşanmış olsa da Türkiye, 1980’li yıllarda YSÜ’ler arasına katılma yolunu gitmemiş; ihracata dönük bir ithal ikameci stratejiyi uzun süre benimsemiştir. 1980’lerden günümüze, sanayi burjuvazisi zaman zaman artan eğilimlerle yabancı sermaye ile ortak yatırımlara girişmişse de bu yatırımların büyük bölümü iç piyasaya dönük üretimi hedeflemektedir.

Bu gelişmelerin ardından 1994 kriziyle birlikte üretim süreci ve emek piyasalarında esneklik ve kuralsızlaştırma pratiklerinin yaygınlık kazanmaya başlamasıyla yeni bir evreye girildiği ileri sürülebilir. 2000’li yıllar itibariyle artık Türkiye ekonomisinin bütünüyle dış finansmana bağımlı hale geldiğini saptamak mümkündür. Enformel sektör giderek büyümekte, yedek işçi ordusunun emek piyasaları üzerindeki etkisi artmaktadır. Toplam işgücü içinde vasıflı işçilerin oranı büyük ölçüde azalmış, asgari ücret genel ücret haline gelmiştir. Sendikalaşma oranı hiç olmadığı kadar düşük seyretmektedir. Tüm bu saptamalar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’nin bir YSÜ’ye dönüşme potansiyelinin hiç olmadığı kadar arttığını ifade etmek mümkündür.

1980 yılından itibaren birikim rejiminin artık kendini yeniden üretememeye başlamasının sonucu olarak düzenleme biçimlerinde ortaya çıkan değişimler içinde

ücretlerin düzenlenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Fordist dönemin sosyo-teknik sistemini oluşturan kurumlar ve örgütler büyük ölçüde tasfiye edilmiş ya da işlevsiz hale getirilmiştir. Neoliberalizm, Fordist dönemdeki ilişkileri tersine çevirmiş; piyasayı, topluma karşı korunmak üzere talepler üreten bir hak süjesi konumuna yerleştirmiştir. Bu süreç, bir önceki dönemle karşıtlığı üzerinden “emeğin anayasasızlaştırılması” olarak kavramlaştırılmaktadır. Emeğin anayasasızlaştırılması, ücretin talep kaynağı yerine uluslararası bir maliyet unsuru olarak kavramlaştırılmasıyla doğrudan bağlantılı olarak ortaya çıkan üretim ve tüketim normlarındaki dönüşümün gerekliliklerindedir.

Neoliberal dönem, emek sermaye ilişkilerini çevreleyen korporatist yapının tüm Dünya’da çözülmeye uğradığı bir evre olmuştur. “Kuralsızlaştırma” (de-regulation) ve “esneklik” söylemleri büyük bir itibar kazanmış, bu söylemlerin hayata geçirilebilmesi için emek-sermaye ilişkisinin teknik iş bölümü boyutunu düzenleyen bireysel iş hukukunda esaslı değişiklikler ve yenilikler gündeme gelmiştir. Öte yandan güçlü bir sendikal hareket ve önceki otuz yıl içinde bunun getirdiği kurumsallaşmış kazanımlar, söz konusu söylemin ifade ettiği yapısal dönüşümün gerçekleştirilebilmesinin önünde engel teşkil ettiğinden, sosyal işbölümünü ve emeğin kolektif yapılanmasının koşullarını düzenleyen toplu iş hukuku da bu dönüşümden nasibini almıştır. Bu dönemde kolektif iş hukuku, yalnızca kolektif işçi aleyhine değişikliklere konu olmakla kalmamış, aynı zamanda ücret ilişkisinin istikrarını sağlayan işlevini de büyük ölçüde yitirmiştir. Emek-sermaye ilişkilerinin düzenlenişinde kolektif iş hukuku yerine bireysel iş hukukunun görece hâkimiyeti söz konusu olmuştur.

Neoliberal ücret düzenlemesine ilişkin burada ifade edilen genel eğilimlere karşın Türkiye’de 1980’li yıllarda bireysel iş hukukuna hemen hiç dokunulmamıştır. Zira Türkiye’de sanayi burjuvazisi o yıllarda emek verimliliğini uluslararası düzeye çıkarma baskısı altında olmadığı gibi böyle bir plana da sahip olmamıştır. Bu nedenle ücret genel düzeyinin düşürülmesi hedefleri, daha çok emek piyasasını bir baskı aracı olarak kullanmak suretiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bireysel iş hukukunun dönüşümüne dönük bir girişim olmasa da, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte Türkiye’nin toplumsal ve siyasal yaşamında ortaya çıkan yapısal

dönüşümün önemli ayaklarından birisi hiç kuşkusuz işçi sınıfının kolektif eyleme kabiliyetinin kırılması olmuş; bu kapsamda sendikal örgütlenme ile toplu pazarlık ve grev kurumları hukuksal düzenlemenin başat nesnelere olarak ön plana çıkmıştır.

Sosyo-teknik sistemin askeri yönetim altında tâbi tutulduğu neoliberal dönüşüm, 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle büyük ölçüde kurumsallaşmıştır. 1961 Anayasası nasıl kendi döneminin küresel ölçekli ruhunu yansıtan bir emek anayasası örneği idiyse, 1982 Anayasası da neoliberal dönemin ruhunu tam anlamıyla yansıtan bir Anayasa olmuştur. 1982 Anayasası'nın sendikal haklarla ilgili hükümleri, bütünüyle işveren örgütlerinin önerileri ve talepleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Bu bağlamda 1982 Anayasası'nda sınıflar adına hareket eden kolektivitelerin bir parçasını oluşturmak iddiasını taşıyan süjelerin, toplum adına serbest piyasa düzenine ve ücret sistemine müdahale edebilme olanakları ve araçları büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. 1982 Anayasası ile sendikalara mutlak bir siyaset yapma yasağı getirilmiş, menfaat grevi dışındaki her türlü "direniş" yasaklanmış, menfaat grevine gidilebilmesini de oldukça zor koşullara tâbi tutulmuştur. Ayrıca grev erteleme de tam anlamıyla bir "yasaklama" kurumuna dönüştürülmüştür.

Anayasanın ardından 1983 yılında çıkarılan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile sendikal haklar konusunda Anayasa'da benimsenen yasakçı, statükocu ve ayrımcı yaklaşım pekiştirilmiştir. Bu yasalarla; işyeri ve meslek esasına göre sendika kurulabilmesinin önüne geçilmiş, sendikalara üye olmayı zor ve pahalı hale getiren düzenlemelere yer verilmiş, toplu sözleşme yetkisinin alınabilmesi için %10 gibi çok yüksek bir işkolu barajı öngörülmüş, grev yasaklarının kapsamı genişletilmiştir.

1987'den itibaren işçi sınıfı 12 Eylül'ün etkisini yavaş yavaş üzerinden atmış; grevler, toplu eylemler ve çeşitli direniş biçimleri yeniden yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak ekonomik krizin yaşandığı 1994 yılıyla birlikte yeniden bir geri çekilme sürecinin başladığını ve bu sürecin günümüze kadar sürdüğünü tespit etmek mümkündür.

İşçi sınıfının inişli çıkışlı hareketinin yanı sıra 1990'lı yıllarda, küresel ölçekte güçlenen "liberal" insan haklarının ideolojik ve maddi gelişimi, Türkiye'nin AB'ye katılma heves

ve azmindeki artış, ILO'nun denetim organlarının aldığı tavsiye niteliğinde kararlar ile oluşan basınç gibi faktörler nedeniyle 2821 ve 2822 sayılı Kanunlarda birkaç kez “olumlu” değişikliklerin gündeme gelmiştir. Ancak bu değişikliklerin kapsamının çok sınırlı, sonuçları itibariyle de etkisiz olduğu ileri sürülebilir. Gerek hazırlanmasına vesile olan sebepler gerekse de niteliği itibariyle benzer bir saptama, 2012 yılında 2821 ve 2822 sayılı Kanunların yerine çıkarılan 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu için de yapılabilir.

Dışsal etkenler üzerinden gelen basınç neticesinde sendikal hakları düzenleyen yasalarda işçi lehine yapılan değişiklikler, sınırlı olmalarının yanı sıra sonuçları itibariyle de tümüyle etkisiz kalmaktadır. Zira 1980'li yıllarda, sosyo-teknik sistemin neoliberal yapısal dönüşümü, oldukça sert ve radikal müdahalelerle yapılmış; bunun sonucunda geçmişten gelen örgütsel ve kurumsal düzenekler büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu kısmi iyileştirmeler, bu iyileştirmeler sonucunda ortaya çıkan normatif düzenekleri kullanabilecek bir işçi kolektifinin yokluğunda anlamsız kalmaktadır.

Bugün gelinen noktada çalışma hayatında bir “barış” dönemi yaşanmaktadır. Ancak bu çalışma barışı gönüllü değil, zoraki bir barıştır. Grev yasakları, grev ertelemeleri ve yaygın bir sendikasızlaştırma ile birlikte güçlü bir tek parti iktidarının yarattığı basınç bu zoraki barışa yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aglietta, M. (2015). *A Theory of Capitalist Regulation: The Us Experience*. (D. Fernbach, Çev.) Londra - New York: Verso.
- Akbaş, K. (2015). Hans Kelsen: Hukukun Saf Kuramı. K. Akbaş, M. B. Aydın, S. Metin, E. Uzun, & E. Uzun (Dü.) içinde, *Çağdaş Hukuk Düşüncesine Giriş* (s. 29-48). İstanbul: İthaki.
- Akdere, İ. (2014). *Marksizm'de Temel Kavramlar* (9. b.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Akkaya, Y. (1999). 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Grevler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1-34.
- Akkaya, Y. (2002a). Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 (Kısa Özet). *Praksis*(5), 131-176.
- Akkaya, Y. (2002b). Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık II. *Praksis*(6), 63-101.
- Akkaya, Y. (2005). Türkiye'de Kapitalizmin Restorasyon Sürecinde Sosyal Politika ve Çalışma Yasaları. F. Ercan, & Y. Akkaya (Dü) içinde, *Kapitalizm ve Türkiye II: Emek Siyasal Yaşam ve Bölgesel Kalkınma* (s. 13-40). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Althusser, L. (2005). *Yeniden-Üretim Üzerine*. (A. I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Ansal, H., Küçükçiftçi, S., Onaran, Ö., & Orbay, B. (2000). *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Arın, T. (1985). Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm. *11. Tez*(1), 104-138.
- Arın, T. (1986). Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye. *11. Tez*(3), 86-125.
- Arslan, E. (2002). Faşizmin Siyaseti: MHP'nin İktidar Bloğu Karşısında Değişen Strateji ve Konumları. *Praksis*(5), 299-322.
- Aslan, O. E. (2005). *Kamu Personel Rejimi: Statü Hukukundan Esnekliğe*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

- Aydın, U., & Keskin, Ö. (2015). 2821 Sayılı Kanundan 6356 Sayılı Kanuna: Türkiye’de Sendikalar Hukukunun Dönüşümü. *AndHd*, 1(2), 1-41.
- Aydın, Z. (2010). *"Kanunsuz" Bir Grevin Öyküsü: Kavel 1963* (2. b.). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Aykut, E. (2011). *İnsan Hakları: Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Balseven, H., & Önder, İ. (2009). Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm. N. Mütevellioğlu, & S. Sönmez (Dü) içinde, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 77-128). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Başkaya, F. (2000). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* (3. b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Baydar, O. (1998). *Türkiye’de Sendikacılık Hareketi*. İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung.
- Belek, İ. (1999). *"Postkapitalist" Paradigmalar* (2. b.). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Benlisoy, F. (2017, Şubat 22). *Komünist Manifesto: Sosyalizmde "demokratik devrim"*. Kasım 13, 2017 tarihinde Başlangıç Dergi: <http://baslangicdergi.org/komunist-manifesto-sosyalizmde-demokratik-devrim/> adresinden alındı
- Bocock, R. (1993). *Consumption*. Londra: Routledge.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009* (21. b.). Ankara: İmge.
- Boyer, R. (1990). *The Regulation School: A Critical Introduction*. (C. Charney, Çev.) New York: Columbia University Press.
- Boyer, R. (2002). Is Regulation Theory an Original Theory of Economic Institutions? R. Boyer, & Y. Saillard (Dü) içinde, *Regulation Theory: The state of the art* (C. Shread, Çev., s. 320-333). Londra: Routledge.
- Boyer, R., & Saillard, Y. (2005). A Summary of Regulation Theory. R. Boyer, & Y. Saillard (Dü) içinde, *Regulation Theory: The state of the art* (C. Shread, Çev., s. 36-44). Londra: Routledge.
- Burawoy, M. (1985). *The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism*. Londra: Verso.
- Çelik, A. (2007). Haklar Rejimine Eşitlik Ekseninden Bakmak: Sosyal ve Ekonomik Haklar. *Yeni Bir Anayasada İnsan Haklarına Yeni Bir Bakış* (s. 84-89). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği.

- Çelik, A. (2008). Milli Güvenlik Gerekçeli Grev Ertelemeleri. *Çalışma ve Toplum*, 3(18), 87-132.
- Çelik, A. (2012). Türkiye'de 2000'li Yıllarda Grevler ve Grev Dışı Eylemler: Çalışma Hayatında "Pax Romana" mı? *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler (Petrol İş Dergisi Eki)*, 107-131.
- Çelik, A. (2014). *Uluslararası Çalışma Normları ve Çalışma İlişkilerine Etkileri Açısından 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Dairesi (DİSK-AR). (2019). *Türkiye'de Sendikalaşma, Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı ve Grevler (2013-2019)*. İstanbul.
- Durmaz, O. S. (2015). Post-Modern Paradigmanın Kıskacında Tüketim Toplumu ve Eleştirisi. *Mülkiye Dergisi*, 3(39), 123-150.
- Dündar, C. (Dü.). (2007). *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç (5. b.)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ekin, N. (1986). Türkiye'de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve 1936 İş Kanunu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(35-36), 33-51.
- Ellman, M., & Maksudov, S. (1994). Soviet Deaths in The Great Patriotic War: A Note. *Europe-Asia Studies*, 4(46), 671-680.
- Engels, F. (1997). *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. (Y. Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (2000). Berlin'deki Conrad Schmidt'e, 27 Ekim 1890. F. Engels içinde, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-1894* (Ö. Ünalın, Çev., 2. b., s. 19-28). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Engels, F. (2013a). Engels'ten Heinz Starkenburg'a. E. Bottigelli (Dü.) içinde, *Felsefe İncelemeleri* (C. Eroğul, Çev., 3. b., s. 179-182). İstanbul: Yordam Kitap.
- Engels, F. (2013b). Hukukçular Sosyalizmi. K. Marx, & F. Engels içinde, *Din Üzerine* (K. Güvenç, Çev., 5. b., s. 249-253). Ankara: Sol Yayınları.
- Engin, E. M. (2013). 6356 Sayılı Yasa'da Toplu İş Sözleşmesi Yetkisi. *Çalışma ve Toplum*, 4(39), 143-163.

- Erhan, Ç. (1996). "Avrupa'nın İntiharı" ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 259-273.
- Esener, T. (1978). *İş Hukuku* (3. b.). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Fişek, K. (1969). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*. Ankara: Doğan Yayınları.
- Gernigon, B., Odero, A., & Guido, H. (2000). *Ilo Principles Concerning the Right to Strike*. Geneva: International Labour Office.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gramsci, A. (2000). Americanism and Fordism. D. Forgacs (Dü.) içinde, *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935* (s. 275-299). New York: New York University Press.
- Gramsci, A. (2016). *Hapishane Defterleri: Seçmeler* (2. b.). (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Gülmez, M. (1983). *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Gülmez, M. (2013). "Örgütlenme ÖzgürSÜZlülüğü" Cephesinde Yeni Bir Şey Yok! Olacağı da Yok! *Çalışma ve Toplum*(2), 13-40.
- Güney, A., & Aslanova, K. (2014). Türk Hukuku'nda Grev Yasakları ve ILO Normları. *Çalışma ve Toplum*, 1, 257-272.
- Güzel, M. Ş. (1980). *Grev: Grevin Yapısal ve İşlevsel Açından İrdelenmesine Katkı*. Ankara: Bilimsel Yayıncılık.
- Hardt, M., & Negri, A. (2007). *Dionyssos'un Emeği: Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi* (2. b.). (E. Başer, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harman, C. (2013). *Halkların Dünya Tarihi: Taş Devri'nden Yeni Binyıla* (3. b.). (U. Kocabaşoğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri* (7. b.). (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hirsch, J. (2011). *Materyalist Devlet Teorisi: Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri*. (L. Bakaç, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Hobsbawm, E. (2013). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı* (7. b.). (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- İşçi Sınıfının En Keskin Mücadele Araçlarından Birisi Olarak Grev. (1989). *Özgürlük Dünyası*(14), 30-35.
- Işıklı, A. (1990). *Sendikacılık ve Siyaset* (4. b.). Ankara: İmge Yayınevi.
- Işıklı, A. (2010). *İş Hukuku* (7. b.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Jessop, B. (1991a). Accumulation Strategies, State Forms and Hegemonic Projects. S. Clarke (Dü.) içinde, *The State Debate* (s. 157-182). New York: Palgrave.
- Jessop, B. (1991b). Regulation Theory, Post-Fordism and the State: More Than a Reply to Werner Bonefeld. W. Bonefeld, & J. Holloway (Dü) içinde, *Post-Fordism and Social Form: A Marxist Debate on the Post-Fordist State* (s. 69-91). Londra ve New York: Mac Millian.
- Jessop, B. (2007). *The Future of the Capitalist State* (4. b.). Cambridge: Polity Press.
- Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (A. Özcan, Çev.) Ankara: Epos.
- Julliard, M. (2005). Accumulation Regimes. R. Boyer, & Y. Saillard (Dü) içinde, *Regulation Theory: The State of the Art* (C. Shread, Çev., s. 153-160). Londra: Routledge.
- Kapani, M. (2013). *Kamu Hürriyetleri* (7. b.). Ankara: Yetkin.
- Kara, U. (2013). *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü* (2. b.). Adana: Karahan Kitabevi.
- Kelsen, H. (2008). *Pure Theory of Law* (5. b.). (M. Knight, Çev.) New Jersey: The Lawbook Exchange.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi* (12. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1990). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (2. b.). (S. Tekay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koç, Y. (1996). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi: Olaylar - Değerlendirmeler*. Ankara: Türkiye Yol-İş Sendikası Yayınları.

- Koç, Y. (2010). 30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 43-74.
- Kutal, M., & Tuna, O. (1962). *Grev Hakkı: Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1975). Grevler Üstüne. K. Marx, F. Engels, & V. İ. Lenin içinde, *Sendikalar Üzerine* (E. Karaoğlu, Çev., s. 159-169). İstanbul: Bilim Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2010). *Ne Yapmalı*. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Lipietz, A. (1987). *Mirages and Miracles: The Crisis of Global Fordism*. (D. Masey, Çev.) Londra: Verso.
- Lipietz, A. (1993). Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları. *Toplum ve Bilim*(56-61), 58-82.
- Losovsky, A. S. (1988). *Sendikalar Üzerine I: Muharebe Olarak Grev* (2. b.). (İ. Yarkin, Çev.) İnter Yayıncılık: İstanbul.
- Makal, A. (1987). *Grev: Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar*. Ankara: V Yayınları.
- Makal, A. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850- 1920*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Makal, A. (2004). Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları ile Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi (I). *Birikim*(182), 54-66.
- Marx, K. (1966). *Felsefenin Sefaleti*. (E. Başar, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1975). Felsefenin Sefaleti'nden (1847): Grevler ve İşçi Birlikleri. K. Marx, F. Engels, & V. İ. Lenin içinde, *Sendikalar Üzerine* (E. Karaoğlu, Çev., s. 47-55). İstanbul: Bilim Yayınları.
- Marx, K. (1996). Marx'tan New York'taki Friedrich Bolte'ye, 23 Kasım 1871. K. Marx, & F. Engels içinde, *Seçme Yazışmalar 2: 1870-1895* (Y. Fincancı, Çev., s. 53-55). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1999). *Grundrisse* (Cilt I). (A. Gelen, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2010). *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*. (T. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital* (10. b., Cilt I). (A. Bilgi, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

- Marx, K. (2015). *Kapital* (Cilt III). (M. Selik, & E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (T. Ok, & O. Geridönmez, Çev.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K., & Engels, F. (2014). *Komünist Parti Manifestosu* (8. b.). (Y. Onay, Çev.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Millioğulları, Ö. (2007). *Türkiye'de 1960-1980 ve 1980-2005 Dönemlerinde Grev Hareketlerinin Karşılaştırılması*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Narin, H. (1983, Şubat 23). TİSK Çalışma Yasalarını Görüşüyor. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1-11.
- Narmanlıoğlu, Ü. (1990). *Grev*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Narmanlıoğlu, Ü. (2016). *İş Hukuku: Toplu İş İlişkileri* (3. b.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Ollman, B. (2011). *Diyalektik Soruşturmalar*. (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Osmanlılarda Polis (1845 - 1879 Dönemi), (Polis Teşkilatının Kuruluşu)*. (tarih yok). Nisan 3, 2018 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü: <https://www.egm.gov.tr/Sayfalar/1845-1879Donemi.aspx> adresinden alındı
- Öngen, T. (1994). Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 303-349.
- Özdemir, A. M. (2004). *Political Economy of Labour Law in Turkey: Work, Employment and International Division of Labour*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, A. M. (2006). Üretimin Söylemlerinde Dönüşüm, Kolektif Hak Kavramı ve Emeğin Hukuku. *Çalışma ve Toplum*(9), 49-59.
- Özdemir, A. M. (2008). *Sözün Mülkiyeti: Hukukun Ekonomi Politikası*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özdemir, A. M. (2011). *Güç, Buyruk, Düzen: Uluslararası Hukuk Kuramında Eleştirelilik ve Emperyalizm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Özdemir, A. M. (2014a). İŖi Düzenleyen Hukuk: Bir İliŖkinin Anatomisi. M. Yaman, G. Yarkin, Ŗ. Tuna, & F. Ercan (Dü) içinde, *Emeğin Kitabı* (s. 127-157). İstanbul: Sosyal AraŖtırmalar Vakfı.
- Özdemir, A. M. (2014b). Temsil Kurumu, Cumhuriyet Projeleri ve Anayasa Bağlamında Başkanlık Sistemi. A. Özdemir, & M. Ketizmen (Dü) içinde, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal DönüŖüm* (s. 47-70). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özdemir, A. M., & Yücesan-Özdemir, G. (2005). Emeğin ÖrgütlenemeyiŖi: Türkiye Üzerine Notlar. F. Ercan, & Y. Akkaya (Dü) içinde, *Kapitalizm ve Türkiye II: Emek, Siyasal YaŖam ve Bölgesel Kalkınma* (s. 41-58). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özdemir, A. M., & Yücesan-Özdemir, G. (2008). *Sermayenin Adaleti: Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özdemir, A. M., & Ketizmen, M. (2014). GiriŖ ya da Sonuç Yerine 1: Yeni TeŖebbüsleri Beklerken. A. Özdemir, & M. Ketizmen (Dü) içinde, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal DönüŖüm* (s. 15-46). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Özdemir, A. M., Aykut, E., Sune, E., & Uğurlu, G. (2015). *Türk DıŖ Politikası'nın Ekonomi Politikası: Büyük Sorulara Küçük Yanıtlar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özüğurlu, M. (2000). Sendikacılık Hareketinin Krizi ve Yeni GeliŖmeler Üzerine Gözlemler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(1), 139-171.
- Özüğurlu, M. (2002). *İŖçi Sınıfının OluŖumu Üzerine Bir Çözümleme Çerçevesi: Anadolu'da Bir Küresel Fabrika'nın DoęuŖu (Denizli Örneği)*. YayımlanmamıŖ Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özüğurlu, M. (2003a). "Küresel Fabrikanın" DoęuŖu ve YükseliŖi. *Petrol-İŖ Yıllığı (2000-2003): KüreselleŖme KoŖullarında Kapitalizm ve Sendikal Hareket*, 197-218.
- Özüğurlu, M. (2003b). Sosyal Politikanın DönüŖümü ya da Sıfatın Suretten KopuŖu. *Mülkiye Dergisi*, XXVII(239), 59-74.
- Özveri, M. (2014). İŖçi Hakları ve Hukuk. A. M. Özdemir, & M. Ketizmen (Dü) içinde, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal DönüŖüm* (s. 173-216). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Pasukanis, E. B. (2013). *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* (3. b.). (O. Karahanoğulları, Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları.

- Poulantzas, N. (2013). Toplumsal Sınıflar Üzerine. N. Poulantzas, & J. Martin (Dü.) içinde, *Poulantzas Kitabı: Seçme Yazılar* (A. Sarı, & S. Güzelsarı, Çev., s. 265-308). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Preis, A. (1974). *Twenty Years of The CIO: Labor's Giant Step* (2. b.). New York: Pathfinder Press.
- Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih: 1918-1994* (23. b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Savran, S. (2007). Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması. *Devrimci Marksizm*(3), 131-173.
- Savran, S. (2010). Keynesçilik, Fordizm, "refah devleti": Bir efsaneye reddiye. *Devrimci Marksizm*(10-11), 86-129.
- Savran, S. (2011). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980* (3. b.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Schmitz, H. (2001). Azgelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri: Tarihsel Deneyimden Çıkarılacak Bazı Dersler. F. Şenses (Dü.) içinde, *Kalkınma İktisadi: Yükselişi ve Gerilemesi* (S. Öztürk, Çev., 2. b., s. 255-283). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Serozan, R. (2013). Hukukta Yöntem. *E-Journal of Yaşar University*, 8(Özel Sayı (Ayдын Zevkliler'e Armağan)), 2423-2440.
- Shaikh, A. (1985). Günümüz Dünya İktisadi Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı. *11. Tez*(1), 82-103.
- Silver, B. J. (2012). 1930'dan Bugüne: İşçi Eylemleri ve Dünya Otomobil Endüstrisinde Zincirleme Coğrafi Yeniden Yapılanma. SGBP Uluslararası İlişkiler Çalışma Grubu (Dü.) içinde, *Küresel Kapitalizm ve Sendikal Hareket* (s. 13-34). Petrol-İş Sendikası.
- Sönmez, M. (1984). *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sönmez, S. (2016). Bretton Woods, Fordizm ve Hegemonya. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(1), 43-62.
- Sur, M. (1987). *Grev Kavramı: Türk ve Fransız Hukuku Açısından Karşılaştırmalı İnceleme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

- Sur, M. (2013). 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Uluslararası Normlar Açısından Değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*(4), 317-356.
- Sur, M. (2017). *İş Hukuku Toplu İlişkiler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sülker, K. (1976). *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Swyngedouw, E. (1986). Milieus, The Socio-Spatial Implications of Innovations in Industrial Organisation: JIT Manufacturing and Regional Production, Working Paper Nr. 20. *The Johns Hopkins Center for Regional Planning and Research*. Lille.
- T24 Haber Merkezi. (2018, Aralık 31). Erdoğan "Bizimle beraber grev denilen olaylar ortadan kalktı" dedi; işte AKP döneminde yasaklanan grevler. Mart 3, 2019 tarihinde T24: Bağımsız İnternet Gazetesi: <https://t24.com.tr/haber/erdogan-bizimle-beraber-grev-denilen-olaylar-ortadan-kalkti-dedi-iste-akp-doneminde-yasaklanan-grevler,786083> adresinden alındı
- Talas, C. (1979). *Sosyal Ekonomi*. Ankara: S. Yayınları.
- TİSK. (1982). *XVI. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*. Ankara.
- Topak, O. (2003). Esnekliğin Ötesi: Yeni İş Kanunu Tasarısı. *Petrol-İş Yıllığı (2000-2003): Küreselleşme Koşullarında Kapitalizm ve Sendikal Hareket*, 353-406.
- Topak, O. (2012). *Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçomağ, K. (1980). *İş Hukuku: Cilt II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ünal, E. (2012). Düzenleme Teorisi: Büyük Buhran ve 2008 Krizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 33-44.
- Wood, E. M. (2003). Sermaye İmparatorluğu. *Praksis*(10), 239-254.
- Wood, E. M. (2011). *Sınıftan Kaçış: Yeni 'Hakiki' Sosyalizm* (2. b.). (Ş. Alpagut, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Yarkın, G. (2010). Türkiye'deki İçe Dönük Sermaye Birikim Sürecinde Dünya Bankası'nın Rolü. *Praksis*(23), 139-172.
- Yeldan, E. (2016). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz Turgut, N. (2014). *Siyasal Muhalefet* (2. b.). Ankara: İmaj Yayınevi.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 26/06/2019

Tez Başlığı : 1980'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE GREVİN HUKUKİ DÜZENLENİŞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 115 sayfalık kısmına ilişkin, 26/06/2019 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Muhammet Yağız AYGÜN
Öğrenci No: N14222610
Anabilim Dalı: Kamu Hukuku
Programı: Tezli Yüksek Lisans

26.06.2019

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT

Date: 26/06/2019

Thesis Title : JUDICIAL REGULATION OF STRIKE IN TURKEY FROM 1980 TO TODAY

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 26/06/2019 for the total of 115 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Muhammet Yağız AYGÜN

Student No: N14222610

Department: Public Law

Program: Masters With Thesis

26.06.2019

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Ali Murat Tokdemir
(Title, Name Surname, Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 26/06/2019

Tez Başlığı: 1980'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE GREVİN HUKUKİ DÜZENLENİŞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Muhammet Yağız AYGÜN
Öğrenci No: N14222610
Anabilim Dalı: Kamu Hukuku
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

26.06.2019

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Alkanur Özdemir
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT

Date: 26/06/2019

Thesis Title: JUDICIAL REGULATION OF STRIKE IN TURKEY FROM 1980 TO TODAY

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Muhammet Yağız AYGÜN

Student No: N14222610

Department: Public Law

Program: Masters With Thesis

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

26.06.2019

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

uygundur.
Prof. Dr. Ali Murat Çeleme
(Title, Name Surname, Signature)